

Sh:»5149

MÜLK

﴿٦٧﴾ سُورَةُ الْمَلِكِ

Sûrei Mülk, Tebareke, Mânia, Münciye, mücadele, Vâkiye, Mennaa dahi denilen bu Sûrei celîle

Mekkîdir.

Âyetleri - Otuzdur.

Kelimeleri - Üç yüz beştir.

Harfleri - Bin üç yüz on üç.

Fasılası - ن م ر harfleridir.

Taberaninin tahrir ettiği vechile İbni Mes'ud Radyallahü anh demiştir ki: Biz Peygamber zamanında buna

Mânia ismini verirdik. Bu Sûrenin fazıyleti babında Tirmizî ve daha başkası İbni Abbas radyallahü

anhümadan şöyle rivayet etmiştir: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem hazretlerinin ashabından bazısı

bir kabrin üzerine çadırını kurmuştu, onun bir kabir olduğunu zannetmiyordü, bir de bakar ki orada bir insan

« تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ » okuyor, hitamina kadar okudu, bunun üzerine Peygamber

sallâllahü aleyhi vesellem hazretlerine geldi, ya Resulâllah dedi: ben çadırımı bir kabir üzerine kurmuşum,

onun bir kabir olduğunu zannetmiyordum, baktım ki orada bir insan « تَبَارَكَ . مُلْكُ » Sûresi

okuyor, hitamina kadar okudu, Resulüllah sallâllahü aleyhi vesellem buyurdu ki: o Sûre Mâniadır, onu

kabir azâbından kurtarır. Tirmizî der ki: bu bir hadîsi hasendir. Bu vecihten garibdir. Bu babda Ebu

Hüreyreden de şöyle merviydir: Peygamber sallâllahü

Sh:»5150

aleyhi vesellem buyurdu ki Kur'andan otuz âyet bir Sûre bir adama şefaati etti, nihayet ona mağfired olundu,

« تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ » Sûresidir. Bu bir hadîsi hasenedir - bunu Ahmed, Ebu

Dâvud, Neseî, İbni Mâce, Hâkim dahi rivayet eylemişlerdir. - Yine Tirmizîde câbir radiyallahü anhtan şöyle

merviydir. Hazretleri Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Secde ve Mülk sûrelerini «

اهـ . Bunu İbni « الْم تَنْزِيلُ ، تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

Merduye de Hazreti Âişeden şöyle rivayet etmiştir: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Mülk «

اهـ « الْم تَنْزِيلُ » yi her gece okurdu, ne « تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ

seferde ne hazardous bunları bırakmazdı. Taberanînin ve İbni Merduyenin Senedi Ceyyid ile İbni Mes'uddan

rivayet eyledikleri bir hadîs ile yine ondan bir cemaatin rivayet ettikleri ve Hâkimin sahîh dediği diğere bir

hadîste şöyle varid olmuştur: « مَنْ قَرَأَهَا فِي لَيْلَةٍ فَقَدْ أَكْثَرَ وَأَطِيبَ » her kim

bunu bir gecede okursa çok kazanmış ve iyi yapmış olur.

Âlûsî der ki: bu Sûrenin fezailli hakkında varid olan bu gibi bir çok haberlerden dolayı bunun her gece

kıraeti mendubdur denilmiş, ben de sinni temyîze irdiğimden bu güne kadar bunun böyle kıraetine beni

muvaftak kılmış olan Allah telalâya hamdeder, bundan böyle de tevfiğ ve kabulünü dilerim. Buharî

şerhlerinin ba'zısında da şöyle gördüm: Hilâl görüldüğü sıra bunun otuz âyeti bir kişinin o ay içinde

mekârihten hıfzolunmak recasiyle okunması mendubdur اهـ .

Tahrîm Sûresinden sonra Sûrei Mülkûn başlayışı, mazlumunu: makabline ve mâba'dine münasebet ve

tealluku i'tibariyle tertibi tıbkı yukarıda Sûrei Nurun akıbında « تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ »

» diye başlayan Sûrei Fırkanî andırır. Bu bir taraftan Sûrei Vâkıanın âhiriyle Sûrei Hadîd ve mücadeleden

beri gelen Sûrelerin her birini kök noktalarına basarak süzen ve mecmununun bir zübde ve gayesi gibi yeni

bir devri inkılâba işaret eden ve bu suretle diğer

Sh:»5151

taraftan da maba'dine bir mebde' ve esas olmak üzere başlayan bir Sûredir.

Bunun Sûrei Tahrîmde bastığı noktalar, mesellerin mazmunundaki ibret noktalarını teşkil eden kelimatı

Rabbın tasdik ve tazvîhi, Fir'avin gibi zâlim ve şeytanetkâr kâfirlere ve münafıklara karşı mücadele ve

mücadele ile korunulması emrolunan narı Cehennemin şiddeti, sir noktası, bir de Tahrîm ve infak ile

alâkadar olarak kesbi rızk mes'elesi gibi esaslardır. Nüzulde Mekkî olan Sûrelerin tertibde bil'akis Medenî

olan Sûrelerden sonraya konulması, mazmunlarının şumulü ve sureti tehakkuku i'tibariyle yine yeni bir

devrin başlangıcı noktasında bulunulduğunu iyma eder.

Sebeb ve hikmeti nüzulü, mündericatından anlaşıldığına göre mülk ve meleküti ilahîde süfliyyetten

sakinib izzet ve mağfirete irmek üzere « لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا » mantukunca en

güzel amellerde müsabekaya tergib ve teşvik için inzar ve tebşir ve Allahın bu babdaki va'd-ü va'iydine

karşı inkâr ve istihza ile « مَتَىٰ هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ » diyen kâfirlere karşı

da onun bir sirri ilâhî olduğunu «

« قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ » emri mucebince tefhim

ve tebliğ ile risaleti Muhammediyyeyi takiridir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

﴿ ١ ﴾ تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

﴿ ٢ ﴾ الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا

وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ ﴿ ٣ ﴾ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ طِبَاقًا مَا

تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَاوُتٍ فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَل تَرَىٰ مِن

فُطُورٍ ﴿ ٤ ﴾

﴿٤﴾ ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا
 وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٥﴾ وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ
 وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ ﴿٦﴾
 وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ ﴿٧﴾ إِذَا
 أُلْقُوا فِيهَا سَمِعُوا لَهَا شَهِيقًا وَهِيَ تَفُورٌ ﴿٨﴾ تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ
 الْغَيْظِ كُلَّمَا أُلْقِيَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُهَا أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ
 ﴿٩﴾ قَالُوا بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ
 مِنْ شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ ﴿١٠﴾ وَقَالُوا لَوْ كُنَّا
 نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١١﴾ فَاعْتَرَفُوا
 بِذُنُوبِهِمْ فَسُحِقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ ﴿١٢﴾ إِنْ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ
 رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١٣﴾ وَأَسِرُوا قَوْلَكُمْ أَوْ
 اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١٤﴾ إِلَّا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ
 وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ ﴿١٥﴾

Meali Şerif

Ne yücedir o ki mülk onun elinde ve o her şey'e kadîrdir 1 O ki ölümü ve dirimi kadir edip yarattı, sizi

imtihana

Sh:»5153

çekip şunu bildirmek için ki hanginiz amelce daha güzel, hem o öyle azîz öyle gafur 2 o ki yedi sema

yaratmış birbiriyle mutabık, göremezsin o rahmânın yarattığında hiç bir nizamsızlık, haydi çevir gözü

görebilirmisin hiç bir çatlak, bir kusur? 3 Sonra yine çevir gözü, tekrar tekrar, sana döner ö göz hitab olarak

zelîl-ü hakîr 4 Celâlim hakkı için biz o Dünya Semayı takım takım kandillerle donattık ve onları Şeytanlar

için (rucum) atmalar yaptık, hem onlar için o çilğin ateş azâbını hazırladık (ki azâbı Seıyr) 5 kendilerinin

rabbına küfredenler için de Cehennem azâbı vardır, ona gidiş de ne fena akibettir 6 İçine atıldıkları vakit

onun öyle bir hıçkırışını işidirlerki feveran ediyordur 7 Hemen hemen öfkeden patlıyacak gibi bir hale gelir,

içine bir alay atıldıkça her defasında onlara onun bekçileri "size kocundurucu bir Peygamber (bir nezîr)

gelmedimi?" Diye sorarlar 8 Evet, doğrusu bize kocundurucu bir Peygamber (bir nezîr) geldi, fakat biz ona

inanmadık ve Allah, hiç bir şey indirmede, siz büyük bir dalâl içindesiniz diye tekzib ettik derler 9 Ve biz işidir veya akl eder olsaydık bu Seıyr eshabı içinde bulunmazdık, derler 10 İşte günahlarını i'tiraf ettiler, kahrolsun o halde eshabı Seıyr 11 Çünkü o rablarına gıyabda saygı besliyenler yokmu, muhakkak ki mağfiret ve büyük bir ecir onlar içindir 12 Sözüümüzü ister sir tutun ister açığa vurun, çünkü o bütün sînelerin künhünü bilir 13 Bilmezmi o yaradan ki o öyle latîf öyle habîr 14.

1. ﴿تَبَارَكَ الَّذِي﴾ - Sürei Fırkanın başına bak - ya'ni ezelf sıfatı kemâlî, lâyezalî hayr-ü

berekâtî ile evvel ve âhir, zahir ve bâtında her şeyden üstün olarak dâim ve bâkî ve yüksekliği öteden beri beyan oluna gelen âyât ve âsârının ve eltaf-ü berekâtının ve efaî-ü tesarrufatının ihatalara sığmaz

tecelliyatıyla zâhir ve âşikâr bulunan ne yüce feyyazdır o Hak tealâ ki ﴿بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾ mülk

onun

Sh:»5154

yedindedir. - Yerde ve Gökte bütün kâinatta, Dünya ve Âhıret tesarruf ve saltanat, iycad ve i'dam, teshıyr ve

tedbir, infazı emir, icrayı ahkâm lûtf u kahir, tecrim-ü tekrim, ta'zim-ü in'am hep onun elinde, onun kabzai

kudretindedir. Hepsi onun emr-ü iradesi hukm ü kudreti ile cereyan eder. Dilediğini mülkünde kullanan veya kuvvet verip mülke mazher eden ve edecek olan da ancak odur. Verdiklerine de külliyen ve esaleten müebbed surette vermez. Mülkünü kendi elinden çıkarmaz. Kendine şerik kılmaz, çünkü şirkten münezzehtir ve müteâlidir. Yalnız kendi tahti hükmünde me'mur olmak üzere niyabeten ve muvakkaten verir, dilediği zaman da, azleder, nez'eder. Çünkü hakkı mülk bizzat kendisinin ve hakikati mülk doğrudan doğru onun

kabzai kudretindedir. ﴿وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ ve o her şey'e kadirdir. - Mülk

elinde olduğu gibi her dilediğini dilediği gibi eksiksizce yapmağa kemâli kudretle kadirdir. Hiç bir

yardımcıya, vezîre, vekîle, vasıtaya ihtiyacı yoktur. Her ne isterse kendi kudretiyle yapar, hiç bir iradesi

hikmetsiz kalmaz ol deyince oluverir. Diler cebr eder, diler ihtiyar verir, diler küçülür diler büyültür, dilerse

sıkar, dilerse açar, dilerse yıkar, dilerse yapar, dilerse daha başka âlemler yaratır, onlarda da dilediği gibi

tesarruf eder. Ancak ona şerik olmaz, o öyle yüksek, öyle müteâli, öyle zevalden, acizden münezzehtir. «

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ
مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَتُذَلِّقُ مَنْ تَشَاءُ بِإِذْنِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ
عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي
الَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ
«مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» Fatihada «وَتَرزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ»

2. « شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ » bak. 2.

﴿الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ﴾ - birinci « الَّذِي » den bedel

olup mülkün ba'zı ahkâmiyle kudretin ba'zı âsârını tafsıyl ve bunların hikmet ve maslahat kanunları

üzerinde cereyaniyle büyük ve ehemmiyyetli gayelere ve neticelere müteveccih bulunduğunu beyana

şüru'dur. Demek ki bir

Sh:»5155

hayatın arkasından mev'tin ve onun arkasından diğ'er bir hayatın mütekabilen yaradılması insanları bu ikisi

arasında güzel bir sa'y ü amel mücahedesıyla mülki ilâhîde güzel bir âmil, yüksek bir me'mur olmak üzere

müsabeka için bir imtihan meydanına çıkarılmaları hikmetine, bu da hayattan hayata, güzelliğ'eden güzelliğe

bir terakkî nizamı ve en güzel amellere daha güzeliyle ecr ü mükâfat vererek ileride daha güzel bam başka

bir hayata irdirilmeleri gayesine müteveccihdir. Bir taraftan mev't, bir taraftan da hayat olmasa, birbirine zıd

olarak mütekabilen yekdiğ'erini ta'kîyb eden bu iki sıfat birlikte yaratılmış olmayıp da hayatı ölüm ve ölümü

diğ'er bir hayat karşılamış, mülki ilâhîde mertebeden mertebeye yükselebilecek güzel bir âmil olabilmek

üzere muradı ilâhî olan güzel hayat için sa'y-ü amelde mücahede ile müsabeka kanunu konulmamış, bu

suretle insanlar mevt ü hayat arasında imtîhana çekilmemiş olsa idi mihnetler çekerek güzel çalışıp Hak tealânın rızasına muvafık güzel istihsalâtta bulunarak müsabekayı kazananlara mihnetlerini unutturacak güzellikler, güzel mertebeler, saadetlerle ecr-ü mükâfat ve iyi çalışmayan ve yâhud hiç çalışmayıp âtil kalmak isteyen veya mesâîysini rizayi ilâhî hilâfına bîhûde, abes, faidesiz şeylere veya hayatı umumiyyenin kötülüklerine, küfür ü küfrana, hıyanet-ü isyana, istihlâk ve buhrana sarf edenlere de kötülüklerine göre mülki ilâhîde tenzili mertebe veya muvakkaten veya müebbeden tard ve hasılı ameline göre mahrumiyetler, zilletler acılarla ta'ziyb ve mücazat edilmeyecek bulunsa idi mülki ilâhîde güzellikten güzelliğe terakkî nizamı bulunmamış veya Meleklerden başka me'mur kullanılmıyarak insan hılkati için bu nizamda hiç bir salâhiyyet verilmemiş olup insanlarda ya hiç hayat eseri ve hayat ümidi kalmıyacak vechile hep ölüm olur hepsi söner, yâhud da hayat namına akl-ü zekâdan, kesb-ü ihtiyardan, kıymeti

Sh:»5156

amelden hürriyyetten mahrum ölümden ve kabır azâbından daha bedter olarak «

لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ ط» mısda kınca ne ölüm ne de bir kurtuluş ümidi olmiyan, her

tarafı ıztırar ile muhat, bıktırıcı zelif bir ıztırab, elîm bir sefalet hüküm sürer giderdi, bu ise «

بِيَدِهِ الْمَلِكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» olan Allah Tebareke ve tealânın insan

hıkatine bahşetmek istediği feyzi mayeti ve lûtfi kudreti ile mütenasib olmazdı.

Yukarılarda da geçtiği üzere halk fi'li takdîr etmek ve icad eylemek ma'nalarına gelir. Takdîr, ilmen ve tahdîd demek olduğundan vücuddan evvele de sonraya da ademiye de vücudîye de teallûk eder. İcad ise fi'len yoğu var etmek, ma'duma vücud vermek demek olduğundan vücudu mukadder olan ma'dumun vücudu halini ifade eyler. Burada « خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ » mevtin de hayatın da birlikte mahlûk olduğunu anlatmasından dolayı Ehli sünnetin çoğu mevtin sırf yokluktan ibaret ademî bir emr olmayıp hayat gibi bir mevcudiyyeti haiz vücudî bir emr, varlığı bulunan bir hâdise olduğuna kail olmuşlardır. Ya'ni mevt ile hayatın tekabülü cansızlıkla canlılık veya yoklukla varlık, yaratılmakla yaratılmamak gibi bir adem ve meleke veya bir icab-ü selb tekabülünden ibaret olmayıp hareket ve sükûn, ictimâ' ve iftirak, kalkmakla yatmak, açıklıkla gizlilik, gelişle gidiş, acı ile tatlı gibi bir tezad tekabülü kabîlinden olması lâzım geleceğini söylemişlerdir ki bunu bakayı ruh veya bakayı madde nazariyyeleriyle de bir alâkası vardır. Ölen, hayattan, varlıktan büsbütün alâkası kesilerek yok olup gitmiyor, ömrünün hâsılına göre iyi veya kötü veya karışık bir şey halinde diğer bir neş'ete sevk edilerek acı veya tatlı diğer bir

hayatta âlî veya zelîl bir mevki' almak üzere ibtidaen yaratan varlığa doğru başka bir âleme ric'at ediyor,

Yine Ehli sünnetten bazılarıyla mu'tezile demişlerdir ki ölüm bir emri vücudî değil, bir emri ademîdir. Hayat

şanından olan bir şeyde

Sh:»5157

hayatın yokluğudur. Mevt ile hayat beyninde adem ve meleke tekabülü vardır. Bu, âdî ve felsefî telâkkiye

akreb görünür. Bu surette mevtin halkı takdîr demek olur. Çünkü takdîr vacudîye teallûk ettiği gibi ademîye

de teallûk eder. Yâhud ademi mutlak veya ademi aslî değil bir şey'i mahsusun ademi ma'nasına ademi izafî

veya ademi hâdistir. Bu gibi ademîlere ise kendisine değil, diğer bir şey'e vücud vermek ma'nasına halk-u

îcad teallûk eder. Bu husus ademi hadîs dahi vücudî hadîs gibi illete muhtac olduğundan onda îcad

ma'nasına değilse de ihdas ma'nasına müsbet bir halk ve tesir mülâhaza olunabilir. Ma'dume vücud

vermek bir tesir olduğu gibi mevcudu i'dam etmek de bir tesir olduğundan halk kelimesinin böyle ihdas ve

inşa' ma'nasına isti'mali de yok değildir. Maamafih görülüyor ki bunda da mevt mutlak bir adem gibi

mülâhaza olunmuş değildir. O halde mevtin halkı yalnız bir takdirden ibaret olmadığı gibi mutlak surette bir

i'dam demek de olamaz. Nihayet hayatın bir hususiyetini i'dam ile diğer bir şey'e vücud vermek

ma'nasından hâlf kalmaz. Buna bakayı ruh veya bakayı madde denilmekte münakaşa edilse bile bakayı illet, ya'ni vücudî ma'lûlûn illetine rücuu veya irca' ma'nasiyle bakayı illet umdesini bizzarure tasdîk demek olduğundan tereddüd edilemez. Bu babda iki mezhebi cami' olmak üzere en yakînî olan akîde de budur.

Netekim Kur'anda bu nokta hep rücu' ve irca' ile ifade olunmuş, neş'eti uhra olan hayatı âhire hakkında da iade, halkı cedîd, inşa ta'bir buyurulmuştur. Bunlar ise hep birer vücudî mefhum ifade ederler. Bu cihetle evvelki Ehli sünnetin telâkkisi hem hususun zâhirine hem de bakayı illet kanununa daha muvafıktır.

Binaenaleyh mevî sırf ademî bir emr olarak mülâhaza etmeyip kimine hayatın bütün lezzetlerini yıkıp ateşe götüren bir elem bir darbei hak, kimine de bütün elem ü mehnetten kurtarıp likaulaha götüren bir

lûtf-u

Sh:»5158

lezzet gibi vücudî bir ma'na ile telâkkî etmelidir. Şayanı dikkattir ki burada mevî, hayattan evvel

zikrolunmuştur. Beyzavî buna iki vecih zikreder: Birisi «

وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» âyetindeki mazmuna

işaret olması, birisi de mevînin hüsni amele daha ziyade dâif bulunması nükteleridir. Ki birincisi yok iken

verilen hayat ni'metine şükür noktai nazarından hüsni amele dâî, ikincisi de onu selbedecek olan mevti

unutmayıarak mutlaka hayata muzır fenalıklardan sakınmak itibariyle hüsni amele dâîdir. Lâkin «

كُنْتُمْ أَمْوَاتًا » ile ifade olunan mevt, hâdisin tabiatinde ademin vücade tekaddümü hasebiyle,

ihyadan evvelki ademi aslî olan imatesiz hiçliğe işarettir. Ademi aslî ise aslen fâilin fi'line mütevakıf

olmayıp halktan mukaddem olduğu cihetle burada « خَلَقَ » nin mefulü olarak gösterilen mevt o mevt

değil, hayata ârız olan mevt olduğundan gaflet edilmemek lâzım gelir. Onun için İbni Mes'ud gibi bir çokları

ikinci vechi daha muvafık görmüşler ve « اِكْتَرُوا ذِكْرَ هَادِمِ اللَّذَّاتِ » lezzetleri târmâr

eden ölümü anmayı çok yapın» hadîsî şerifine mutabık olduğundan dolayı da te'yîd eylemişlerdir. O

hayattan evvel ölümü nazarı itibare alarak ölümlle neticelenecek olan hayatın kıymetini ona göre ölçmek en

güzel ve en âkılâne bir hareket olacağı cihetle bu bir güzel nüktedir. Ancak kâfi değildir. Zira ölümden

ötesini düşünmeyenler için bu tarzı hareket hüsni amelden ziyade yeis ile sui amele de sâik olabilir. Ölüm

korkusuyle elden ayaktan kesilerek rahat döşeğine yatmakta isti'cal edenler bulunduğu gibi adam sen de

Dünyaya bir daha gelecek değilim ya ölümlü Dünyada ne keyf ve zevk mümkün ise bir an evvel yapayım

diyerek her türlü fenalıkları gözüne kestirenler de çok olur. Şu halde asıl hüsni amelde dâî olan cihet yalnız

ölüm düşüncesi değil, ölümden sonraki hayâta inanarak hayattan o suretle istifadeyi düşünmektir. İşte «

خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ » de mevt ve hayattan murad cins olmak i'tibariyle mevtin

takdimi

Sh:»5159

« كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ » noktasından şükriyle hüsni amele sevk nüktesini dahi ifade

« تَمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ » karinesiyle « خَلَقَ » edebilir ise de asıl nükte ondan maada

de imate ve ihya ile ifade olunan mevt ve hayata tenbih olup burada mevttten murad halk ve imate teallûk

eden Dünya hayatın ârizî ölümü, hayattan murad da o ölümden sonra ebedî olarak tehakkuk edecek olan

hayâtî âhire olduğunu anlatmak ve bu suretle evvelâ ölümü göz önünde bulundurmakla beraber asıl

neticenin ölüm değil, hayât olduğunu, fakat Sûrei Hadîdde «

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَلَهُمْ فِيهَا مَتَاعٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ
وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ
ثُمَّ يَهِيْجُ فَتَرِيهِ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ
شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ
الْغُرُورِ

değil, sonunda ya azâbı şedîd veya mağfiret ve rıdvan ile tehakkuk edecek olan ve Ankebut Sûresinde «

وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهُمْ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ

«لَهُيَ الْحَيَوانُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ» âyetiyle de beyan buyurulduğu üzere bilenler için

hakikatte mahzı hayattan ibaret bulunan Âhıret hayâtının mağfıret ve rıdvanı ve onun şedîd azâbından

sakınarak mağfıret ve rıdvanına irmek gayesi ve bu vechile mülki ilâhîde insanlardan matlûb ne ölüm ne de

onunla neticelenecek olan fânî hayatta kalmak değil, hayattan hayatâ terakkı ile ilerideki daha yüksek

hayâta geçmek için hüsni amelde müsâbekaya gayret vazifesi bulunduğunu bildirmektir. Fânî hayâtın

oyuncak olan bütün lezzetlerini târmâr eden, sevgili eşleri birbirinden ayırıp hanümanlar söndüren,

cem'ıyyetleri dağıtıp şevketleri yıkarak evlâdları yeğim, servetleri hâk ile yeksan eyliyen, aynî zamanda Allah

için güzel çalışmış olan mihnet zedelerin, iyman ile dolu nüfusi mutmeinnelerinin âlâm ve ıztırabına nihayet

vererek kendilerini «فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّتِي» hitabıyla ebediyyen

rıdvani hakka kavuşturmak için açılmış yegâne saadet kapısı bulunan ölüm ile onu takıyb edecek ileriki

hayâtı «بِيَدِهِ الْمَلِكُ» olan Allah tebareke ve tealâ şu hikmet için yaratmıştır.

Sh:»5160

﴿لِيَبْلُوَكُمْ﴾ sizleri mükellefiyyetle mübtelâ kılarak imtihan meydanına çıkarıp şunu bildirmek için

ki ﴿أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا﴾ hanginiz amelce daha güzel? - Mülki ilâhîde yapılmadı, Allah

yanında tahsîn olunup rızasına irilmeğe daha lâyük hayatta bulunan veya gelecek olan kavımların hayattan

hakikî intifa' ve istifadesine daha elverişli zahir ve bâtın da daha doğru daha halis iş gören kim olduğu

hakikati hakkiyle tebeyyün etsin. Burada amel, iyman, ılım, niyyet ihlâs gibi kalbî ve bâtınî amellerle dil ve

sâir cevarihten sudur eden güzel amellerin hepsine şamil olduğu merfuan rivayet edilmiş olan şu hadîsi

şerif ile anlatılmıştır. Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem bu âyetin tefsirinde buyurmuştur ki: «

أَيْكُمْ أَحْسَنُ عَقْلًا وَأَوْرَعُ عَنْ مَحَارِمِ اللَّهِ تَعَالَى وَأَسْرَعُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ» ya'ni hanginiz hak ve savabı anlamak, iyiyi kötüyü seçmek ve

muktezasını yapmak cihetiyle akıl ve idrâkçe daha güzel ve Allah tealânın haram kıldığı meharimden

menhiyyattan, measiyden, fenalıklardan, mazarratlardan sakınıp korunmak hususunda daha takvalı ve

Allah azze ve cell Hazretlerinin ta'atinde daha çabuk?» İşte ılım ilahîde ma'lûm olan bu hakikat tecrube ve

imtihan sahasında sizin için de meydana çıksın. Çıkipta ne olacak? Denilecek olursa, şu da bilinsinki

﴿وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ﴾ hem o öyle azîz öyle gafurdur. - Ki bundan sonra beyan olunacağı

üzere kötülüğe çalışanları ona karşı inad edip şeytanetle kullarını altatmağa, fitne ve fesad ile halkı yoldan

çıkartıp ateşlere sürüklemeye uğraşan Şeytanları, ve onlara aldanıp küfr-ü küfran ile inkâr ve ısyan yollarına

sapan kâfirleri, haksızları akıbet tezliil edip izzetiyle kahreder. Zikrolunduğu üzere en güzel amel işliyenleri

i'zaz ile azîz ve iyman etmekle beraber hasbelbeşeriyye kusur edip en güzel surette çalışmamış olanları

tevbeleri halinde veya dilediği vechile afv-ü mağfiret eyler gafurdur. İşte

Sh:»5161

mevt ve hayâtın halkından ve ahseni amel ile müsâbeka imtihanından asıl hikmet ve gayede o halik

tealânın bu sıfatlarla muttasıf, her şeyden üstün malikülmülk olduğunun bilfiil tecelliyatı ile bilinip

tanınmasıdır ki « وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ » âyetinin ifade

ettiği ma'rifet ve ubdiyyetin hasılı da budur. Onu « ليعرفون » diye ma'rifet ile tefsir edenlerin ve hadîs

yoliyle rivayeti sâbit olmamakla beraber tesavvuf kitaplarında «

كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَاحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأَعْرِفَ

» ben bir gizli kenz idim tanınmak istedim, tanınmam için halkı halk eyledim» diye hadîsi kudsî olmak üzere

şayi' olmuş bulunan kelâmın ma'nası da budur.

Şimdi onun hayatı beşerle alâkadar olan mülkü tecelliyatından ve kudret-ü izzet ve mağfireti asarından bir

safha beyan ve tefhim olunmak üzere buyuruluyorki:

3. ﴿الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ﴾ - Bu «الَّذِي» de baştaki «الَّذِي» den bedel, yâhud «الْعَزِيزُ الْغَفُورُ» dan sıfattır. Seb'a semâvât hakkında sûrei Talâkın âhirinden geçen «اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ» âyetine bak. Burada da seb'a semâvât, nekire olarak irad buyurulmuşturki bir «سَبْعَ سَمَوَاتٍ» demek gibidir. Bu tenkirde iki vecih mülâhaza olunabilir. Birisi «بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ» mazmunu üzere semâvâtın bediyyetine işaret olarak tefhîm için olmasıdır. İkincisi mefhumı adedle yediye hasr maksud olmyarak teksir ve intişar ifade etmesidirki bu takdirde bu yedi Sema, sûrei Talâkta da söylediğimiz vechile bir çok Semalar içinde her biri bir âlem olmakla beraber birbirine daha hususî bir ahenk ile uygun olarak Şems etrafında bir manzume halinde yaratılmış olup biz de içinde dahil bulunduğumuz hususî bir mecmua, bir hey'eti mahsusa teşkil etmiş bulunan hey'eti şemsiyedeki Seyyarelerin mahrek ve medarlariyle buldukları felekleri hududiyle üzerlerinde irtisam ve teayyün eden Sema aksamının arzımız bakımından yedisini

Sh:»5162

göstermiş demek olurki âlemler içinde bizim hayatımıza en ziyade alâkası bulunmak i'tibariyle dikkat

nazarımızı çekmeğe en şayan olan kısım olması, vechi tahsiys olabilir.

Lâkin ba'zı âyetlerde bu kadarla iktifa câiz olsa bile burada kelâmın sıyak ve sibakı ihata ma'nası üzerinde deveran eylediğinden medlulunda kat'iyyet ifade eder ve bir lâfzı hass olan yedi adedinin mefhum hasrı mu'teber olarak üzerimizde Sema ıtlak olunabilen yüksek âlemlerin hepsini müstev'ib olmasını iktiza ettiği cihetle o kadarcıkla iktifa pek kasır olacağına mebniy her halde evvelki vecih teayyün etmek lâzım gelir.

O halde yedi Sema tasnifini nasıl anlamalı? Bir kerre bunun arzımız bakımından bize ma'lûm olabilen

bütün hey'eti âlemin bir ifadesi olduğunda bu âyetin « **﴿ مَا تَرَى ﴾ . ﴿ هَلْ تَرَى ﴾** »

hıtabları sarih demektir. Bu bakımdan da iki mülâhaza mümkündür. Birincisi: umum için en zâhir görüldüğü

vechile kendimizde cisim tesavvurunu edindikten sonra ruh ve idrâkin kıymetini takdir etmek üzere cismanî

noktai nazarla âfaktan yürümektir ki bu haysiyyetle yedi Semanın altısı kamerle beraber arzımızdan Neptün

seyyaresinin aksasına kadar hey'eti şemsiyye dahilinde yedincisi de hey'eti şemsiyye hududundan

nazarlarımıza irebilen mecerreler maverasına kadar olan muhîttir ki Arzımızın cevviden i'tibaren bunların

mecmuuna birden de Sema ıtlak olunur. Şemis merkez ve rasad noktası arzımız olmak üzere bakıldığı

zaman, birinci Sema Arzın semasıdır ki kürei arzın kürei nesim ve kürei Kamerle beraber şems etrafında devriyle çizdiği mahrek ile mülâhaza olunur bir muhîttir. Üst muhîti dışardan Mirrîhın cazibesi hududuna kadar içi de merkezde şems etrafında Utarit ve Zühre sahalarını muhtevîdir. Bunlar arzımızdan değil, arzımızın Kamer gibi peykide değil iseler de Arzın birinci seması haricinde de değil, onun içinde ve Arzın altında

Sh:»5163

birer Arz gibidirler. Rasad noktası arz olmayıp da şems olsaydı, yani biz Şemis cirminde bulunsa idik, Arz Seması dördüncü sema sayılmak iktiza edecekti, Arzı sabit merkez ve Şemsi seyyare sayan hey'etçiler Kameri birinci, Zühreyi ikinci, Utaridi üçüncü, Şemsi dördüncü semada sayarlar ve yedinci semayı Zuhalle tüketirlerdi lâkin biz Şemsi merkez sayıp seyyarattan olan Arzımızdan rasad ettiğimiz cihetle bunun en yakınında peyki olan feleki Kameri dahi dahiline almış bulunan feleki Arzı birinci sema saymak lâzım geldiğini ve Zühre ile Utaridin birer felekte yüzmekle beraber merkez olan şemis cihetinde bulunarak mahreki Arzın içinde ve binaenaleyh Arzın tahtinde kaldıklarını hesaba aldığımızdan bunları birinci semanın fevkinde değil, içinde saymak mecburiyyetinde bulunduğumuzu anlamış oluyoruz. Şu halde semai Dünya

denilen de bunları dahiline almış feleki Arz sahası demek olan bu birinci sema ile tefsir olunabilir. İkinci

Semaya gelince: eski hey'etçilerin beşinci sema saydıkları feleki Mirrîh sâhasıdır ki bu daha geniştir.

Üçüncü Sema' daha geniş olan feleki Müşteri sahası, dördüncü sema' onun fevkındaki feleki Zuhâl

sahasıdır ki eski Batlimyüs hey'etçileri bunu yedinci saymışlardı ve her seyyareyi felekiyle hareket ediyor

zannettiklerinden dolayı seyyarelerin hareketlerini bunlara atfederek bu yedi semanın yedisini de

müteharrik addeylemişlerdi. Sûrei Enbiyada ve Yâsinde geçtiği üzere «

كُلُّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ» mantukundan gafil bulunuyorlar. O ecrâmın felekleriyle direkli

değil, her biri direksiz olarak muvazene kanunu dairesinde kendi felekinde yüzdüklerini hisaba

almıyorlardı. Biz o felekleri birer mahrek değil, birer muhaddid olarak mutalea ettiğimiz gibi muvazene

kanuniyle Arzımızın dahi bir seyyare olduğunu anlayarak semai Dünyayı biraz daha geniş gördüğümüzden

dolayı onların yedi seyyaresinden üçünü semalarıyla beraber Arzımızın birinci seması dahiline alıp onların

yedi

Sh:»5164

semasından bu suretle üçünü tarhetmiş ve ona mukabil daha yüksekte Uranüs ve Neptün namıyla iki

seyyare daha rasad eylemiş bulunduğumuz cihetle onlarca yedinci semada bulunan Zuhal bizce dördüncü semanın kapısı olmuş bulunuyor. Çünkü her seyyare cazibe ve dafiasıyla kendi semasının bir kapısı mesabesinde demektir. O halde ondan ötede beşinci semâ, ahıyren muttalı' olduğumuz Uranüs seyyaresi sahası, altıncı semâda Nebtüü seyyaresi sahasıdır. Ve nazarımızda bu sahanın müntehası menzumei şemsiyenin de müntehasıdır. Bundan ötede ziyalarını az çok görebilmekle beraber seyyareler gibi deveranî hareketlerini göremediğimizden dolayı sevabit namı verilen bir çok yıldızlar âlemi bulunuyor ki bunların aralarındaki mesafelerle beraber hey'eti mecmuasının işgal etmiş buldukları saha da bizim yedinci semamızı teşkil etmektedir. Burada manzumei şemsiyye âleminin tek bir seyyare gibi kalacağı nice bin âlemler bulunduğu hey'eti mecmuasından saman yolları gibi gözlerimize çarpıp durmakla beraber biz onların hususiyetlerini ve hareketlerini seyyareler âlemi gibi ne seçebiliyoruz ne de onların daha ilerisine geçebiliyoruz. Bütün nazarlarımız mecmuu üzerinde dayanıp kalıyor. İşte cismanî noktai nazardan yedi sema' hakkında anlayabildiğimiz budur. Görülüyor ki pek eskiden beri meşhur ve ma'lûm olan seb'ai seyyare âleminde peyk kabîlinden olan küçük seyyarelerden başka Uranüs ve Neptün denilen iki büyük seyyare daha keşif edilmiş olmakla ba'zılarının zannetiği vechile Arzdan maada olan seyyarelerin adedi dokuza çıkarılmış olmayıp Şems ile Kamer biri merkez biri de Arzın peyki olarak tarholunmuş bulunduğu gibi Kur'ânın yedi sema hakkındaki hususuna karşı da âlemi fen ve tecrivede mugayir bir şey isbat

olunmamış bil'akis onun beyanatını daha iyi bir vuzuh ile anlamağa yardım edecek hakikatlar

keşfolunmuştur ve olunacaktır. Bundan şu neticeler de çıkar: yükseklik

Sh:»5165

ve alçaklık izafi olduğu cihetle Arzımızdaki gözümüzü ve rü'yet şartlarımızı değiştirmiyerek rasad noktası

hangi cirm farzedilirse sema adedi ve vaz'iyeti de onunla mütenasib olur. Merkeze doğru aşağı inildikçe

semalar çoğalır, semaya doğru yükselere çıkıldıkça semalar azalır. Ve hepsinde arz adedi de sema

adediyle mütenasib bulunur, « وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ ط » düsturu şaşmaz. Rasad noktamız

Zühre olsa idi de yine gördüklerimizi görebilseydik o bakımdan sekiz sema sekiz arz hesab etmiş olacaktık,

bu suretle Utaridden baksa idik bu aded dokuz olacaktı, Şemisten baksa idik tam on adedine çıkacaktı,

fakat onlardan bakarak bunları görebilmek için gözlerimizin daha fazla incelikleri seçebilecek derecede

kuvvetli olması iktiza edecekti, yoksa yine arzımızdaki tarzda yedi ile dayanıp kalacaktık. O halde hakikaten

onlarda bulunarak kendimizin ve rü'yet şeraitimizin ne olacağını kestiremezsek de Arzda bulunduğumuz

halde gördüklerimizi esas itihaz ederek mülâhazamızı yürüttüğümüz surette Arzımızdan i'tibaren yedi saya

bildiğimiz semaları, Şemisten i'tibaren saydığımızda ona çıkarırız. Ve bu suretle onuncu semada bütün

manzumei şemsiyyenin birleşmiş olduğunu mütalea ederek Şemsi bir merkez ve Arzdan altıncı olan ve onuncu semayı bir muhît olarak mülâhaza ettiğimizde biri manzumei şemsiyye biri de sevabite aid olmak üzere iki arz ve iki sema' saymamız lâzım geleceği gibi arzımızı bir nokta ve bütün ecrâm âlemlerini bir muhît yâhud bütün feza'yı bir muhît olarak mülâhaza ettiğimiz surette de ancak bir arz ile bir sema hesab etmiş oluruz ki alel'itlak arz ve sema' denildiği zaman bir taht ve fevk tekabülünden ibaret olan bir ikilik ifade edilir. Sonra daha ilerisine geçemediğimiz bu merkezle muhît arasında bir şakul vaz'iyetinde bulunduğumuzdan dolâyı muhît de altı ciheti ta'yin eden altı nokta olup bunlardan yedincisi olan

Sh:»5166

merkez noktasından amuden tekatu' ederek geçen üç müstevînin birbirine hasılı zarbı olmak üzere tûl, arz, umk dediğimiz üç bu'dı havî bir kemmiyyet ve mîkdar mefhumıyla cismiyyet mahiyetinde birleştirdiğimiz zaman da bütün arz ve semayı hey'eti mecmuasıyla cismânî bir âlem olarak düşünmüş olur ve böyle en son muhîtte alt üst izafetleriyle tekabül etmiş altı noktanın yedinci bir merkez noktasında bir ictimâî nizamı ve binaenaleyh yine yedi adedinin bir tasnifi mahsusı olmak üzere hasıl olmuş tek bir cisim suretiyle

kendimize döneriz ki bu da bir merkez halinde bir noktadan ibaret bulunan nefsimizle karşımızdan ihata

etmiş bulunan bir âfak muhîtinin, ya'ni « أَنَا » ile « لَا أَنَا » nin bir tekabül ve izafeti halinde tecellî

eder. Demek ki bir cisim tesavvuru için yedi adediyle izafet ve tevhîd kanununun bizim için ihmalî kabil

olmayan pek büyük bir hüküm ve ehemmiyeti vardır. Bütün âlem içinde kendimi bir noktadan ibaret

olarak bulduğum ben bana mukabil muhîtimde mevki' almış altı noktayı bir izafet ve tevhîd nizamı ile

kendimde birleştirmeden lâekal yedi adedinin tasniyifiyle kendimde bir vahdet bulmadan ne en küçük ne

de en büyük bir cisim tesavvur edemem. Bu sebeble âlemi yalnız cismanî noktâi nazarla cismi küll halinde

bir tesavvur ile ihataya çalıştığım sırada behemehal kendimde bu yedi noktanın intibakını duymak

mecburiyyetinde bulunurum. Bunu duyduğum anda da benimle ben olmıyan muhîtim arasında mütekabil

bir izafet nizamı içinde bir noktadan ibaret kaldığını duyduğum kendime gözüm açılmış, fakat daha ileri

gitmekten bitab-ü tevan kalmış bir halde dönerim. «

فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» Lâkin gözüm açılmış ve daha ilerisine

gidemediğim muhîtimin suretini yakalayıp getirmiş olan ruh ve şuurumun kıymetini tanımış olduğum cihetle

ben kendimde o cismanî muhîte mahkûm ve mahbus kalmak istemiyerek Arzın üzerine çıktığım gibi onun

da üstüne çıkmak

Sh:»5167

için yine çabalarım. Bu kerre de döner mücerred şuur delâletiyle bir de sırf ruhanî yoldan giderek bir müşahede ve tasnîf daha yapmak için harekete gelirim. Yine kendimden başlayarak şuurumda bana karşı ahzı mevki' etmiş bulunan âlemlere doğru bir daha ircaı nazar ederim. Bu kerre ruhanî noktai nazarla olan bu ikinci müâhazaya geelim: bu haysiyetle kendimize bakınca şuur âlemimizin bir Seması demek olan gönlümüzde, nefsi natıkamızda bir Arz gibi « أَنَا » vicdanının merkezi bulunan kalbimizde iman ve irade şuurunu uyandırmak üzere muhît ile alâkadar yedi pencere buluruz ki bunlardan bize mütemadiyen ruh sereyan eder. Beşi yalnız cismanî muhît hâdiselerine nâzır olan havvası hams, altıncısı onların varidatiyle daha ilerisine nâzır olan akl-ü mantık, yedincisi herkeste sarîh ve kavi olmamakla beraber hepsinden geniş olan ilham ve vahiy kuvveleridir. İşte biz meşair denilen bu yedi pencereden kalbimize inip çıkan ruh ve basîret nurunun kuvvet ve za'fına göre hakikatten haberdar olur ve ona göre iman ve irade cehdiyle âkıbetimiz olan gayeye doğru yürürüz, nefes alırken ciğerlerimize kabiliyetlerine göre hava girip çıktığı gibi hiss-ü idrâkda da meşairimize ruh inip çıkarken o cereyanları yerli yerine hakkiyle iysal ve tevzia hizmet eden ve Melâike denilen bir çok gizli ve hayırlı maddî ve ma'nevî kuvvetler bulunduğu ve mâniaları bertaraf ederek idrakimizi, imanımızı, irademizi takviye için çalıştığı gibi bil'akis o ruh cereyanlarının bize

nüzulü sırasında yol kesen eşkiya gibi puslu kuran, varidatımızı soymağa ve hiç olmazsa vehm ü hayal
ilkasiyle müzahama edip bizi aldatarak neüzübillah idrakimizi, imanımızı, irademizi gizliden gizliye idlâl ve
ifsad etmeğe çalışan maddî ve manevî bir takım şerr ve alçak kuvvetler de vardır ki bunlara da Cin ve
Şeytan denilir. Dostu düşman veya düşmanı dost zannettiren bir vehim, biri iki, eğriyi doğru veya bil'akis
gösteren bir

Sh:»5168

hayal, iyiyi kötü, kötüyü iyi zannettiren bir fikir, boş yere gönlümüzü imrendiren veya bulandıran bir rü'ya
veya söz intibahı hep gizli veya açık bir Şeytan parmağıdır ki bunlar bizimle Sema arasında icrayı şekavet
ederler. Bunlar olmasaydı biz hiç bir his ve irademizde hata etmez, her hususta hakka intibak ederdik.
Bizim bunlardan korunabilmemiz için de BİRİNCİSİ nefsimizin fıtrî bir kabiliyeti, İKİNCİSİ inmekte bulunan
ruh cereyanının tam ve kabiliyetimizle mütenasib olarak şiddet ve kuvveti ÜÇÜNCÜSÜ de iradenin
hududunda bu varidatın ta menbaı vahye kadar yekdiğerine mutabekatlarının derecesi gözetilmek lâzımdır.
İşte bize böyle bir merkez noktası gibi tecelli ederek ben dedirten nefsimizle muhîmimize tabaka tabaka
intibakımızı ifade etmek suretiyle bizi hakikatten haberdar edip duran ruh cereyanına medhal ve mahreç

halinde açılmış bulunan yedi şuur noktasına içinden ve dışından varid olabilen yedi nevi' hâdisât ve idrakât âlemleri de benlik zeminimizi sarmış bulunan yedi Semadrlar. Ya'ni lâmise muhiti, zâika muhiti, şamme muhiti, sâmia muhiti, bâsira muhiti, akl-ü mantık muhiti, ilham ve vahiy muhiti demek olan bu yedi âlem aralarında tabaka tabaka mütenevvi' ve aynı zamanda mütetabık birer tecelli tarzıyla vicdanımıza intibakları nisbetinde bizim hem âfakımızla hem de kendimizle intibakımızı te'min eden bir vahdet nizamı arz ederler ki hiss-ü şühudumuzdan gaib olan vücudı hak da böyle bütün zâhir ve bâtının intibakı noktasından doğan iymân ve irfan nuriyle sezilir, tanınır ve gönlümüzde o nisbette hasıl olan heyecanı mahabbetle samimi kalbimizden irade ruhu coşarak müstevayı rahmette mağfiret ve rıdvana

Sh:»5169

yükselmek üzere vazife ve amel şuurumuzu faaliyete getirir. Hasılı Şemsi merkez tutarak Arzımızdan cismanî noktai nazarla âfaka baktığımızda nazarımız rasaddan rasada Kamerden yakırı seyyarelerin mahrek ve medarlarını mütalea ede ede birer muhîtta yükselerek bütün manzumei şemsiyye hududu nihayetinde altıncı Semada nisbî bir münteha bularak hususî rasadât ve hisablarımızın fazla nüfuz edemediği lâ yuhşa sevabit âlemine dayanır, onu da icmâlî bir nazarla kavrayarak hepsini «

وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ» olan yedinci Semada mülâhaza ederek orada da bütün cismiyyet

intibanı kaplıyan ve maverasına nüfuz kabil olmiyan son bir müntehaaya dayanır. Bu suretle bu yedi

Semada birisi Arzımızdan altıncı semada manzumemize nihayet veren nisbî bir sidrei münteha, birisi de

yedinci Semada âlemi cismanîye nihayet veren umumî bir sidrei münteha bulunduğu gibi oradan

cismaniyyet maverasına çıkabilmek için tekrar kendimize dönüp ruhanî noktai nazarla baktığımız zaman da

birisi yine altıncı Sema olan ma'kulât muhîti müntehası, birisi de daha geniş olan yedinci Semada ilham ve

vahiy muhiti müntehası olmak üzere iki sidrei münteha var demektir. Filvaki' sahihi Müslimde rivayet

olunduğu üzere mi'rac hadîslerinin birinde sidrei münteha altıncı Semada, diğerlerinde de yedinci Semada

gösterilmiş bulunmasına nazaran sahîh olan bu iki hadîsin cem'inde yedi semada iki sidrei münteha

bulunduğu anlaşılır. Resulullâhın mi'racı hem cismanî hem ruhanî olmak haysiyyetiyle de yedi sema

hakkında bu iki haysiyyeti cami' bir görüş ta'kib etmek lâzım gelir. Sırf cismanî noktai nazardan

görebildiğimiz yedi sema ile ruhanî noktai nazardan mülâhaza edebildiğimiz yedi semayı mukayese ve

tatbık ettiğimiz surette ise ikincisinin evvelkisinden daha vasi' olarak cismaniyyet maverasında ma'kulâtı

mücerrede ve ilham ve vahiy hududuna kadar müntehî bulunduğunu teslim etmek iktiza eder. Çünkü

cismaniyyet semalarının en vasi' hududu nihayet havassi

hamsimizin en genişi bulunan hissi rü'yetin müntehi bulunduğu hadden ma'kulat sahasına dayanmakta

olduğundan hissen ilerisine geçemeyip maverasını kapalı bulduğumuz ve ancak bu sahadaki

ihsasatımızın terhib ve intibakından akl-ü mantık idrakâtiyle mülâhaza edebildiğimiz ve üzerimizde hey'eti

mecmuasına gök tesmiye ettiğimiz muhittan ibaret kaldığı cihetle gerek bu sahadaki rasad ve

teribelerimizden fikir ve kıyas tarikıyla geçtiğimiz ma'kulât muhiti ve gerek vahiy menbaından aldığımız

iyman ve irfan nurlariyle daha geniş olarak mülâhaza ettiğimiz mutlak ruh muhiti cismanî semaları geçip «

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ

dışından ihata etmiş bulunan Kürsî ve Arş muhitına kadar yükselen bir sidrei müntehâ ifade etmektedir. şu

halde « فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ » emri basıramızın hissi rü'yette

dayanıp döndüğü ve gözlerimize aksedebilen cismanî ziyaların aklımıza terki mevki' ederek zulmete

daldığı cismanî âleme âid nazar sonra «

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ

حَسِيرٌ » emri de ihsasatımızdan maada akl ü basîretimizin dahi tecrube ve tesavvur-u tefekkür ile ihata

edemiyerek dayanıp kaldığı ve daha ilerisine gidemiyerek acz içinde tekrar kendimize mün'akis olduğu

ruhanî âleme âid nazar hadlerini basar ve basîrete tanıtmaktadır. Bu iki vecih ile her iki âlemde de

kendimizden ve arzımızdan yürüyen nazarlarımız yedi sema muhîtları içinde mahsur olarak nisbiyyetten mutlakiyete doğru birer müntehasa dayanır kalır. Biz bunların her birinde muhtelif meratibi vücudun derece derece yekdiğerine mutabekatleri nizamı içinde bizimle intibakları noktasında bulunarak kendimizle âfakımız arasında duyduğumuz vahdet şuurundan zatı hakkın birliğini ve mülki hakkın vüs'at ve azametini ve bunun içinde kendi haddimizi ve hedefi hareketimizi sezer tanırız. Yalnız cismanî noktai nazarla bakanlar muhitü küll olan zatı hakkın birliğindeki ulüvv-ü azameti ile «

«الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى»

Sh:»5171

tecellisini yalnız cismanî bir kıyas ile mülâhaza ederek teşbihten kurtulamayıp teccîm vadîsinde saplanır kalırlar. Ve Allahın Arş üzerinde istivasını bir cismi küll halinde mülâhaza olunan mahlûk âlemin üzerinde hiç bir cisme benzemez diğeri bir cisim gibi farz ederler. Bununla beraber her şeyi zâhir ve bâtınından ihatai ilmiyye ile muhit olduğunu da tasdik eylerler. Bu ise vücudi ilmîyi i'tiraf ile beraber ilmi hakkın zatı hakdan daha vâsi' ve daha büyük olduğunu farzetmek demek olur. Halbuki bütün sıfatı kemali cami' olan zatı hak elbette sıfatının her birinden daha yüksektir. Ve bu yükseklik mekânî ve cismanî değil, zafî ve

hakîkidir. Vücudi ilmîyi sezip de yalnız ruhanî noktai nazarla bakanlarda muhiti küll olan zati hakkı bütün

ruhaniyyatın fevkinde bir ruhi kül gibi mülâhaza ederler ve kendilerini muhît olan cismanî âlem mecmuiyle

ruhanî âlem mecmuunun dahi intıbakına kefil ve hâkim muhiti kül, refiudderecat, zül'arş «

«يُلْقَى الرُّوحَ مِنْ أَمْرِ عَلِيٍّ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ» buyuran zati hakkın her ikisinden daha yüksek ve daha büyük «وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ» olması lâzım geleceğini

düşünmezler. Ve mücerred fikrî bir seyrile hakka vâsıl oluverdiklerini zannederler. Hattâ kendilerini hakta

ifna ederek müteâlî bir vahdete yükselecek yerde hakkı kendilerinde ifna etmek suretiyle sâfil bir vahdete

düşerler. Halbuki zihn ile vaki', enfüs ile âfak, ruhanî âlem ile cismanî âlem bir noktada intıbak etmeyince

Hak sezilmez, ruh ve cisim aynı Hak değil, mülki ilâhîde vücudi hakka dallı birer âyettirler. Biyedihiilmülk

olan zati hakk ise her şey üzerine kadîr, her şey üzerine şâhiddir. «

«وَالْيَهُ يَرْجِعُ الْأَمْرُ كُلَّهُ» dür. Allah tealânın mertebeli zatında, makamı ahadiyyetinde

ulüvv ü azametine bir lemhai ma'rifet edilenebilmek için âlemi cismanî ile âlemi ruhanînin birbirine

muntabık olarak vahdeti hakta fânî oldukları bir sidrei müntehada gâşyolmak lâzım gelir. Ruh ve cisim

âlemleri bizim mevcudiyetimize nazaran

kurbi hakka uçmak için açılmış iki kanat gibidirler ki müstevayı Rahman bu iki kanadın yumulduğu sidrei

müntehanın fevkından tecellî ederek bütün Arşî vücudu ihata ve istiylâ eyler. Netekim «

«تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» âyetinin kalbi

Muhammedîye nazil olduğu bu münteha sidresini iş'ar için yedi sema hilkatini ve onların mutabekat

nizamını ihtar akıbında cismanî âlemlerin müntehasına celbi dikkat ile «

«فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ» buyurulduktan sonra seyri ruhanî ile teemmüle

meydan vermek üzere terâhî ifade eden «ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ» ile «ثُمَّ» âyetiyle

tekrar ircaı nazar emrolunmuş ve bunda iki noktai nazarın cem'ine işaret olunarak da bil'hassa «

«كَرَّتَيْنِ» kaydi ile takyid edilmiş ve ancak ondan sonra emre cevab olmak üzere müntehada tecelliyati

ilâhiyenin azameti karşısında kendinden geçip fenâ fillâh ile istiğrak halinde bîtab olarâk uyandıktan

sonra neticede beka billâh şuuri ile kemali ubudiyet için meb'dei nazar olan nefse dönüleceği anlatılarak

«يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ» buyurulmuştur. «

«وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ الْخ

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا
مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ. أَوْلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ

وَيَقْبِضُنَّ مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ . أَفَمَنْ
يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَىٰ صِرَاطٍ
« ilâ » مُسْتَقِيمٍ . قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ . . .
قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنًا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا . قُلْ أَرَأَيْتُمْ الْخ . . .

» Beyanâtı da mülki ilâhîde mertebeden mertebeye hep öyle zül'cenahayn olarak mevttten hayata, ataletten

sa'ye, azâbdan rahmete, sefaletten saadete, fenâdan bekaya, neşr-ü haşr için beka billâh ile müstevay

Rahmana vuslet ve istinad gayesine irmek üzere seyr-ü sülûkte yalnız nazariyyat ile iktifa etmeyip hakikî

olarak bil'amel dahi uçmak için en vazih fark ve cemi' âyetlerine ehli basar ve basîreti irşad ve Şeyatîn ve

küffarı âteşin mermilerle sefalet ve husran vâdîsine tard ve ib'ad yolunda hakikati tafsilidir. «

« de » نَ وَالْقَلَمِ
« vasfiyle » وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ

ahalâkının azameti ve ecrinin sermediyyeti beyan buyurulan hakikati Muhammediyyenin isrası ve Sûrei

Necimde «

فَاسْتَوَىٰ وَهُوَ بِالْأَفُقِ الْأَعْلَىٰ . ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّىٰ فَكَانَ قَابَ
« قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَىٰ فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ » sonra da

«

وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَىٰ عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَىٰ عِنْدَهَا جَنَّةُ الْمَأْوَىٰ
إِذْ يَغْشَى السِّدْرَةَ مَا يَغْشَىٰ مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَىٰ لَقَدْ رَأَىٰ
مِنَ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَىٰ» âyetleriyle beyan buyurulan mi'racı da cismanî ve ruhanî iki

haysiyyetin mertebeli cem'inde cereyan etmiş ve Sûrei Mi'racda «

مِنَ اللَّهِ ذِي الْمَعَارِجِ تَعْرَجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ
كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ فَأَصْبَرَ صَبْرًا جَمِيلًا» âyetinde de

ülûhiyyet mearicine uruc için yalnız ecsam âlemi şöyle dursun onu bir lâhzada kat' eden Melâike ve Ruhun

bile seyri ruhanî ile elli bin senelik bir zaman kat'ına muhtac olacak vechile madûn bir mertebede

buldukları ihbar ve binaenaleyh o sidrei müntehadada bir az sabrı cemîl lüzumu da emr-ü ihtar olunarak

mekân-ü zamandan münezzehe olan zatı hakkın bütûn cismaniyyet ve ruhaniyyet âlemlerinin mertebeli

cem'inden de çok yüksek ve üstün olduğuna ve maamafih bir az sabrı cemîl ile Mi'racı Muhammedînin o

harîme vusulüne de işaret buyurulmuş, mi'rac hadîslerinde de seb'a semavât hem cismanî hem ruhanî

haysiyyetlerle ifade olunarak Cibrîl ile beraber yedinci Sema nihayetinde cennetülme'vanın bulunduğu

sidrei müntehasa ve oradan yalnız olarak Arşı hakka varılmış olduğu anlaşılmasıdır. Bu hadîslerde üzerinde yaratıldığımız Arzımızın seması birinci olduğuna işaret olarak birinci Sema makamı Âdem, ikinci Sema makamı Yahya, üçüncü Sema makamı Yusüf, dördüncü Sema makamı Isâ, beşinci Sema makamı Harun, altıncı Sema makamı Musa, yedinci Sema makamı İbrahim olduğu ve buraya kadar urucda meyyeti Cibrîl ile gidilip sonra da daha ileri geçildiği haber verilmiş olmakla her iki hassiyete tenbih olunmakla beraber evvel emirde israya âlemi cismanîden bed'edildiği ifham olunmuştur. O halde seyri ruhanî seyri cismanîden geniş ve makamı vahiy âlemi ukûlü de muhtevi olarak Kürsi ve Ârşa müntehi olmak hasebiyle biz de yedi Semayı ilk nazarda âlemi cismanîye ikinci nazarda âlemi ruhanîye sonra onların nizamı intibakı ile mertebai cem'inden Arşı hakka

Sh:»5174

urûc ve orada fena ve beka zevkını tadarak mensûb olduğumuz mülki hakta hayatımızın mebbe' ve meadiyle hadd-ü gayemizi tanıtan bir intibah, bir iyman ve vazife şuuriyle yine mertebe mertebe kendimize avdet ederek fi'len ve hakikaten o gayeye yürümek için idraki lâbüdd olan mearic ve menazili vücudun his ve akl-ü iyman noktai nazarlarına göre umumî haysiyetten alel'icmal bir telhis ve tasnifi olarak mülâhaza

etmek üzere evvel emirde hissi basarla rasad bakımından, cismanî haysiyetle mütaleadan başlayan bir seyir ta'kib etmeyi muvafık buluyoruz ki bunda yedi Sema maverası Kürsî ve Arş olmak üzere ihsas maverası olan akıl ve vahiy muhitına bırakılmış ve bu suretle ruhanî ve hakikî semaların dâirei rü'yetimizi tahdid eden yedi semadan daha çok ve daha yüksek olduğu da anlaşılması bulunur. Öyleki bu yedi Semanın mecmuuna yalnız Semai Dünya demek câiz olur.

Bizim bu cismanî mülâhazada noktai nazarımız üç buüdlü, cism olduğunu söylemiştik. Zamanımızda bir takım zevat ondan ileride dört beş ve belki daha ziyade buüdlü ya'ni tul, Arz, umk dediğimiz üç buüdden fazla eb'adın amuden tekatu' etmiş bulunacağı ecsam âlemleri tesavvur olunabileceğini ve yedi Semayı o noktai nazarla cismanî olarak mülâhaza eylemek kabil olduğunu da bir farziyye halinde söylüyorlar. Biz ihsaslarımızın hasılı olan tecrube ile zihnen noktadan hatta, hattan satha, satıhtan cisim tesavvuruna geçiyoruz ve tecribemize nazaren bir cisimde balâda arz ettiğimiz vechile amuden tekatu' etmiş üç buüddan fazlasını vakı'de bulamıyoruz. Bulamamak haddi zatinde bulunmamağı iktıza etmiyeceği, ademi vicdandan ademi vücud lâzım gelmiyeceği cihetle bir noktada üçten fazla amudün tekatu' edebileceğini farz etmekte zâhiren bir tenakuz görünmez. Cisim üç buüdlüdür demek zafî bir vücub ile aklen bir kazıyyei zaruriyye değil, ancak vakı'ı ifade eden bir mutlakı amme gibi görünür.

Sh:»5175

Fakat bu kazıyye terkibî bir kazıyye olmayıp mahmul olan üç buüd mefhumu, mevzu' olan cisim mefhumunda dahil bir kazıyyei tahliliyye olmak haysiyyetiyle mutlak cism tesavvurundan zarurî olarak istintac olunmuş bedihî bir kazıyyei zaruriyyedir. Çünkü biz bir cisim diyebilmek için daha evvel üç bu'dün tekatuunü bir mebde olarak ahzetmişizdir. Ve bunu ahzederken üç buüdden her birini mülâhazaya mebde ittihaz ettiğimiz müstevîlerin ve onları mülâhazaya mebde olan mustekîm hatlaların namütenahi temdiydini farz ederek onları temdid eden muhîti namütenahiye götürerek mülâhaza etmeğe de alışmışızdır. Bundan dolayı mutlak bir cisim tesavvur ettiğimiz zaman onda üç buüd tesavvurunu namütenahide dahi rûkni zarurî olarak düşünürüz. Ve üç buüdden fazlasını tesavvur ederken namütenahiye kadar mevzu' olarak ahzettiğimiz mebde ile çıkmış olacağımız cihette zımnî bir tenakuz görürüz. Ve o halde ona sade cisim değil, cisimden fazla bir şey nazariyle bakmağa mecbur oluruz. Bu i'tibar ile üç buüdüden fazla bir cisim tesavvuru bize mantık sahasından haric gibi gelir. Bununla beraber şunları da bilmek iycaab eder. Bir cisim tesavvurunda üç bu'dün rûkni zarurî olması daha ziyadesenin selbini zarurî kılmaz. İmkânını selbeyemez.

Bizim ihsas ve tecrube sahasında bütün idrakâtımız nisbî ve binaenaleyh onlardan me'huz olan cisim

tesavvurumuz dahi izafî ve mütenahidir. Her izafet mutlak bir muhîf dahilinde bir tenahî ile mülâhaza olunabilir. Biz namütenahi bir muhîf ile mahdud bir cisim tesavvur edebiliriz, lâkin muhîtsiz olarak namütenahi bir cisim tesavvuru tenakuz olur. Kendimize karşı hiç bir nokta ahzedemediğimiz mücerred bir feza bize bir cismiyyet değil, hiç bir şey ifade etmez. İşte bizim ihsas ve tecribeden me'huz olan bütün ilimlerimiz en nihayette mutlak bir muhîf dahilinde bir nisbet şuuriyle o muhîta bir izafetten ibaret bulunduğunu ve

Sh:»5176

muhîta varılınca bu nisbetlerin tükeneceği ve hakikî ilmin ve vücudun muhîfi küll olan zatı hakka aid olduğunu ve şu halde gerek cisim tesavvuruna ve gerek muhîfi haktan berideki sair idrakâtımıza o hakikatte mutlak bir idrâk kıymeti affetmeğe hakkımız olmadığını izah etmek isteyenler üç büüdlü cisim tesavvurunun da esasen izafî ve mütenahi olarak ahzedilmesi lüzumunu ve eski Riyazîlerin ve mütekellimlerin bürhani türs ve bürhanı süllemî namı verdikleri bürhanlarla isbat ettikleri gibi bizim cisim dediğimiz şey'in namütenahi olamayıp mütenahi bulunduğunu düşündürmek üzere ondan ötede dört, beş ve daha ziyade eb'ad âlemleri câiz ve mümkün olduğunu tasvir için şöyle bir kıyas yürütmüşler: nokta hattın,

hat sathın, sath cismin bir haddi olarak mülâhaza edildiği gibi bizim bulunduğumuz üç buüdlü cisim âleminin de dört, beş veya daha ziyade birer cisim âlemlerinin bir sathı veya hattı veya bir noktası mesabesinde bir haddi gibi mülâhaza edilebileceğini söylemişlerdir. Buna nazaren sema tesavvurunda mekânî buüd mefhumundan ayrılmamak üzere yedi Sema hakkında ecsam âlemini bizim âlemimizin sıfıra ineceği yedi buüdlü bir âlem mertebesine kadar çıkmak üzere şöyle bir mülâhaza yürütülebilir: Üçü bizim bildiğimiz eb'adi selâse âlemi, dördüncüsü bu âlemin bir sath mesabesinde kalacağı dört buüdlü âlem, beşincisi bu dördüncü âlemin bir sath ve bizim âlemimizin bir hat mesabesinde kalacağı beş buüdlü âlem, altıncısı bu beşinci âlemin bir sath ve dördüncüsünün bir hat ve bizim âlemimizin bir nokta mesabesinde kalacağı altı buüdlü âlem, yedincisi de bu altıncı âlemin bir sath, beşincinin bir hat, dördüncünün bir nokta, bizim âlemimizin de sıfır, ya'ni hiç mesabesinde kalacağı yedi buüdlü bir âlem diye düşünebiliriz. Ve artık kendimizin sıfıra indiğimizi duyduğumuz lâhzada daha fazla

Sh:»5177

tenakuza düşmemek için bu mütezayid kıyası daha ileri görmeğe salâhiyyetimiz olamayacağını anlıyarak

kendimize dönüp diğer bir âleme intikal ile yükselebileceğimiz lâhzaya kadar hayat vazifemizi ifa

edebilmek üzere nisbî ve izafî âlemimizin tahlîl ve terkibi içinde çalışmamız lüzumunu terkeylemiş oluruz.

Böyle bir mülâhazada bu âyetin mazmun ve cereyanına muhalif düşmez muvafık olur. Ancak bunda

takılacak bir kaç nokta vardır.

BİRİNCİSİ: Cisim tesavvurunu üç buüdden ilerisine atlatırken ilk hatvede kendimizden ve

mebdeimizden çıkmış bulunduğumuzun farkına varmıyarak mütezayid bir cereyana kapıldıktan sonra na

mütenahîde de bir daha kendimize dönmek tehlikesi.

İKİNCİSİ: İhsas ve tecribemiz dahiline girebilen izafet noktalarımızdan onu tahdid eden mutlak muhîta

doğrudan doğru intikal ediverecek yerde mesafeyi uzatmak için dolambaçlara sapmış olmak.

ÜÇÜNCÜSÜ: İzafetimiz dairesinin muhîti dahilindeki buüd ve imtidad mefhumunu o muhîtin

maverasına tahdid etmeğe hakkımız olmamak lâzım gelirken onu peyder pey tezyid ederek uzatmak

salâhiyyetini nereden aldığımızı düşünmemek.

DÖRDÜNCÜSÜ: Düşündüğümüz takdirde ise böyle mütezayid bir kıyas ve mülâhazada ma'lûmumuz

olan üç buüdlü cisim muhîttan harice mücerred zihnî olan bir hareketle atlayış ve bu suretle muhat olduğumuz cismanî muhîttan çıkıp mücerred akıl ve gönül muhîtinde ruh âlemine dalmış bulunduğumuzu ve şu halde enine boyuna ilâve etmiş olduğumuz buüdlü vaki'de cismanî ve mekânî buüdlü, imtidadlar değil, sırf zihnimizin manevî imtidadı nisbetinde mebdemize tamamen mutabık olmıyarak izafetimiz nisbetinden fazla bir surette faraziyyât ile uzattığımız manevî buüdlüden ibaret olduğunu,

Sh:»5178

böyle olunca da hakka vusul için cisim tesavvurunu tahdid veya tezyid ile uğraşmaktan ise o tesavvuru yaparken ruh âleminde yürüdüğümüzü bilerek her iki âlemin muhîtına doğru yükselmek en sağlam bir hareket olacağını teslim eylemek lâzım gelir. Bunu iyi teemmül ettiğimiz takdirde de alacağımızı netice şu olur: üç buüdlü cisim âlemimizin muhîtinde diğer cismanî bir buüd ya vardır ya yoktur. Evvelâ yok dememiz lâzım gelir, çünkü o muhît bizim fikrimizde imtidadlarımızın müntehası olmak üzere me'huz olduğundan hılâfını farzetmek bir tenakuz olur. Bilfarz belki vardır dersek o buüd, yine vaki de bizim ma'lûmumuz olan eb'adi selâsenin mefruz bir imtidadından ibaret olarak düşünölmek lâzım gelir. Çünkü vahidi kıyasîmiz

ondan ibarettir. Bittecribe vasıl olmamış bulunduğumuz bir sahada yapacağımız tahminî bir kıyasta neticemizi mukaddimelerimizin şumulü sahasından ileri götürmeğe asla hakkımız yoktur. İki kerre iki beş eder diyemeyiz. Öyle bir şey farzettığımız takdirde de onu sırf gönül âlemimizde yapar ve vicdanımıza intbak etmediğini bilerek sırf vehmî bir surette bir farz olarak yaparız. O halde dört buüdlü cisim âlemi olan bir sema mülâhazasına geçtiğimiz lâhzaden i'tibaren ecsam âleminden çıkmış, ma'nevî bir sahada hem de ruh ve şuurumuza muntabık olan sadık bir ruhaniyyet âlemi değil, mefruz bir hayal âleminde dolaşmış bulunuruz. Binaenaleyh dört veya daha ziyade buüdlü bir cisim mümkün olduğunu farz ve tehayyül etsek bile farzımızın haricinde vaki' olduğuna hüküm edemeyiz. Bu sebeblerle biz bu farziyyeyi bir şiir gibi kaydedip geçmek isteriz. Ancak tecribî idrakimizin izafiyetini ve bildiğimiz cisim tesavvurumuzun tenahisini sıfıra indirecek dereceye kadar düşündürebilmesi ve yalnız cismanî düşünmeğe alışmış bulunanlara zihin ve ruhaniyyet âleminin vüs'atini dahi tecessüm ettirerek mecmuunu muhît olan mülki hakkın

Sh:»5179

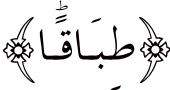
azamet ve vüs'atini tefekküre sevk etmek gibi bir faidesi olmak hasebiyle de kaydetmekten kendimizi

alamayız.

Bütün bu yollardan yürümek için ise ilk şartın hayat ve şuur olduğunu ve bütün şuurlarımızın mutlak bir muhîta dayanan bir izafet nizamı ve kadrosu içinde anbean lemha lemha yaratılmakta bulunduğunu unutmamak lâzım gelir. Öyle olunca da şuurun halikına arzı teslimiyet etmesi için kendini ve kendinin anbean hudûs ve mahlûkiyyetini duyabilmesi kâfidir. Şuuruna şuur sahibi olarak kendisini tanıyanlar uzağa gitmeden her şuur mazmununda halıkının bir âyetini görürler ve onun yanında, önünde ve sonunda « وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ » sirrine irerler. Bu suretle seyr-ü nazarlarından Allahı aramak için değil, « رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا » mübtegasınca milkindeki âlâ ve eltafin tarzı tecellisini daha ziyade tanıyarak ma'rifetlerini artırmak ve vazifelerini daha güzel yaparak ilmen ve amelen onun rızasına yaklaşmak için çalışırlar. Elbette şuurumuzun kavradığı her zerre ve her cisim bir âyeti haktr. Onu ve onun tarzı vücudunu kavriyan şuur ise daha büyük bir dâdi haktr. Âfak-u enfüsten ilm-ü amel kanadlariyle milki ilâhîde uçmak ise en büyük devlettir. Fakat bedenimizle içinden çıkamadığımız âlemleri şuurumuzla kavrayıp da kurbi rahmana ruhan ma'rifet ve iyman ile uçabilmek için cisim tesavvru içinde muhat olduğumuz eb'âdi selâseden daha ziyadesini aramakla meşgul olacağımıza bütün ecsam âlemini Arzımızla Semamız arasında kavradığımız gibi eb'âdi selâse mahiyetiyle kavramakla iktifa edip ondan

çıkınca mücerred ruhaniyyat âlemine girmiş olduğumuzu tasdik eylemek ve buradan ruhanî ve cismanî iki nazarın şuurumuzdaki intibakından kendimize dönerek hak fikrine teslimi nefseylemek şübhesiz ki daha seri' bir yol olur. Şu halde yedi semayı, ya evvelki ya ikinci ma'na ile mülâhaza etmekte umumiyyet i'tibariyle kendimize daha kuvvetli bir intibak vardır. Maamafih

Sh:»5180

yedi semayı bile bildiğimize göre gerek semalardan yedisini ihtiva eden bir manzume âlemi ve gerek yedi idrâk âlemi ; gerekse tesavvur edebildiğimiz üç buüdlü ecsam âleminin fevkında olmak üzere hakikatini kavrayamadığımız yedi buüdlü âlem diye mülâhaza edelim, şu muhakkaktır ki Allah tealâ, hakikatlerinin tafsilini kendi bildiği yedi, sema yaratmıştır ki hep birbirine mutabık, yâhud tabaka tabaka

- TIBAK kelimesi ya masdar, yâhud cemi'dir. Ekser müfessirinin ihtiyar ettikleri vechile masdar olduğuna göre mufaale babından vifak ve muvafekat gibi mutabekat ma'nasına masdar olup sülâsîsîtinin kesriyle tıbaktır. Burada « » dan hal olduğu için zate tıbakın veya mutabekaten mevkiindedir. Yekdiğerine mutabık, hep birbirine uygun demek olup teaddüleriyle beraber aralarındaki sıkı nizamı irtibatı ifade eder.

Bu ma'na Seyyarelerin her birindeki hususiyetle beraber bir cazibe etrafındaki âhenklerine mutabık

olduğu gibi, bir ziya ile bir hararet, bir ses gibi ayrı ayrı hislerle idrâk olunan hâdiselerin gerek âfakta ve gerek enfüste yekdiğerine intıbak edip kaynaşarak müttefikân bir hakikatı haber vermeleri haline de mutabıktır. Bu intıbak olmasaydı biz tecrube sahasında muhtelif havssimizin ihsasatını müşterek bir hiss ile alıp da bir sureti mahsusa ile hafızamıza koyamaz, üzerinde aklımızı işletemez, haricde mevki'lerini ta'yin edilemez, bir hak fikrine iremezdik. Tam ma'nasiyle şirk ve perişanlık içinde kalır, ruhumuzun vahdetini dahi bulamazdık. İkincisi tabak, yâhud tabakanın cem'i olmasıdır ki Kamus sahibinin besairde beyanına göre tabak ve tabaka bir şey'in muvafıkı olan kapağına ve örtüsüne mevzu' olup ona teşbih tarikiyle alt kata muvafık gelen üst kata ve yüksek rütbeye ve dereceye ıtılak olunur. Ve cem'inde etbak ve tıbak denilir **اه**.

Bu ma'naca « **طَبَاقًا** » tabaka tabaka demek olur. Ba'zı müfessirîn de bu ma'nayı ihtiyar etmişlerdir. Bu da her üç ma'naca muvafıktır. Çünkü

Sh:»5181

seyyarâtтан her biri merkez etrafında birbiri üstüne böyle tabaka tabaka birer saha'i sema teşkil ettikleri gibi idrakât âlemimizde en aşağıda zevk, onun üstünde lems, onun üstünde şemm, onun üstünde semi', onun üstünde basar, onun üstünde akıl, onun üstünde vahiy hâdisat ve müteallıkâtı olmak üzere tabaka tabaka

birer vüs'at sahası arzederler. Üç buüdlü sema, dört buüdlü sema ilh... diye mülâhaza olunabildiği surette

ise her iki ma'naca tıbak mefhumu daha zâhirdir. Âyette etbakan veya mutabikatin denilmeyip de «

طَبَاقًا» buyurulması her iki ma'nanın da sadık olduğunu gösterir. Bununla beraber şu vechile izah

edilmesi asıl murad tabakattan ziyade mutâbekatı tefhîm etmek olduğunu anlatır. Ekser müfessirinin bunu

ihtiyar etmeleri de bu siyaktan dolayı olmalıdır. Zira mutabekatı takrîr için tefavütü nefy ile buyuruluyor ki

﴿مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ﴾ Rahmânın halkında hiç bir tefavüt

göremezsiz -

TEFAVÛT, aslında tenakuz, tehalûf gibi iki şey'in yekdiğerini fevt eder vechile uygunsuzluğu ve

perişanlığı, başkalığı demektir ki münasebetsizlik ve nizamsızlık diye tefsir olunur. Ya'ni bütün bu semaları

Allah tealâ rahmet ve in'âmı eseri olarak hepsinin fevkında kendisinin birliğini ve kudret-ü izzetinin

büyüklüğü ile rahmaniyyetini tanıttırmak üzere yaratmış ve o hikmet ile onları tabaka tabaka muhtelif eb'ad

ve vüs'atte yaratmakla beraber hepsini hem yekdiğerine mutabık, hem size uygun bir nizam ve hey'et ve

yeknesak bir muvazene ve âhenk içinde yaratmıştır. Ondandır dolayı ey muhatab! Yer yüzünde sen onları o

âhenk ve nizam ile muhîf bir birlik içinde görür ve onlardan rahmeti rahmanı sezerek ona irmek için aykırı

gitmeyip nizamı vahdet ile hareket etmek lâzım geldiğini anlıyabilirsin. Bak o Rahmanın yarattığında

hiç

Sh:»5182

bir nizamsızlık, bir münasebetsizlik göremezsin ﴿فَارْجِعِ الْبَصَرَ﴾ haydi o basarı - Rahmanın

sende yaratmış olduğu gözü - döndür de bak ﴿هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ﴾ hiç bir futur, ya'ni

nizamı vahdeti bozan veya seni onların maverasına geçiren bir çatlak, bir kusur, bir delik, bir halel

görebilirmisin? - O halde sen gözünü açacak o nizamı rahmetten istifade ile en güzel amele koşacak,

yükselecek yerde ona gözlerini yumup küfr ü isyan ile o nizamı kırmağa ve o mülkün haricine çıkabilirmişin

gibi kafa tutmağa nasıl cür'et edebilirsin?

FUTUR, şak, ya'ni yarık ve çatlak demek olan fatr kelimesinin cem'idir. Bundan ilk nazarda eski

feylesofların dediği gibi semavatın hark-u iltiyamı kabil olmaması hakkındaki da'valarına istidlâl olunacak

zannedilebilir. Fakat futur bulunmamak başka haddi zatinde futuru mümteni' olmak yine başkadır. Sûrei

Enbiyada «

أَوْ لَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا

فَفَتَقْنَا هُمَا» âyetinde Arzın mukaddema semavât ile bitişik iken sonradan ayrıldığı beyan olunmuş

bulunduğu gibi Kamerin yarılması ve « إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ »

« إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ » gibi âyetlerle Kıyamette Semanın inşıkak ve infitar edeceği haber

verilmiş, mahlûk oldukları da tasrih olunmuş olmakla nefyi futurdan gerek semavât içindeki ecam ve

kevakibin ve gerek nefsi semanın Arzımızdaki ecam ve kevakibin ve gerek nefsi semanın Arzımızda

olduğu gibi haddi zatinde kabili infitar olmalarını nefiy lâzım gelmez. Yapan elbette yıkmağa dahi kadirdir.

Maksad kudreti ilâhiyyeye nazaran yarılmaları, bozulmaları ve yapılmaları ihtimalini selb değil, vücuddaki

vahdet-ü ittisal manzarasını göstererek mülki ilâhînin vüs'at ve azametini, yaratılışlarındaki nesak ve

intizamın muhayyirül'ukul olan mükemmeliyyetini, kusursuzluğunu tabakat ve enva' ve eczasının kesretiyle

beraber hey'et ve sisteminin ihatalara sığmaz, maverasına geçilmez kudreti

Sh:»5183

ilâhiyye çenberi içindeki vahdetini ve o muhîf altında mahlûk nazarların mahdudiyet ve izafiyetini ve

onun içinde ne kadar yükselirlerse yükselsinler üstüne ve haricine çıkmak için bir had, bir delik

bulunmasına kullar tarafından imkân ve ihtimal olmadığını anlatmak olduğu âşikârdır. Şu halde demek olur

ki haddi zatinde infıtarı hark u iltiyamı kabil olmiyan şey ecramı Sema veya nefsi Sema değil, onları içinden

dışından muhîf olan ve hepsinin fevkında bulunan kudreti ilahiyedir. Bir rahmeti ilâhiyye olan o

nazarlardan sabit olacak olan da budur. «

﴿الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى﴾ . ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾
« işte o öyle aziz öyle gafurdur, cihet ve mekân kasdiyle değil, cismanî, ruhanî, mekânî,

zemanî, maddî, ma'nevî irilebilecek her yüksekliğin fevkında hepsini bürür demek olan bu ma'na iledir ki

Allah tealâya fevkassema' ve fevkal'arşdır denilir. «

﴿أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا﴾ . ﴿وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطًا﴾

Buraya kadar âyette « ﴿مَا تَرَى﴾ . ﴿هَلْ تَرَى﴾ » iki nazar ifade etmiş olduğu gibi

irca'ı basar ta'biri de tekerrürü ifade eder. Ma'lûm ki göz iki, idrâk birdir. Bunda bir taraftan nisbet ve izafetin

hududunu teşkil eden noktaların elâstikiyetiyle meratibi nazarın tevessuuna ve bundan dolayı tecrube

sahasında teharii hakikat için nazarların dikkatle tekerrürü lüzumuna bir tenbih ve aynî zamanda bu

suretle ma'rifeti hakka doğru terakki için nazarın enfûsî ve âfakî haysiyetlerini dahi mülâhaza ve teemmül

ile hareket etmek iktiza edeceğine bir işaret vardır. Netekim bunu daha sarîh olarak anlatmak üzere burada

iki gözü birleştiren ihsasi basarın dayanıp kaldığı cismanî hadde bir lâhza tevakkuf ve teemmülden sonra

basarı basîretle daha ziyade ta'mîk ve tedkik için nazarların tekrarı tasrîh olunarak terahîye mevzu' olan «

﴿ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ﴾ ile buyuruluyor ki 4. ﴿ثُمَّ﴾ sonra yine tekrar tekrar ircaı

basar et - o çift gözün birliğinden çıkan bakış ve görüş kuvvesini

Sh:»5184

döndürüp döndürüp tekrar tekrar bak. «كَرَّتَيْنِ» esasen «كَرَّةً» nin tesniyesi olduğundan iki kerre

demektir. Bununla beraber lebbeyk ve sa'deyk gibi ba'zan riyaziyatta olduğu vechile tekrar ile teksiri te'kid

ve takviye için kullanılırki bizim tekrar tekrar ta'birimiz de böyledir. Bu cihetle bu ifadenin hılkatimize ve

bizimle âfakımız beyindeki nizam ve irtibata öyle güzel bir intıbakı vardır ki tasvirine kudreti beşer kifayet

etmez, burada hem zâhirî gözlerin çifteliğine hem onunla beraber ikisini bir idrâkta birleştiren basîrete,

sonra bu idrâkı tahdîd eden âfak ve enfüs ikiliğine, sonra o ikinin aralarındaki nizamı vahdetle birliği

noktasından benliğimize mütevaliyen yağıp duran şuur ve idrâk nurlarının kesretine ve bundan o kesreti

muhît olan Hak tealânın vahdet ü azametini ve onun ihatai azameti içinde hiçe inen ve ancak ona izafet

rahmetiyle yaşayabilen benliğimizin acz ü zilletine gayet açık ve mertebeden mertebeye kat kat muzaaf ve

müekked bir beyan vardır - «

﴿لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ﴾ . ﴿قَدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرُ
﴿مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا﴾ onun için nazarlar ne

kadar tevsi' edilirse edilsin varılacak netice budur. İrcayı nazar ettikçe

﴿يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ﴾ sana döner o göz - ya'ni göklerde geçecek bir yarık veya

kaçacak bir delik arayan o çifteli göz ne kadar çabalasa bu mülkten çıkacak, başka bir devlete geçecek bir

çatlak, bir kusur bulamaz, çar naçar çevrilir, sana döner, öyle ki ﴿خَاسِعًا﴾ aradığı kaçamağı

bulmaktan mahrum hakıyr, sürgün ve düşgün yâhud nihayetine irilmez o fûshat ve azamet muhîtidan

fişkiran envarı rahmet ve âsarı kudret ve heybetin şa'şesai ihatası karşısında hayret ve dehşetle bulanıp

kamaşmış, mütehayyir, baygın bir halde - HÂSİEN, «خَسَوْا» dan ismi fail olarak basardan haldir. «

«خَسَوْا» iki ma'naya gelir. BİRİSİ: KÖPEK kısmını azarlayıp tahkir ederek kogmak, tard-ü Teb'id

etmek

Sh:»5185

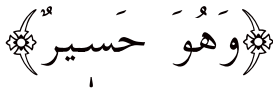
ma'nasına müteaddi veya öyle koğuş gibi hakaretle defi' olup gitmek ma'nasına lâzım olur ki «

«قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ» da bu ma'nayadır. Burada da bundan istiare tarikıyla

ekseriya bu ma'nada tefsir olunmuştur.

İKİNCİSİ: de göz dumanlanıp kamaşmak, uyuşup feri kaçmak ma'nasına lâzım olur ki ba'zıları da

burada bu ma'hayı daha müreccah görmüşlerdir. Maamafih bu ma'na şunda da vardır.

ve öyleki o göz yorgun ve bitgin, yâhud bütûn çabalamasına rağmen bir çatlak

bulamayıp gördüğü bedayı san'at, çarpıldığı âsarı kudret, karşılaştığı azamet muvacehesinde hayret ve

dehşetle gafletten açılmış, aczini anlamış, onları delip daha ileri gidemiyeceğini terkederek haddini bilmiş

olarak döner sana inkılâb eder. - O muhîd dahilinde bütûn o duygular, o nazarlara akseden envar ve âsar

sana münkalib olarak sende bir vicdan olur. Sen onların içinde iken bu kerre onlar senin içinde bir şuur

olarak bulunur. Bu kerre de bir cisim ve ruh, bir zâhir ve bâtin izafet ve tekabülü içinde her cihetten ihata

olunmuş bir intibak noktasında hem kendini, hem muhitini sezer o vahdet noktasında hakkın birliğine ve

ilm-ü kudretinin şumul ve ihatasına bir iyman ve ırfan penceresi olan bir kalb bulursun. O vakit o aşılmaz

yüksek muhîd, o deliksiz geniş milk içinde o manzaranın irtisam eylediği mefsinde bulduğun kalb

penceresinden aldığı iyman ve ırfan nuriyle bu milkin sahibine karşı kendine zâtfi olan acz-ü zilleti ve aynı

zamanda ona izafetle nâil olmuş bulunduğun feyzî hılkat ve eseri rahmeti vicdanından idrâk edip kendini

ve kendi haddini ve vaz'ıyyetini, mebde'ü meâd ile gayeni tanır ve binnazar irdiğin o gayeye bil'amel irmek

için ta'kibi lâzım gelen vazifeni araştırmağa koyulursun. Eğer basar ve basîretin salim vicdanın var da

hayattan nasîb almak istersen o azîz-ü gafurun izzetinden korkar, mağfiret ve

Sh:»5186

rahmetine sığınır, o büyük mülkte onun emr-ü nizamı dairesinde en güzel amellerle rızasına irmeğe

çalışırsın.

HASİR, hasr veya husûr veya hasretten hâsir veya mahsûr ma'nasına feildir. Hasr esasen kapalı ve

örtülü bir şey'i açmak, sıyrmak, keşif ile ıyan eylemek ma'nasıdır. «

حَسَرَتِ الْمَرَأَةُ عَنْ وَجْهِهَا الْقِنَاعَ» denilir ki, kadın yüzünden nikabı sıyırdı, açtı

demektir. Bu ma'nadan me'huz olarak hayvanı kuvvetinden açıp dermansız hale getirecek derecede sürüp

yormağa da hasr denilir. Müteaddiy olan ma'nalardan hasîr: mahsûr, ya'ni açılmış, yâhud sürülüp yorulmuş

bitab bırakılmış demek olur. Hasirde böyle çok yorulup bitab eden demek olur. Zuhur vezninde husûr dahi

lâzım olarak örtülü bir şey'in açılıp münkeşif olması ve gözün uzun uzadıya ve bir düzeye bakmak

sebebiyle yorulup ferden kesilerek donuklanması ma'nalarına gelir. Bundan da hasîr, hâsir, ya'ni açık veya

bütün za'fı meydana çıkmış yorgun ve bitgin bîtab demek olur. Böyle göz açılmak da bizim tokatı yeyince gözü açıldı ta'birimizde olduğu gibi haddini bilmek ve etrafını anlamak ma'naları bulanabileceği gibi uzaklaşmak ma'nası da bulunur. Hasîr, bir de hasretten mütehasir ma'nasına gelir. Hasret de fevt olan, elden kaçan bir şey'e eseflenmektir. Ragıbın Müferedatta, sahib Kamusun Besairde beyanlarına göre hasr maddesi esas i'tibariyle keşf ma'nasına mevzu' olup sair ma'nalar birer münasebetle ondan müşne'ibdir.

Süpürüntüyü izale eden süpürgeye, fırçaya « **مَحْسَرَةٌ** » denilir. Çünkü süpürülen yeri açar, yorulup demansız kalmağa husûr denilir. Çünkü kuvvet ve tâkat ondan açılmış bulunur. Fevt olan şey'e te'essûf etmeğe hasret denilir. Çünkü onun kadrini bilmeğe mani' olan cehalet perdesi açılmış, yâhud fartı gamdan kuvveti açılıp yorgun düşmüş, yâhud fevt olan şey'i tedarük etmekten aczi inkişaf, elemi tebârüz etmiş bulunur **أهـ**. Velhasıl hasir, açık, yorgun, mütehasir ma'nalarını ifade

Sh:»5187

edebilirse de bilhassa göze vasf olduğu zaman yorgun ve bitkin, bîtab demek olduğundan müfessirîn burada hamsii, zelîl, hasîri; kelîl diye tefsir etmişlerdir. Maamafih böyle olması diğer ma'naları iymadan da halî kalmaz. Açıklığı muhîta, hasreti nefse aid olarak mülâhaza edebiliriz. Ve işbu «

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ

مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ « حَسِيرٌ »

» vecîzesinin me'haz ve mîsdakı bir mazmun bulunduğu da hafî değildir.Âfakta dolaşan nazarın nizamı

hıkatte bir çatlak bir geçit bulmaktan me'yus ve bîtab hasi-ü hasîr olarak nefse inkılabında sirri ma'rifetin

nefiste tecelli edeceğine, ubudiyet acziyle rububiyet kudretinin inkişafı noktası vicdan ile vücudun «

أَنَا » ile « أَنْتَ » nin birbirine bağlandığı bir izafet düğümü demek olan kalbde bulanabileceğine bir

tenbih vardır. Bu suretle Rahmanın yarattığı hıkak nizamının içinden çıkılmaz vus'atıyla beraber en derin

nazarlarla bile onun vahdetini bozacak bir ayıb ve kusur bulmak ihtimali olmadığı ve küfr-ü şirk ile onun

sahai izzetinden çıkmak isteyenlerin çabalamalarına rağmen ondan kurtulabilecek veya aşabilecek en cüz'î

bir yarık, bir delik bulabilmelerine imkân olmadığı ve bu hakikati basar ve basîreti olanlar yine Rahmanın

eseri rahmeti olarak enfüs ü âfakı bir birlik nizamında birleştiren ma'rifet nuriyla âfaktan kendilerine gelerek

kalblerinde bulabilecekleri nazarî olarak tanıttıktan ve Semayı Zemîne indirdikten sonra bu kerre de

Zeminden Semaya, nefisten kurbı hakka, fenadan bekaya, süfliyyetten ulviyyete amelî olarak yükseltmek

için maddî, ma'nevî nûr-ü nar, tebşîr-ü inzar şimşekleriyle en yakınıımızdan nazarlarımızı istilâ' edip duran

Semai Dünyanın cazibei ziyneti ve dâfiai satveti ile donatılmış manzarai hüsnüne ve tarzı idare ve

inzibatına dikkatimizi celb ve hüsn ile kubhun, iyman ile küfrün, istikamet ile şeytanetin akibetlerini

bilmukayese ferdî ve ictimaî hayatta va'd-ü vayıd ile

Sh:»5188

vazife hissini tehyic ve hüsni intizam ile sa'y-ü amele tergiyb zımında buyuruluyorki: 5.

﴿وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ﴾ şanıım hakkı için biz o Dünya Semayı

nice nice mısbaıılarla donatıb süsledik - Semai dünya terkebini Dünyanın Seması demek gibi izafet terkibi

zannederek yanlış anlamağa alışmış olanlar, bizim buna Dünya Sema dememizi tühaf bulurlarsa da biz

bunun doğrusu Dünya sıfat, Sema mevsuf olarak sıfat terkibi olduğunu anlatmak için yukarıdan beri Dünya

Sema demeyi tercih eyledik ki hayatı Dünyaya dünya hayat dememiz de böyledir. Gerçi Dünya lâfzı

lisanımızda olduğu gibi sıfatı galibe kabîlinden ism olarak dahi isti'mal olunursa da Kur'anda hep sıfat

olarak zikredilmiş olduğundan o mazmunu muhafaza lâzımdır.

DÜNYA, ednânın müennesi ismi tafdiyl olup denaet yâhud dñnñvden müştakk olmasına nazaran en
aşağı yâhud en yakın Sema demek olur. Fakat bu Semai Dünyadan murad hangi Sema olduğuna gelince
bunda da iki vecih vardır. Birisi zikrolunan yedi Semadan biri olup bize doğru aşağıda bulunan ve en yakın
olan birinci Sema olmasıdır ki Arzımızın cevviden ve hattâ sathından i'tibaren feleki Kamerin üst haddine

kadar mahrekiyle bir senede devreylediği dairenin iç ve dış hudududur. Buna eski hey'etçiler feleki Kamer

demişler. Lâkin görünen yıldızlar burada olmadığı için müfssirîn bunda ihtilâf eylemiş, çokları mesabîh

ilemüzeyyen olan Semai Dünyanın feleki Kamerden çok geniş olması lâzım geleceğini söylemişler.

Ba'zıları da yıldızlarla müzeyyen olması için görünen yıldızların hepsi onda olmaz lâzım gelmiyeceğini

dermiyan eylemişlerdir. Behaüddini âmülî buna aid olmak üzere Keşkülünde şöyle bir mütalea

kaydetmiştir: « وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا » kavli ilâhîsi kevakibin feleki kamerde merkûz

olduğuna delâlet etmez, belki feleki kamerin onlarla müzeyyen olduğuna delâlet eyler. Filvaki' eflâkin

şeffafiyetinden dolayı o da öyledir.

Sh:»5189

Kezalik « وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ » kavli de kevkebin kendisinin düşmesini iktiza

etmez ve binaenaleyh bundan müruri eyyam ile kevakibin nakısı lâzım gelmez, nihayet lâzım gelse gelse

şihab denilen şu'lelerin kevakibden infisali lâzım gelir. Bununla beraber kevakibin hepsi sekizinci felekte

merkûz olduğuna ve feleki kamerde kamerden başka kevkeb olmadığına burhan ikame olunmuş da

değildir. İhtimalki rasad edilmemiş kevakibin bir çoğu onda merkûzdur da şihablar da onlardan düşer

اهـ . İşte feleki kameri dünyâ sema olmak üzere bu âyete tevfiğ etmek istiyen evvelki fenni hey'et

fikirlerinin hulâsası budur. Bunun son fıkrası oldukça calibi dikkat ve Sûrei Saffatta geçtiği üzere zamanımızda şihablar hakkındaki nazariyelere hayli yakın olmasına mebniy buraya dercediyoruz.

Şimdilik şihab ve rucum mes'elesine varmazdan evvel biz de diyebiliriz ki sade feleki kamer değil, o da dahil olmak üzere Arzımızın birinci seması dahilinde kamerden başka mesabîh yok değildir. Zira yukarıda söylediğimiz vechile Güneş, Utarid, Zühre, Kamer dördü de bu semanın dahilindedir. Arzımızın bu Seması dahilden bunlarla daha yukarıdan da Semanın şeffaflığı hasebiyle ziyaları bize gelebilen bütün yıldızlarla nazarımızda müzeyyendir. Lâkin şunu da i'tiraf etmek lâzım gelir ki bu suretle görünen tezyin, yalnız birinci Semaya mahsus değil, ilk mülâhazada saydığımız yedi semanın hepsinde de manzurdur. O halde « وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ » denilmeyip de Dünya vasfıyla takyidin faidesi ne olabilir? Bu su'ale verilecek cevap şu ikiden hâlî değildir. Ya mesabîhden murad alel'umum görülen kevakib değil, cevvi Arz hududunda fişenk gibi parlıyan kayıp düşen şihab şu'leleridir denecek, yâhud da Semai dünyadan murad bervechi meşruh zikredilen birinci semadan daha geniş İbni mer'î olan kevakib sahasının mecmuuna şâmil olmak üzere mahsûs olan Sema hududuna kadar tevsî' olunmaz lâzım gelecektir. Evvelki ihtimal

sakıttır. Çünkü Vessâffâti Sûresinde «

أَنَا زِينَا السَّمَاءِ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ» diye zinetinin kevakib olduğu

tasrih edilmiş, sonra da «إِلَّا مَنْ خَطَفَ الْخَطْفَةَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ»

diye şihabı sâkıb ayrıca zikrolunmuş bulunduğu cihetle burada tezyin noktai nazarından mesabihi

şihablara hasretmek doğru olamaz. O halde ikinci vecih zâhir olur ki muhakkıkînin muhtarı da budur. Ya'ni

Semai dünya yedi olarak sayılan semaların bize doğru alt tabakası olan birinci Sema demek değil, Arza

mukabil olarak fevkinde nazarlarımızı tahdîd eden sakı merfu' halindeki mutlak Sema muhitinin Arzımıza

kadar rü'yet sahamızı teşkil eden iç yüzü, bize nâzır olan alt cebhesi Arzımızın cevviden i'tibaren üzerinde

görülen ve görülebilecek olan menazırını muhtevî olarak müzeyyen kubbe şeklinde nazarımıza irtisam

eden muhîit dahilidir ki ilk cismanî mülâhazalardaki yedi semanın dahilini ve ikinci mülâhazadaki yedi

semanın mahsûs olabilen kısmını ihtiva eder. Bunda Dünya kaydi yalnız feleki Arza nazaran ulya mukabili

değil, Arza nazaran ulya demek olan cinsi semanın mafevkî ma'nasına ulya mukabili veya maverası

ma'nasına uhra mukabilidir. Tıpkı dari Dünya ve dari Âhire ve hayatı Dünya, hayatı Âhire ta'birlerindeki

ma'na gibidir. Hulâsa bizim gök dediğimiz, muhîitin dışı değil, içi, fevkî değil, tahti demektir. Biz her ne

görsek bunun içinde görürüz bütün gördüğümüz kevakib, seyyareler, sabiteler, manzumeler, bürçler,

tabakalar, teşekküller bunun içindedir. Bunun fevkı dış yüzü, daha ilerisi, ancak Allaha ve Allahın bildirdiklerine ma'lûm olabilir. Orası Kürsi ve Arş cebhesidir. Sidrei münteha ve nazarlarımızdan gizli olan cennetülme'va da Arşın altında ve Semai dünyanın son haddi olan yedinci semanın dış yüzündedir. Hadîslerden anlaşılın da budur. Vasılın, kurbi hakka oradan irerler. Bütün o kandiller bizi oraya irdirmek için lâmbalar, fenerlerdir. Biz o hakki, o noktayı sezmedikçe Dünya semada ihtilâfı nazardan kurtulamayız.

Sh:»5191

Âlûsî derki: mesabîh, sirac' ya'ni kandil demek olan mısbağın cem'idir. Bununla kevkebden mecaz yapılmış, sonra cem'lenmiş, yâhud iptida mesabîh kevakibden mecaz yapılmıştır. LÜGAVİYYUNUN ba'zısı mısbağı siracın mekarrı diye tefsir eylemiştir. Bu surette mecaz üzere mecaz olur. Buna hacet de yoktur. Çünkü siracın kendisine dahi mısbağ denildiğini tasrih edip duruyorlar. Mesabîhin tenkiri de ta'zîm içindirki sizin bildiğiniz mısbağlarınız gibi değil, büyük büyük mısbağlar demektir. Türlü türlü mısbağlar ma'nasına tenvi' için olduğu da söylenmiş ise de evvelkisi evlâdır. Zâhir olan murad da geceleyin kandilin ışık verdiği gibi şu'a' veren seyyarât ve sevabitten bütün kevakibdir. Şuna binaenki: bütün bunlar kurben ve bu'den

mütefavit felekler ve mecralar da oldukları halde Semai Dünya sahni içindedirler. Semanın felekten ibaret olması ise seleften ma'ruf olanın hılafıdır. O, ancak evvelki Felâsifenin kelâmiyle şeriatin kelâmını cem'etmek isteyenlerin kavlidir. İslâm beyninden şayi' olmuş ve i'tikad eden etmiştir. Atadan menkul şöyle bir haber vardır: «kevakib, Arz ile Sema arasında, Melâike ellerinde nurdan silsilelerle muallak kandillerdedir.» Buna nazaran Semanın mesabîh ile tezyini «tavan kandillerle tezyin olundu» denilmesi gibi olur. - Ya'ni tezyin, Semanın dahilinden demek olur. - O haber pek sahih olmasa bile zâhir olan budur. Semai Dünyanın felki Kamer, bâkı altının da meşhur tertib üzere mütebâkı seyyarelerin felekleri olduğuna ve sevabit için lisani şeri'de Kürsî ta'bir olunan bir felki mahsus bulunduğuna i'tikad eyleyenler, yâhud Semai Dünyanın yedinci Sema sayılan Zuhâl feleğinde olmasını veya ba'zısı bir felekte, diğer ba'zısı daha fevkında diğer bir felekte olmasını veya hepsinin bir felekte ve yediden başka bir Semada bulunmasını ve az adede iktisarin çoğu nefy etmemesini tecviz edenler de şöyle demişlerdir: mesabîh ile tezyinin

Sh:»5192

bu Semaya tahsîsî şunun içindir: zira onlar ancak onun üzerinde görülür ve onun mafevkında bir cirim

görünmez. Yâhud umuma anlatmak muktezasına riayet içindir. Çünkü Semadan semaya temyiz umum için müteazzirdir. Çünkü onlar kevakibi en yakın Gök bir felek sergisi üzerinde parıldayan cevherler gibi görürler. Bugünkü ehli hey'etin dediklerine i'tibar edenlere gelince şöyleki: kevakib, feza deryasının cevvinde hikmetin iktıza ettiği vechi mahsus üzere yüzen acaib kudretli gemiler ve fezadaki mecraları (ya'ni mahrekleri) de onların felekleridir. Her biri hareket ederken boşlukta veya ona şebih mahalde birbirlerine cazibe kuvvetleri ile müncezib ve mürtebit olarak hareket ederler, hem kendi mihverleri üzerinde harektleri hem de başka hareketleri vardır. İştihar ettiği vechile eflâk veya sema namına ne hafif ne de sakıl olmiyan şeffaf, sulb ecramda merkûz değildirler. Şimdiye kadar bilinemiyen hafî bir sebepten dolayı hepsi yakın görünürlerse de yakınlık ve uzaklıklarında küllî fark vardır. O derecedik Şemsin şuaı aramızdaki otuz dört milyon fersah (ki yüz elli kûsûr milyon kilometre) mesafeden bine sekiz dakika on üç saniyede vasıl olurken o yıldızlardan ba'zılarının şuaı bize müteaddid senelerde vasıl olur. İlh... Bunları nazarı i'tibara alanlar da demiştir ki Semai dünya ile bu fezadaki bir tabakai mahsusa, mesabîh ile de kevakibin kendileri murad olunmak caizdir. Çünkü bunlar bir sarayın fezası içinde uçan ve alay alay

dolaşan kuşların tezyin etmesi gibi o tabakayı tezyin etmektedirler. Yâhud onun fevkında bile olsa görülebilen kevakibin hepsidir. Tezyini de geçtiği vechile orada izhar edilmiş olmaları i'tibariyledir. Âlûsî bunları kaydettikten sonrada şu mutaleayı ilâve etmiştir: Bilirsin ki der: Âyât ve ahbarı felâsifenin her dediklerine mutlaka tatbika çalışan pek de taman olmayacak bir işe tesaddî etmiş olur. Allah ve Resulü ise ittibaa daha ehaktır. Evek nakli te'vîl ancak onun medlulü hilâfına aklî delîl kaim olduğu vakit gerektir. Felâsifenin delillerinin ekserîsi ise ehli şer'in delillerine muhalif olanı sahih bir surette isbattan aciz esasına mübteniştir. Böyle olduğu da onun mesabihi ile müstenir olanlara hafî değıildir .

Eski fenni hey'et erbanının müsbet hesab haricine çıkan ve eflâk ve semayı görüldüğü gibi şeffaf bir cismi lâttîfi esiri ve mevci mekfuf halinden çıkarıp ne hafîf, ne sekil olmamakla beraber şeffaf ve yıldızların çakılmış olarak merkûz bulunduğu birer cismi sulb halinde düşündüren felsefi nazariyyelerinin, mevzu'larının hepsini mütearefe halinde farzederek âyat ve ahbarı ona göre te'vil edenlerin henüz sâbit olmıyan farzîyyeleri islâm beyninde dinî ve kitabî birer akîde imiş gibi işaalara bâ'ıs olmuş ve bu sebeble Kur'an ve ahadîsin bilâ lüzüm zâhiri hilâfına gidilmiş bulunduğunu bir çok müfessirler gibi görmüş olan Âlûsî yeni hey'et telâkkîlerinden bahsederken aynı hataya düşmemek için ihtiyatı elden bırakmıyarak günün birinde değıişmek ihtimali bulunan ve henüz ilm ü fennin kat'î hududu dahiline girmiş olmayan felsefi

nazariyyat ve faraziyyat sahalarında akl ü naklin zâhirî hilâfında görünen cihetlerde te'vil yoluna

sapıvermeyip aklımızın hakkıyla ihata edemediği mutlak hakikat hududunu, Allah ve Resulünün ihbaratını

her halde kendi izafî fikrimiz içinde halledivermek sevdasına düşülmemeği, ve binaenaleyh mahsûsü

mahsûs, ma'kulü ma'kul, haberi

Sh:»5194

sadıkla menkûlü menkul olmak üzere her birinin hak ve kıymetlerine göre intibak noktalarını zayi' etmiyerek

anlamağa çalışmayı, ve ihtilâflı noktaları hilâfî küfür-ü dalâl olan dinî bir akîde haline getirmemeği tavsiye

etmiş demektir ki ne teassub, ne de şeytanet ve şarlatanlık hevalarına kapılmamak için Ehli sünnet

ulemasının tutmuş oldukları sâlim hak ve ma'rifet yolu da budur. Biz de bu fikir ve i'tikaddayız. Bu esas

daresinde biz de şunu söylemek isteriz ki:

Gerek eski gerek yeni ilmi hey'et erbabı tarafından dermiyan edilen fikirlerin hepsi mücerred bir fikri

felsefiden ibaret olmadığı gibi hepsi kat'iyyetle isbat ve tecrube olunmuş ve olunabilecek riyazî, mihanikî,

hıkemî, kimyevî, mantıkî fen ma'lûmatı kabilinden de değildir. Hâttâ bu fenlerin mebadîsinde bile mütearefe

haline gelmemiş nice münakaşalar, mevzu'lar, farziyyeler bedihî olmiyan tesavvurlar bulunduğu gibi netaic ve hasılâtında da zarurî olmiyan şir halinde mülâhazalar vardır. Eski hey'ette de kat'i hesab sahasına girmiş riyazî, fennî ma'lûmat yok değildi. İki bin seneden ziyadece bir zamandan beri seyyaratın kıranları, ictima' ve istikballeri, husûf ve kûsûf hesab olunabiliyordu. Fakat harekâtın sebeblerine aid muhakematı akliyyelerinde mütearefe yerine saydıkları mevzularında Arzı merkezi kül ve eflâkı ecsamı sulbe addetmek gibi farziyyelerinde ve onların hasılâtında felsefî idiler, fen ve felsefe hududu iyi ayrılmış değil idi, bu günkü ehli hey'etin de o kabilden sırf felsefî mevzuları farziyyeleri ve henüz fen hududuna girmiyen bir takım mülâhazaları yok değildir. Bununla beraber şunu da i'tiraf etmek lâzım gelir ki bu gün fen ve felsefe, tecrube ve amelî teknik sahasındaki ma'lûmat ile mücerred fikir sahasında dolaşan ma'lûmat ve intikad hadleri daha iyi ayrılmış, her fennin hususî sahasında amelî kıymeti hâiz nazariyyat daha iyi vahdetle kuvvetlenmiş ma'lûmatı

Sh:»5195

hususiyete alât ve vesait tezayüd ve tekessür etmiş, buna mukabil de bütün bun fenlerin ma'lûmatını tensik edecek olan felsefe ve iman sahaslarında mezhebler, meşrebler çoğalarak umumî fikirlerde teşettüt ve

perişanı çoğalmıştır. Yine i'tiraf etmek lâzım gelir ki fûnunun tecrîbe sahasında keşfiyyat ve tatbikatı ileriledikçe bunlar Kur'anın mazmunlarına aykırı gitmemiş, bil'akis bir çok âyetlerin daha iyi vuzuh ile anlaşılmasına hizmet eylemiştir. Eski hey'et nazariyyeleriyle yeni he'yet nazariyyeleri Kur'an bakımından mukayese edildiği zaman eski hey'ete nazaran te'vile sapılması lâzım gibi görünen nice âyetleri yeni hey'ete nazaran te'vile gidilmeksizin zâhiri vechile anlamak daha ziyade sühûlet kesbetmiştir. Meselâ «

﴿وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾ • ﴿رَفَعَ السَّمَاوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ﴾ • ﴿وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ﴾ » âyetlerini eski hey'etçiler bir te'vil kapısı

aramadan anlıyamadıkları halde yeni hey'etçiler aynen kendi düsturları gibi anlamakta hiç müşkilât çekmezler. Kezalik eski hey'etçiler milki ilâhîyi daha dar bir zihniyetle mülâhaza ettikleri halde yeni hey'etçiler onun vüs'atini ihata etmekten âciz olduklarını iftihar ile i'lân ve i'tiraf etmekten geri durmazlar.

Şübhe yok ki tecribenin tezayüdü ve efkârın telâhuku ile ma'lûmatın hududu tevessu' etmekle beraber hiç bir fen âlemi hilkat ve tekvînin bütün hudud ve esrarını ihata etmek iddiasında bulunmadığı gibi hiç kimse

Kur'anın bütün ledünniyyatını ihata da'vasında bulunamaz, bütün madde ve ecsam âleminin hududunu

doğrudan doğru mahsûs olmayıp mücerred bir emri ma'kul olan cazibei umumiyye kanununun vahdetiyle

mülâhaza eyleyen, bununla beraber hilkatin bütün hududunu her cihette ihata ettiği iddiasında bulunmayan

yeni hey'et ma'lûmatının nazarlara açabildiği vüs'at sahası hem mutlak akıl sahasından hem de Kur'anın

telkin ettiği daha yüksek vüs'at sahasından çok geridir. Bu i'tibar ile Kur'anın tefsirini her hangi bir zamanın

fen veya felsefesi hududuna çekerek fikirleri,

Sh:»5196

vicdanları darlaştırmağa çalışmak doğru olmaz. Mahsûsü, mahsûs, mak'ulü ma'kul olarak anlamak lâzım

geldiği gibi Kur'anı da mahsûs, ma'kul menkul bütün nıkatı nazardan kendi nazmının ifade ve delâletini

ta'kib ederek iman sahasına irmek lâzım gelir. Fakat bunu yaparken âleme karşı göz yummayıp gerek eski

ve gerek yeni efkâr ve ma'lûmatın haddini tecavüz etmemek üzere hizmetinden tahlîl ve terkibinden istifade

ederek yürüme de Kur'anının «

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ» emri gibi delâlât ve irşadati

cümlesinden olduğunu unutmamak iktiza eyler. Bizim nefsimizde esbabı ılmimiz, havassi selîme, akl ü

tecribe haberi sadık bu üçte hulâsa edilir. Ve şimdiye kadar bütün keşiflerimiz bunların vahdetini zamin

olan vücudi hakka izafet vicdanı içinde bulunduğu için hislerimiz maverasını akl ile, aklımızın maverasını

haberi sadık ile vicdanımıza ıktıran ettirerek imanı hakka yükselebilir isek de evvel emirde hissimizi

ilerisinden kavramayıp da kendi âleminde ibtal ile başlayacak bir akle mebd'e bulamadığımız gibi hiss-ü

aklımızı tenvîr ve tevsî' edecek yerde onları kökünden ibtal eden bir tenakuz ile başlayan haberin sıdkına da bir mebde' bulamayız. Ve o vakit akıllarımızı daha yüksek bir nûr sahasına çıkarmayıp da hududu dahilinde olduğu halde tenakuz ile boğup bırakan bir haberi anlayabilmek için te'vil mecburiyyetinde bulunacağımız gibi hissimizi kendi sahasında boğacak olan akılları da birer Şeytan gibi telâkkî ederek daha sağlam bir akl ile red veya te'vil mecburiyyetinde bulunuruz. Yanlış anlaşılmasın bundan hissimizin her hakikate kâfi olduğunu söylemek istemiyoruz. Ancak hakikat semalarının bize en yakın ucu hissimiz olduğunu söylüyoruz. Kendinden üstün ve bütün hislerin rabıtası olan aklı duymıyan veya duymak istemiyen his, hissolamıyacağı gibi rabtededeceği hisleri ihata edip de kendisinden daha yüksek olan hakikate iyman duygusunu duyuracak yerde

Sh:»5197

kendinin ne fevkında, ne de tahtinde bir hakikat görmek istemeyin akılların da akl olmadığını anlatmak istiyoruz. Hiç bir his bizi kendi sahasında aldatmaz. Bütün hatalar o hissi maverasındaki sebep ve illete bağlamak için vasıta olan aklın muhakemâtında, ya'ni fikir sahasında vakı' olur. Ben bir hayal ve bir faraziyye kurduğum zaman onun bende, zihnimde bir varlığını duyarım ve bu duygum kendi sahasında

hatasız olarak doğrudur. Hakikaten o hayal veya farz bende vardır. Fakat bu hissimin haddini aşıp da o hayal veya faraziyyenin benim bütün varlığında veya haricimde mevcut olduğunu da iddiaya kalkışırsam işte o vakit hissimin hududunu geçmiş, aklımda hata etmiş olurum. Bindiğim bir gemi sahilden hakete başladığı zaman sâhile baktığımda ben bir tehavül, bir hareket hissedirim ve bu hissim beni aldatmaz, ortada hakikaten bir hareket vardır. Fakat ben bunu aklımla mahalline bağlamak için fikre giriştiğim zaman mebdeleriyi iyi mülâhaza etmiyerek acele ile sahilin hareket ettiğine hukm ediverirsem hareketi hissimde değil, fakat aklî muhakemem olan fikrimde hata etmiş olurum. İşte Arz ile Sema arasında hissettiğimiz hareketlerin mahallerini ta'yinde vakı' olan hatalarımızın menşei de hissimiz değil fikrimizdir. Eski hey'etçilerle yeni hey'etçilerin arasındaki fark da bu haysiyyettendir. Bunları arzetmekten maksadımız ise şu neticeye gelmektir. Bütün ecramı cazibe kanunu altında tevhid ederek mülâhaza eden yeni hey'etçiler eflâkın ecsamı sulbe telâkkisini reddederek fezâyâ daha geniş bir nazar atf etmiş olmalarından dolayı Semayı inkâr etmiş olduklarına dair bir şayiye vardır. Halbuki bu isnad doğru değildir. Hey'etçi demek semacı demektir. Semayı daha geniş olarak düşünmek başka inkâr etmek yine başkadır. Karşımızda nazarlarımızı tahdid veya temdid eden ve add ü ihsasına gücümüz yetmiyen ecramın vaz'iyetlerini âdeten mümkün olabildiği

Sh:»5198

kadar hissen rasad ve müşahede ile Sema ve âlem hakkında aklî bir fikr edinmeğe çalışan fen, mahsûsten ma'kule geçerken mebdei olan mahsûsü inkâr ile işe girişecek olursa ilk önce kendi temelini veya iskelesini yıkmış olur. İskeleden iskeleye yükseldikçe etrafı daha geniş görmek başka, kendine dönmek için iskelesini yıkmış veya gözünü kör etmiş olmak yine başkadır. Biz arzımızdan etrafımıza baktığımız vakit her şeyden evvel nazarımızı kaplayan mahsûs bir sema bir gök içinde bulunduğumuzu görür, sonra da bunu kendimize bağliyerek hakkı bulmak için ma'kul bir Semaya çıkmak isteriz. Çıkarken başımızın döndüğü noktadan kendimize dönmek istediğimiz sırada bütün mahsûsatımızı kaybederek bayılmış bulunursak iyazenbillâh ya hiç kendimize gelemeyecek vechile sukut eder helâk oluruz, yâhud da sukut ettiğimiz yerde yine o mahsûsat içinde rü'yadan uyanır gibi uyanır menkulâtımızı mahsûsat aleminde ta'bir etmeğe çalışırız. Şeytanların bütün işi de bizi ya mahsûstan ma'kule çıkarmamak veya çıkabildiğimiz noktadan sukut ettirerek helâkimize çalışmaktadır. Biz müntehasında bir noktaya olsun dayanmayan mücerred bir fazadan hiç bir hiss edinmeyiz. O bizim için hiç bir şey ifade etmiyen namütenahi bir yokluktan ibaret kalır. Kezalik her gördüğümüzü bir ziyâ ile gördüğümüz halde herhangi bir satih, bir hadd üzerine aksetmiş olmiyan bir ziyayı da asla göremeyiz. Halbuki açık bir havada başımızdan yukarı

baktığımız zaman gözümüz bir yıldıza, bir bulata ilişmese bile en yüksekte nazarımızın dayandığı düzgün ve yuvarlak bir muhit hissediyor ve onunla aramızda bir cev, bir faza bu'dü tanıyoruz. Ve sonra herhangi bir yıldız veya şua'a' veya bulut görsek hepsini o muhitin altında ve o cevvin içinde görürüz, nazarımızı yıldızdan yıldıza tabakadan tabakaya ne kadar uzatsak hissimiz kabil değil o muhitin üstüne çıkamaz hep aşağısında behmehal kendimize döner, işte bizim hissimizi ihata ederek nazarımızda

Sh:»5199

irtisam eden Gök dediğimiz o mahsûs muhitin bizden tarafa olan bütün cebhesi Semai Dünyadır. Duyduğumuz bütün hareketler içinde cereyan eder. İlerisine aşılmaz, memnu' bir dalga demek olan «mevci mekfuf» da odur. Fikrimizde onun daha üstü, Semanın Seması, yahud Semai ulya veya Semai uhrâ diye ne kadar kıyas yürütsek, başkaca bir göz, bir keşif veya haber almadan bütün ma'kulâtımız o mahsûs muhitin dahilindeki ilmimizden bir hatve ileri atmış olmaz ve onun için bizim kendimize dönerek kalbimizden hakka intibakımız böyle birlerce perde arkasından bir alemi gayıbdaki vakı' olurki onu ancak iman yetiştir. Şimdi bizim doğrudan doğru bir ziya imtidat ve intibaiyle hissetmekte bulunduğumuz bu mahsûs Gök ve içindeki

ecram ve faza gerek kendi mevki'lerinde ve gerek yalnız bizim gözümüzdeki intba'lariyle dimagımızda ve gerekse bizden öte ve mevki'lerinden beri bir haddi mahsûste irtisam etmiş bulunsun herhalde bütün müdafearımıza rağmen vicdanımızda mevcudiyetini hissettirmiş olduğunda şübhe edemiyecemiz bir şeydir. Ve bütün akl u fikrimiz bu hissini hududu içinde yürür. Biz bütün yükseklik hissini ve mutlak hüsnî ekme zevkını ancak bunun içinde duyduğumuz ziynet ve güzelliğin tecriden mukayesesinden duyabiliriz. Bunu âmiyane bir histir diye nefy-ü inkâra kalkışacak olan herhangi bir akl-ü fen ondan evvel kendi kendini yıkılmış bulunur. Bu bir cismi sulb değildir. Denilir, bilmem diyebiliriz, bu bir cazibei umumiyye muhassalasıdır. Denilir, bilmem diyebiliriz. Bu bir nevi' ince hareketten ibaret olan ziyanın seyr-ü imtidadı hududiyle gözümüze temassından i'tibaren önümüzde parlatılarak tersim olunmuş bir sun'i haktır denilir, belki fakat ne güzel san'at, ne güzel sâni' diye hayretle takdir edebiliriz, lâkin hissettiğimiz o muhî, o mahsûs Sema yoktur, hiç bir şey değildir denilecek olursa artık onu

Sh:»5200

görmeyen neyi görebilirki diye bütün vicdanımızla onun duygusuzluğuna veya insafsızlığına ve inadına hukmekte ve elimize geçen barikai hakikati başına yağdırmak lüzumunda tereddüd etmeyiz. Nur, onda nar,

onda şimşekler, onda, şihablar, onda, Güneş onda, Kamer onda, Hilâl onda, bedir onda, Zühre onda,
müşteri onda, seyyareler onda, sabiteler onda, Ayyuk onda, şîrâ onda, Süreyya onda, Cevza onda,
Sünbüle onda, Mizan onda, manzumeler onda, mensûreler onda, cazibelerin kaynatığı dafiaların çarpıştığı
felekler, Hakkın emriyle nurları oynatan, hararetleri kaynatan, zulmetleri dağıtan, bulutları süren, raidları
gürleten, sa'lkaları patlatan, yağmurları Arzımıza, tadını ağzımıza, nesimi ciğerlerimize, şemimi
burunlarımıza, sesi kulaklarımıza, nuru gözlerimize, şuuru gönüllerimize indiren melekler, hasılı gözümüzü
gönlümüzü açan, yolumuzu gösteren mısbahlar ondadır. Akl-ü fikrimizi çelen Şeytanlar da onun alt katında,
yani başımızda pusular içindedir. Sema yüksek demek olduğu için «

كُلُّ مَا عَلَاكَ فَهُوَ سَمَاؤُكَ» sana üstün olan her şey Semadır» mefhumu i'tibariyle bizim

üstümüze gelen havaya ve feleki Kamere ve daha yukarı doğru ecrama ve feleklerine ve bunların arasında

mahsûs olan mesafelere ve maddî man'evî bütün yüksekliklere sema' ve semâvat itlak edilmek sahih

olduğunda, meselâ « رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ » de semavâtta murad yüksekteki

muallâk ecram olmak zâhir bulunduğu terdûde mahal yok ise de bunları üstünden ihata ederek

nazarımızda teayyün ettiren o umumî mahsûs muhîf bize sema' mefhumuna asıl mi'yar olan esasi haddir.

Gözümüzün önünde böyle bir kürei sema çizmeden ne bir hey'et dersi, ne bir sema harîtası mutalea

edemeyiz. Bunun içinde müteaddid tabakalar mutalea edebiliriz. Onun için mer'î olmak üzere

nazarlarımıza arzedilen yedi semayı da bu dairede mütelea edebileceğimiz anlatıldı. Bu suretle Semai

dünya, Sûrei Bakarede

Sh:»5201

geçen «

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَىٰ
السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ

ve yedi sema olarak tesviye edildiği beyan buyurulan Semanın bize mahsûs ve manzur olan iç cebhesi

olmak en zâhir ve bâhir bir ma'nadır. Yakınlığın ma'nası da hissi basarımız dairesi ve görebildiğimiz zıynet

muhîti olmasıdır. Onun için selef eflâke sema ıtlak etmemiş değillerse de Semai dünyanın feleki kamer

olması eslâfî müfessirince tanınmamış, Âlûsînin dediği gibi eski hey'etçilerin kavline i'tibar edenlerin bir fikri

olmuştur. Bu babda Atâdan nakledilen haberin, rivayet olmak üzere sıhhati tesbit edilemese bile, gerek

âyetin zâhirini ve gerek yeni hey'etçilerin esas düsturlarını her kese en güzel anlatabilecek vecîz bir ifade

olduğunu dirayeten i'tiraf etmek gerekir. Evet, görüp duruyoruz ki, yıldızlar arz ile sema muhîti arasında

cevde muallâk kandillerdir. Bunlar, direk hizmetini görecektir sulb cisimlerde merkûz değiller, sade

mütekabilen yekdiğerine varid olan zıya hüzmeleri, nur silsileleriyle muallâkda mütevazin ve göze

görünmez fakat eseriyle tanınır ma'nevî kuvvetlerle mahfuz olarak « كَلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ »

» hükmünce sâbihtirler. Şübhesiz ki bu semanın bir de bizden tarafa olmyan dış yüzü vardır. Yukarılarda

çok kere ihtar ettiğimiz vechile yedi semanın altısını orada âid olmak üzere mülâhaza etmek de câizdir.

Lâkin bu Sûrede « فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ » hitabı hitabı âmmolmasına

nazaran rü'yetimiz sâhasında gösterilmiş olmaları hasebiyle dünya semada saymak ve hiss-ü idrakimizin

yetişemediği maverasını, âhar ta'bir ile semanın semasını Semai uhrâyı Kürsi ve Arş diye mülâhaza

eylemek muvafık olduğu kaatine irmiş bulunuyoruz. Nihayet şunu da söyleyelim ki biz semai dünya

tefsirinde hem rivayeten hem dirayeten muvafık görerek iştirâk eylediğimiz Âlûsînin yalnız kevakibe

mesabih itlak edilmesi mecaz olduğu hakkındaki fikrine itlâkı üzere iştirâk etmiyeceğiz.

Çünkü

Sh:»5202

mısbah, sirac, lâmba, kandil gerek ışık ve şavkın kendisi gerek fener gibi makarrı olmak üzere mülâhaza

edilsin hepsinde de bu mefhumlar kevakibde tam ma'nayı hakikîsiyle mevcuddur. Büyük veya küçük olması

buna mâni olmaz. Bu ma'nada güneşin büyük bir lüks lâmbasından farkı yoktur. Ancak hissî ışıklara değil «

أَصْحَابِي كَالنُّجُومِ بآيِهِمْ اِقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ » hadîsinde olduğu gibi ma'nevî

ulûm ve iman nurlarına dahi şumulü maksud olmak i'tibariyle umumî mecaz suretinde anlaşılacak ıktıza

eder ki, gerek maddî ve gerek ma'nevî nurlar gerek hakikî gerek mecazî mesabîh itlak olunabilen ışıklar

demek olur. Asıl maksad da bunların fevkassema' olan kudreti ilâhiyyeye ve husni ekmele delâletle

kalblerde iman ve hidayet şuuru uyandırmaları haysiyetinden ma'nevî kıymetlerine işaret olduğu siyak-u

sibaktan zâhirdir. Lâmi kasem ile « وَلَقَدْ زَيَّنَّا » buyurulması bilhassa ve ma'nevî delâlete tenbih

demek olduğu gibi Şeyatîne rücum keyfiyetini anlamakta da bunun ehemmiyeti vardır. Binaenaleyh meâl

şu olur: Şanı celâlîme, namı ulûhiyyetime kasem ederim ki biz azîmüşşan o futursuz görüp durduğunuz

dünya semayı, gözlerinizi açacak maddî ma'nevî ehemmiyeti haiz türlü kandillerle tezyîn eyledik.

﴿وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ﴾ ve onları, ya'ni o mesabihi Şeytanlar için rücum,

atmalar yaptık - bunda birkaç ma'na vardır: Birincisi Şeytanlara atmak, onları Arz hududundan yukarı

çıkarmamak, Semayı şerlerinden muhafaza etmek için mermîler demektir ki meşhuru budur. Sûrei Hicirde «

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ وَحَفَظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ إِلَّا مَنْ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ

مُبِينٌ » ve Sûrei Sâffâta «

إِنَّا زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِزِينَةِ الْكَوَاكِبِ وَحَفِظْنَا مِنْ كُلِّ

شَيْطَانٌ مَّارِدٌ لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذِفُونَ مِنْ كُلِّ
جَانِبٍ دُحُورًا وَلَهُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ
فَاتَّبَعَهُ شَهَابٌ ثَاقِبٌ

indirilen şununı rabbaniyyeyi, emirleri, âyetleri anlayarak hak yoluna sülûk etmek isteyen insanları gizliden

gizliye

Sh:»5203

türlü mâniâlar, vehimler, hayaller, desîseler, igfallerle aldatarak akıllarını ve gönüllerini çelip arkalarında

sürüklemek üzere dolaşan ve bu suretle insanlara karşı işleri güçleri şeytanat yapmaktan ibaret

olduğundan dolayı şeytan denilen maddî veya ma'nevî gizli bir takım süflî kuvvetler, habîs ruhlar vardır ki

bunlar semadan matrud ve sema onlardan mahfuzdur. Bu Şeytanlar melei â'lâyi, vahyi hakkı getiren

melâikei mukarrebîni dinliyemezler, oraya yetişemezler. Ancak Semai dünyadan inerken kulak hırsızlığı

tarzında çalıp kapmaca bir şey yapmak isterler. Arkalarından da bir ateş şü'lesi, bir şihabı mübîn, bir şihabı

sâkıb ile recmolunarak def u tard edilirler. Binaenaleyh o Şeytanlar yer yüzünde bir takım kimseleri tarafı

haktan gönderilmiş bir medyum, bir ilham vasıtası imiş gibi mıknaatlıyarak ispiertizm, manyatizm,

sumnambolizm, pisişizm, metapisişizm gibi biri doğru çıkarsa çoğu yalan çıkan kehanet, cincilik kabîlinden acaib ba'zı ruhiyyât hâdiseleri ve hayalleri ile aldatıp Meleklerle, Peygamberlere rekabet etmek isterlerse de Allah onları o yüksekliğe yaklaştırmaz, sevdalarına muvaffak etmez, yalanlarını, yalancılıklarını yüzlerine vurarak âteşin şu'le'lerle defu tardeyler. İşte burada da meşhuru: Şeyatîn, Sûrei Hicir ve Sâffâta geçtiği üzere «istirakî semî' yapan» kulak hırsızları Şeytanlar, rücum da şihablarla tefsîr olunmaktadır. Fakat bunda iki vecih vardır. Birisi: şihabdan murad maddî ma'nasiyle hakikaten cevvi hevada ara sıra görülen ve yıldız kayması ta'bir olunan fişenk parıltısı gibi şu'leler olmaktır. Bunun hasılı: ruhî hâdiselerin cevvi ve semavî hâdiselerle maddeten bir alâkası vardır demek olur ki hakikatini Allah bilir. Bir şihabın sukutu, gözlerde bir intiba' bıraktığı gibi düştüğü mevki'de hevai nesimî içinde yükselmiş bulunan ba'zı habîs gazlerin ihrakıyla tasfiyesi veya tasmîmi gibi ba'zı netayic husule getirebilmek veya tahteşşuur ba'zı ihtizazlar,

Sh:»5204

cereyanlar ihdasiyle uykuda veya yekazada veya ba'zı şerait altında müsadif olduğumuz ferdlerin

kabiliyyeti mahsusalarına göre rü'ya veya ilhama benzer ba'zı intibaat nakletmek gibi ihtimallerle alâkadar

olabilir. Lâkin bu âyetteki rücumu böyle maddî ma'na ile şihablara hamletmek âyetin zâhirine pek muvafık

görünmez, Zira « **وَجَعَلْنَاهَا** » zamiri, mesabihe râci'dir. Mesabîh ise yukarıda beyan ettiğimiz vechile

şihablara münhasır değil, bütün kevakibe şâmildir. Halbuki yıldızların hepsi birer şu'le addedilebilseler bile

şihablar gibi rücum halinde olabilmesinde zâhirdir. Yoksa «

وَجَعَلْنَا مِنْهَا رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ » denilmek iktıza ederdi. Netekim o ma'nayı verenler

de böyle te'vil etmek istemişlerdir. Buna karşı da şihabların yıldızlar kabîlinden olup olmadığı münakaşaları

yapılmış ve balâda Behaüddini Amûlîden naklettiğimiz ziynet ve şihab fikrasında olduğu gibi şihabların

yıldızlardan kopmuş olmaları veya mersud olmiyan kevakib cümlesinden buldukları tarzında cevablar

verilmiş ise de hiç biri âyete karşı hılâfî zâhir olmaktan çıkmaz. Çünkü şihablar eski fizikçilerin fikri gibi sade

hevada yukarı çıkan gazlerin iştiâlinden ibaret olmayıp daha yukarıda sürû halinde dolaşan gayri mer'î bir

takım küçük yıldızların cazibei arzıyyeye kapılarak hevai nesimî dahiline bir mermî gibi giren ve girmesiyle

delk ü temastan iş'tiâl etmesi ile husule gelen şeyler olduğu hakkında yeni mülâhazalar mevcut (Sûrei

Sâffâta bak) ve bunların parçalanmış yıldızlar enkazı olması melhuz olmakla beraber «

وَجَعَلْنَا مِنْهَا » yerine hazf ü iysal ile « **وَجَعَلْنَاهَا** » denilmiş olması ve Sâffâta olduğu gibi

kevakib ile şihabın ayırd edilmemiş bulunması hılâfî zâhir demektir. Buna karşı en muvafık cevab olsa olsa

yıldızların hepsinin veya bir çoğunun da sukut kanunlarına tebean şihablar gibi ve şu kadar ki mahsûs

olmıyan bir cereyan üzere bulduklarına ve bu cereyanlarında dafialariyle

Sh:»5205

aynı hizmeti gördüklerine işaret olması söylenebilir. Lâkin burada dediğimiz gibi mesabîh kelimesinin

mecazen maddî ve ma'nevî olmaktan eamm olmasına göre bu rücumu maddî olmaktan ziyade ma'nevî

olarak mülâhaza etmek kanaatimizce âyetin zâhirine daha muvafık olur ki bu da söylediğimiz iki vecihten

diğer biridir. Ya'ni semai dünyayı tezyîn eden bütün kevkebler ve şihablar zâhirî birer nur olarak cazibeli

güzellikleri, ferdî ve ictimaf kıymet ve haysiyyetleri, gözleri gönülleri açan zekvî ma'rifetleri ve âhenki

vahdetleri ile Allah tealânın sun'î kudretine, şumuli rahmetine, azamet-ü izzetine delâlet ve iymana hidayet

edecek ma'nevî birer mısbah oldukları gibi aynî zamanda Şeytanlara karşı fırlatılarak onların iğva ve

idlâllerini şerr ü zararlarını def u tarda sebep olacak ma'nevî mermilerdir ki işte Enbiya ve onların varisleri

olan Eshabı kiram gibi ulemai ızam da böyledir. Onun için Sûrei Cinde geleceği vechile bi'seti

Muhammediyyede Cinler, Şeytanlar semaya yanaşamaz olmuşlardı. İşte âyette birinci ma'na böyle iki

surette mülâhaza olunabilir. Ve bunun ikisinde de recim, Şeytanlardır. Şeytanlar rucumun fa'ili değil,

hedefleridir. İkinci ma'naya gelince, rucum, recmen bilgaybde olduğu vechile gayb taşlamak, bir takım

zunun ve evham ile gaybden haber vermeğe kalkışmak ma'nasına olarak Şeytanların atmaları gayb taşlamaları, bu suretle ma'rifet taslıyarak halkı aldatmaları ve Allaha isnad edilmek onun ilmüne havale olunmak lâzım gelen hükümleri, nucuma, nucumun havassına, kuvvet ve tabiatlerine isnad ederek ilmî salâhiyeti suiisti'mâl edip şirk-ü küfre sevk etmeleri için birer bahaneleri demek olur ki bu surette Şeytanlardan murad, saadet ve şekavet, kaza ve kader gibi ahkâmı gaybiyyede nucumun te'siratına kail olarak ve nucuma dair olan ma'lûmatın haddini aşarak ahkâmı nucum ile talî' ve takdirden bir takım istihraclar ile gayb-u istikbalden haber vermeğe kalkışan müneccimler,

Sh:»5206

kâhinler gibi halkı iğfal etmeğe İns Şeytanları demek olur. « رُجُومًا لِلشَّيَاطِينِ » nazmının

ifadesi birbirin lâzım demek olan bu iki ma'nanın her birine de ihtimal üzere sadık olduğundan ikisi de

sahihtir. Birincisinde cin Şeytanlarının, ikincisinde İns Şeytanlarının halleri beyan olunmuş demektir. İbni

sîna Şifada felsefei ulâsının mebd-e-ü mead faslının âhirinde derki: hasılı umurun hepsini tahlil ettiğinde bir

takım mebadiye dayanırsın ki onların iycaıbı Allah tealâ indinden münzeldir. Allah tealâ kaza ilk vaz'ı

basîttir. Taktir kazanın tedric üzere müteveccih olduğudurki basîf olmak haysiyyetleri kazaya, ilk emri

ilâhîye nisbet olunan umurı basîtenin ictimaatının mucebi gibidir. Eğer insanlardan bir insana bütün Arz ve Semadaki hadisatın hepsini ve tabiatlerini tanımak mümkün olsaydı istikbalde hadis olacakların hepsinin keyfiyyetini de anlıyabilirdi. Ahkâma kail olan şu Müneccim ise, evzâ ulâsı ve mukaddimatı ve bir burhane istinad etmez, belki bu babda tecrîbe veya vahiy iddisanı yaklaşıır ve çok kerre o mukaddimatın isbatında kıyasatı ş'riyye veya hatabiyye tertibine kalkışır olmakla beraber kâinatın esbabından sade bir cins delâile dayanırki o da Semada olandır. Bununla beraber Semada olan ahvalin hepsini ihata ettiğine tarafından zamin olamaz. Bilfarz bize onun zamin olsa ve vefa de etse bizi ve kendisini her vakıt hepsinin

Sh:»5207

vücutuna vakıf olacağımız bir hayiyette tutması mümkün olmaz. Hepsinin fiil ve tab'ı kendisince ma'lûm olsa bile onun bulunduğunu veya bulunmadığını bilmesi kifayet etmez. Çünkü ateş hardır, musahhındır, şunu ve şunu yapar diye bilmek suhnetin hasıl olduğu bilinmeden ateşin teshîn ettiğini bilmeğe kâfi gelmez. Hangi hesap tarikı vardır ki bize felekteki her hadese ve bid'ate ma'rifet i'ta edebilsin. Bilfarz bizi ve kendisini her vakıt onun hepsinin vücutuna vakıf olacağımız bir haysiyette tutması mümkün olsa bile bizim

için onunla mugayyebata intikal tamam olmaz. Çünkü hudus yolundaki umuru mugayyebenin tamam olması ancak kemal adediyle husulü bizce kâfi olmakla beraber müsemeha edilen umuru semaviyye ile mütekaddim ve lâhık umuru arzıyyenin fâili ve münfeli, tabi'isi ve iradîsi ihtilat etmekle olur. Yoksa yalnız semaviyyât ile tamam olmaz. O halde iki emrin bütün hazırın ve her birinin mucibini ve bahusus gayba muteallık olanını ihata etmedikçe gayba intikal mümkün olmaz. Şu halde müneccimlerin mukaddimatı hükmiyyelerinden bize verdiklerinin hepsi sadık olduğunu cabadan teslim etsek bile yine kavillerine bizim için itimad yoktur **اهـ**. Sabi'iler gibi te'sirati nucumdan bilerek ondan ahkâm çıkarmağa kalkışmak küfr-ü şirk olduğunda ulema müttefiktir. Ancak onları müessir değil de masabîh buyurulduğu vechile ahkâmı ilahiyenin cereyanına delâil ve emârat olmak üzere sair ulûm ve fununda olduğu gibi teharri hakikat fikriyle netayic ve ahkâm istinbatına çalışmak da şer'an memnu' değil mendub, belki evkatı salâta olduğu gibi lüzumuna göre vacib vazife olacağından da ihtilâfa mahal yoktur. Çünkü ilim, ilm olmak itibariyle « **هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** » mısda kinca memduhtur. Ve ilimde ya'kîn matlûb olmakla beraber zannî mesail ve ahkâm havi olması da mümkün olabildiği kadar meşru'iyet ve mergubiyyetine mani' olmaz.

Ve delâil-ü emârattan istidlâl suretiyle istinbat olunan hükümler, zayıf bile olsa gaybe hüküm sayılmaz,

emâresinin medlûlü sayılır. Edillesinin kuvvet ve za'fına, fi'liyyat sahasındaki tatbikatları ve kullanım

tarzlariyle gayelerinin hayr-ü şerrine göre hükümleri ve haysiyetleri fark eder. Fakat nucum ve eflâkin

evza' ve eşkâliyle ahval ve harekâtından bahseden ilmi hey'et veya ilmi sema' denilen «

انَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ
﴿وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابِ﴾ « لآيَاتٍ ۝ » gibi âyetlerle

tahsiline teşvik olunmuş olan ilmi nücum değil de onu behane edinerek nücumun evzaindan ileride olacak

hâdisat ve mugayyebata ve şunun bunun baht-ü tali'ine dair ahkâm istihrac etmek ma'nâsına tencim veya

ahkâmı nücum ta'bir olunan müneccimlik işi nücumun te'sirine i'tikad suretiyle olmasa bile haddi zatinde

ilim denecek bir şey olmayıp gayb taşlamaktan ve ba'zan tesadüf etse bile esas i'tibariyle «

كُلُّ مَنْجَمٍ كَذَّابٌ » buyurulduğu üzere yalan söylemekten ibaret kalarak bu âyetteki şeytanet

kısmına dahil olacağından İbni Sinâ dahi ona i'timad edilmemek lâzım geldiğini salâhiyyetle beyan

eylemiştir. Nücuma perestiş eden Sabîfler İdris aleyhisselâmın mü'cizesi olmak iddiasıyla gaybden haber

verdiğine kail olmak istedikleri ahkâmı nücuma ehemmiyyet vermişler ve Semayı on iki burca taksim

etmişler ve eflâkten yalnız perestiş edip heykellerini diktikleri mersud seb'ai seyyare feleklerini nazarı

itbara alarak seb'ai seyyarenin evzai felekiyyelerine göre Arzda cereyan edecek hâdiseleri bildireceği zu'miyle bir takım ahkâmı nüucm kitabları yazmışlardı. Bunun ilmi hey'et noktai nazarından hisabatı felekiyye ve riyaziyyenin terakkisine bir sevki olmuş olmakla beraber diğer taraftan bir çok halkı iğfal ve idlâl eden bir şeytanet vesilesi olarak kullanıldığı ve bu suretle insanların şirk ve küfür yollarında sürüklendiğe de daha çok olmuştur. Maattessüf müslimanlar arasında da bunun bir çok zararları olmuş, buna haram diyen ulemai dînin ve fukahanın

Sh:»5209

sözlerini dinlemiyenler bunlara aldanarak nice zararlar görmüştür. Cazibei umumiyye ile alâkadar olan Arzımızın bütün semavât, ve ziyası irebilen bütün yıldızlar ve aradaki esîrî ve lâtif gizli ve açık âlemler ile âlâkası bulunmak hasebiyle « **وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ** » hükmünce nücumdan hisab olunabilen ba'zı istidlâlî ve tecribî malûmat ile kapdanın denizde yol ta'yin etmesi gibi ilmi nice fevaid istihsal olunabilirse de levhı mahfuzu okuyormuş gibi gayb ve istıkbale hâkim olacak vechile falcılığa ve istihracâta kalkışması bir kaç seyyare işi değil, lâekal arzî ve semavî bütün hâdisâtın tabiî, fi'lî ve infialî bütün şeraitını ta'yin etmeğe mütevakkıf olduğundan bunun beşer için mümkün fennî bir ilim

olamayacağında dîni islâm ulemasıyla beraber İbni Sînâ, Farabî gibi hukema ve eski, yeni hey'etçiler de müttefikler. Yeni hey'etçilerin ihata davasında olmadıkları ma'lûmdur. Şifa hasiyelerinde beyan olduğu üzere eski Hey'etçiler de demişlerdir ki eshabı ahkâm on iki burcu ve yedi seyyarenin feleklerindeki vaz'iyetlerini, ictima' ve istikballerini, kıran ve mukabelelerini, husûf ve kûsûflarını, tayflarının verdiği elvana nazaran i'tibar edilen saadet ve nûhuset tabiatlerini mülâhaza etmekle bu ilme vâkıf olabileceklerini iddia ediyorlar. Halbuki rasadat ve kıyas ile İlmi hey'etçe bulunmuş olan eflâk yediye münhasır değil, altmışa karibdir. Bunların ba'zıları arzı muhîf, bazıları değildir. Bunlara «eflâki tedavir» itlak olunur. Ve daha rasadla idrâk olunamıyan diğer felekler bulunmak da mümkündür. Bundan başka kevakibi sabiteden her birinin de seyyareler gibi birer felekleri bulunmasını da tecviz etmişlerdir. Eshabı ahkâmın ise bu matlebleri nazarı i'tibara almak şöyle dursun haberleri bile yoktur. Bir hüküm verdikleri zaman bütün bunlardan gafil olarak yalnız seb'ai seyyare ile hüküm veregelmişlerdir. İş bu kadar da değil. Yine eski ehli Hey'et nazarında Semada kevakibi sehabiyye

Sh:»5210

denilen bir takım yıldızlar vardır. Ve saman yolu, kehkeşan dediğimiz mecerre ve saire gibi görülen

beyazlıkların buüdlerinden dolayı gözlerimizle seçilemeyecek derecede küçük görünen yıldız sürülerinden mürekkebe manzumeler olduğuna dair kanaatler vardı ki bunları yeniler de te'yid eylemektedirler. Bunlar ve bunların da felekleri olmaz lâzım geldiği düşünülünce evzaı felekiyyenin ta'yini ihatai beşerriyyeden ne kadar yüksek olduğu anlaşılır. Hada ilerisinden sarfı nazar edelim, şu dairede mülâhaza edilen ve arza az çok ziyası yetişebilen yıldızların ahvali hususiyeleriyle Arzın ve cevvi Arzın ve bunlardaki cüziyyât ve hususiyâtın, cismanî ve ruhanî münasebetleri fenni beşerle ta'yin olunabilmek ihtimali nasıl bulunuyor?

Meselâ küçük bir Süha yıldızının diğer hususiyetinden kat'ı nazarla, yalnız Arza gelebilen ziyasının ve Arz üzerinde ondan husule gelen intibaatın, meselâ Zeydin mukadderâtı üzerinde ne gibi bir eser husule getirmiş olduğunu hisaba almadan sade on iki burc içinde seb'ai seyyarenin evza'ı felekiyyesi üzerinde Zeydin yıldızına bakarak yarınki hali ne olacağına dair bir hüküm vermeğe kalkışmanın nasıl bir saçma, nasıl bir atma, nasıl bir aldatma ve aldanmadan ibaret olduğunu ve bunların faide yerine ne büyük zararlara badi olacağını anlamıyanlar nücum ile rucumu fark etmeyen bedbahtlar veya fark ettirmek istemiyen şeytanetkârlar demek değildir? Evet dün bilmediğimiz bir çok şeyleri yarın öğretiliriz, bugün mümteni' gibi istib'ad eylediğimiz bir takım hakikatleri küçük bir hadiseden bir kanun keşfiyle yarın adiyât sahasında tasdik edebiliriz. Lâkin ilmin, âlemi imkânın ve semai hılkatın bize nâzır olan haddiyle Allaha aid olan hakikatinde büyük fark vardır. Âlimülgaybı veşşehade ancak Allahdır. Gaybı ancak o bilir. «

لَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ « o bildirmeyince Peygamber de gaybı bilemez. «

«يَسْأَلُكَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا» buyurulduğu üzere bildirdiği kadar bilir.

Onun

Sh:»5211

«قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ» için buyurulmuştur. Kezalik «

«وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا» bizim ilimlerimizin kiletini anlattığı gibi «

«وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ»

ile tenzilâtı ilâhîyyenin bir mikdarı ma'lûmu bulunduğu da anlatılmıştır. Allah tealâ insanlara bahşettiği

kabiliyyetlerin haddine göre enfûs ve âfakta ikame buyurduğu maddî ma'nevî, aklî ve naklî âyât ve delâil ile

nazar ve istidlâl ve tecrube ve amel sahasında bizi mertebeden mertebeye kurbı rahmetine yükseltecek

nice nice terakkîlere irdirecek ilim yolları, ve semai Dünyayı hidayet mısbaahlariyle tezyin etmiş olmakla

beraber namütenahiyyi idrâk ederek gayb âlemine tehakküm edecek ve bu suretle kendisine şirk koşmağa

kalkışacak bir salâhiyyete de mazher etmiş olmayıb «

«وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ» buyurulduğu üzere gayib

hazînelerini tamamen kendi indinde tutmuş, levhi mahfuza da dilediklerini dilediği kadar muttali' kılmış, o

İlmi ledünnîyi güzide kullarından pek azına tattırmıştır. Semasını Şeytanlardan mahfuz tutmuş, ilmi şeytanet için kullanan ve kulak hırsızlığıyla gayb taşlamağa, kehanet veya keramet satmağa ve böylelikle Enbiye ve Evliye, hattâ Allah tealâ ile «muhadde» ederek halkı idlâl eylemeğe kalkışan İns ve Cin Şeytanlarını recm için parlak mısbahlar, âteşin şirareli daf'alar yaratmış, kullarını o mısbahlardan istifade ve o Şeytanlardan, Şeytan atmalarından ihtiraz ettirmek için nucumun mısbah olmak haysiyetiyle rucum olmak haysiyetlerini temyiz ettirmek üzere namı celâline kasem ile «

وَلَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيَا بِمَصَابِيحَ وَجَعَلْنَاهَا رُجُومًا

لِلشَّيَاطِينِ» buyurmuştur. Sonra da o Şeytanların ve onlara uyan kâfirlerin hal ve akibetlerini

anlatmak için buyuruyorki «وَأَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ» ve onlar için Seiyr azâbını

hazırladık - o Şeytanlar Dünyada recm olunduktan başka şeytanetlerinin veya attıkları yalanlarla

alevlendirmek istedikleri fitne ve fesadın cezasını çekecekler, âhirette o Seiyr azâbını

tadacaklardır.

Sh:»5212

Yukarılarda da ma'lûm olduğu vechile çılgın alevli ateş demek olan saıyr, Cehennem isimlerindedir.

Sade o Şeytanlar değil 6. ﴿وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ﴾ kendilerini yaratan, yaşatan
rabbül'âlemîne küfreden, nankörlük edip saygısız giden kâfirlerin hepsine de ﴿عَذَابُ جَهَنَّمَ﴾

Cehennem azâbı vardır. ﴿وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾ ki o ne fena mesîr - ne kötü me'ad, ne çirkin

inkılâb yeri, ne acı akıbettir. Bunun fenalığı, o Seiyr azâbının şiddet ve dehşeti, ona atılanların kesreti,

küfürlerinin sebep ve mahiyeti, azâbı görünce intibahları, ve cinayet ve istihkaklarını itirafı şu suretle

beyan ve tasvir olunuyor:

EVVELA, 7. ﴿إِذَا أُلْقُوا فِيهَا﴾ o kâfirler o Cehennem atıldıkları - o çılgın ateşin içine
odun gibi fırlatıldıkları - vakit ﴿سَمِعُوا لَهَا شَهيقًا﴾ onun bir şehikını, bir hıçkırışını

işidirler-yalayıp yutmağa hırsını ifade eden korkunç hışlayış ve gürleyişi, yâhud «

﴿لَهُمْ فِيهَا زَفِيرٌ وَشَهيقٌ﴾ mısda kınca içindekilerin acı sadayı matemidir.

SANİYEN ﴿وَهِيَ تَفُورٌ﴾ o o halde feveran ediyor, kaynıyordur.

SALİSEN 8. ﴿تَكَادُ تَمَيِّزُ مِنَ الْغَيْظِ﴾ gayızdan; öfkesinin şiddetinden, hışmından

hemen hemen patlıyacak hale gelir - öyle çılgın öyle şiddetlidir.

RABİAN ﴿كَلَّمَ الْقِي فِيهَا فَوْجٌ﴾ ona her alay atıldıkça - ya'ni ona atılanlar fevc

fevc, alay alay atılır. Her bir alay atıldıkça her defasında ﴿سَالَهُمْ خَزَنَتُهَا﴾ onlara

onun

Sh:»5213

muhafızları - yukarıdaki Sûrede de «

عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غَلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا
يُؤْمَرُونَ» diye tavsif olunan gardiyanları, zebânî Melekler, sert sert tevbîh ve tahkîr tarikıyla - sorarlar

﴿أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَذِيرٌ﴾ size bir nezîr gelmedi mi? Bu dehşetli haberi verip kocunduracak bir

Peygamber, korkutucu bir elçi, bir delil gelmedimi ki siz buraya geldiniz? Derler, çünkü «

﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا﴾ buyurulduğu cihetle Allah tealâ bir resul

göndermedikçe ta'zib etmez, ıkab olan her azâba sem'î veya aklî bir delil, bir inzar tekaddüm eder. - Bu

gösteriyor ki Rabbe küfür onun zatını inkârdan ibaret değil, rübubiyeti tecelliyatını, her hangi bir

Peygamberini ve indirmiş olduğu âyât ve edillesini ve onlarla tebliğ ettiği ahbar ve inzarını tekzib ve inkâr ile nankörlük de küfürdür. Çünkü Peygambere küfrün menşei «Allah hiç bir şey indirmedir» diye mutlak bir yalancılıktan ibaret olan bir inkâra raci'dir ki bu da doğrudan doğru Allaha karşı bir küfrandır. Kâfir Peygamberi tekzib ederken gönlünden o sâlibei külliyyeyi kübrâ ittihaz ederek şöyle bir kıyas yürütür: «sen, Allah bana bir şey, bir haber indirdi diyorsun, halbuki Allah hiç bir şey indirmemiştir, binaenaleyh indirdi diyen yalan söylemiş olur, demek ki siz büyük bir dalâl içindesiniz» der, haber verilen azâbı görmedikçe inzara inanmaz.

Bu suâle cevaben kâfirler o vakit hakkı ketmedemiyerek 9. ﴿قَالُوا بَلَى﴾ evet derler -

Allahın lûtf-u adaletini ıkrar ve kendi kabahatlerini şöyle tafsîl ederler: ﴿قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ﴾

doğrusu bize bir nezîr geldi - parlak mısbahlar, âteşin şihablar, şimşekler gibi nur-u nar içinde Semadan

Zemîne yollar açarak, inzarlar saçarak, çarptığını yakarak inen âyetlerle bizi hem tenvîr eden hem korkutan

bir muhbir geldi. ﴿فَكَذَّبْنَا﴾ fakat biz onu tekzib ettik ﴿وَقُلْنَا﴾ ve

şöyle

dedik ﴿مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ﴾ Allah hiç bir şey indirmedir - nübüvvetin, kitabın, vahy-u

tenzilin ve onlara inanıp doğru gidenlere, güzel yaşayanlara sevab, inanmayıp şeytanet ve küfre sapanlara

sonunda azâb edileceğine dair va'dlerin ve'dlerin aslı yoktur. O şihablar, o parlak atışlar maddeten ve

ma'nen bizleri korkutacak hiç bir haysiyeti haiz değildir, dedik, öyle Peygamberlik iddia edenler ve onlara

inananlara ﴿إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ﴾ sizler başka değil, ancak büyük bir

dalâl içindedir - kendinizi kaybetmiş, gidecek yoldan pek uzağa sapmış, büyük bir yanlışlık ve aldanış

içinde şaşırılmışsınız ki hem kendiniz aldanıyorsunuz, hem de başkalarını aldatmak istiyorsunuz-dedik, işte

o kâfirler o vakit böyle küfürlerini, küfranlarını ve uydukları şeytanlarla kendilerinin sıfatı olan o büyük dalâli

Peygamberlere isnad etmekte aldanmış ve asıl büyük dalâl ve tuğyana kendilerinin düşmüş bulduklarını

ikrar itiraf ederler ki, bunda küfürlerinin sebebini ve mahiyetini tasvir vardır. Demek ki «

﴿وَلِلَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ﴾ âyetinde kâfirleri Cehennem azâbına

müstehak kılan küfür Allahın varlığını inkâra kadar varmak lâzım değil, Allahın kudretini' kullarına indirdiği

lûtuft ve ni'metini, gönderdiği Peygamberleri, indirdiği kitapları, âyetleri, verdiği haberleri inkâr ederek

küfranda bulunmak dahi Allaha küfürdür. Böyle küfr ü küfranda bulunanlar onlardan istifadeden kendilerini

mahrum etmiş oldukları için âkıbette onlara mev'ud olan ni'met ve rahmetten ebediyen mahrum olacakları

gibi edilen inzarlara, haber verilen tehlikelere aldırmaııp saygısızlıkla üzerine yürüdükleri ve eldeki halâs

fırsatlarını kaçırmış buldukları için ebedî azâb içine atılıp gidecekler ve o vakıt bu sözleri

söyliyeceklerdir. Felsefe ta'birlerince bunu hulâsası şudur: Allaha küfür yalnız «atheisme» ya'ni ta'til

denilen nefyi ilâhden ibaret değıil, bir Allaha inanırız amma Peygamberliğıe

ve

Sh:»5215

Peygamberlere inanmayız diye nefyi nübüvvetle tevhidi ilâh mezhebi demek olan «deisme» de Allaha

küfürdür. Netekim Allah vardır ve birdir amma bize filân ni'meti veren o değıildir. Veya o bizim işimize

müdahale etmez demenin şirk-ü ta'tilden farkı olmiyan bir tenakuz olduğıunda şübhe yoktur. Burâda «

بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ

kâfirlerin ateist olmayıp nübüvveti inkâr eden deist oldukları sarihtir. Bunların bu küfürlerinde mebdeleri

olan prensibleri «Allah bir şey indirmemiştir» diye Allahın her şeyde zâhir olan kudret ve inayetine karşı

kafalarında kurdukları menfi bir teassub doğmıandan başka bir şey olmadığını ve hılâfını gösterenleri büyük

bir dalâl ile aldanmış farzettiklerini i'tiraf etmiş bulunuyorlar. İşte Kur'anın bütün kütübi münzeleden yüksek

ve asırlardan beri dünyanın her tarafında aynî vahdet ve mevsukıyyetiyle mahfuz, tahrif ve tağyirden sâsil,

en temiz, en doğru yegâne bir kitab olduğunu görmüş oldukları halde onun Allahdan indirilmiş «

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ» kelâmullah olduğuna ve risaleti Muhammediyenin

hakkiyyetine inanmak istemiyen o zamanki kâfirlerin ve müşriklerin dedikleri vechile Muhammed

aleyhisselâmın bir şâir veya müellif gibi kendi söylediği veya yazdığı kendi sözü ve kendi kitabı olarak

göstermeğe çalışan «

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنْ افْتَرَيْتُهُ فَلَا تَمْلِكُونَ لِي مِنَ اللَّهِ شَيْئًا» onu Allaha iftira' etti mi? Diyorlar, eğer iftira ettimse siz beni Allahdan kurtaramazsınız de «

قُلْ فَاتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ» haydin

Allahdan beride gücünüzün yettiklerini çağırın da onun misli bir Sûre de siz getirin de» demesine

aldırmayıp bu kuvvetli beyanatta Hazreti Peygamberin kasden veya hataen aldanmış olduğuna zâhib

olarak aceba çok akıllı ve emîn olan Muhammed buna ve bu suretle Peygamber olduğuna hakikaten

inanmış, aldanmış mı idi yoksa kendisi inanmadığı halde öyle

söylemekte bir menfaat görerek aldatıyormu idi? Diye bahisler yapan, yazılar yazan ve nihayet Corcı zeydanın medeniyeti İslâmiyye tarihinde telhis ettiği vechile kasden aldatmış değil, kendisi cidden ve bütün samimiyyetle inanmış ve ancak bu inanmasında aldanmış, yoksa yanlışlığını bilen bir yalancı öyle ahlâk ve etvarında nezîh bir hayat ve istikamet ta'kiyb edemez ve öyle paydar bir eser ve şimdiye kadar iki yüzden fazla devlet yetiştirmiş, cihanda büyük büyük intıbahlar, inkılâblar husule getirmiş bir din tesis edemezdi demekten de kendilerini alamamış bulunan garb feylesofları veya muharrirleri dahi müsbet ve tecribî ilimlerde, fenlerde düşündükleri gibi düşünmeyip, yine kendilerinin beğenmediği menfi yoldan giderek nefislerinde «Allah bir şey indirmemiştir ve indirmez, başka türlü düşünen hata eder» diye saplandıkları ve doğmatik dedikleri delfisiz bir yokluk doğmudan yürümek isteyen deistler yâhud ateistlerdir ki vakti gelince onlar da «

بَلَىٰ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَقُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شَيْءٍ إِنْ
أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ» diye itiraf edeceklerdir. Râzî tefsirinde der ki: bu âyetin nihayetindeki « إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ » hitabında iki vecih vardır. BİRİNCİSİ

kâfirlerin Peygamberlere karşı söyledikleri sözleri cümlesinden olmasıdır ki azher olan budur. İKİNCİSİ de Cehennem hazenesinin kâfirlere karşı kelâmından olmasıdır ki kâfirler öyle deyince zebanîler «

إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ كَبِيرٍ» diyeceklerdir, demek olur. Dalâlden murad, dünyadaki

dalâlleri yâhud onun neticesi olan helâkleri olmak da muhtemeldir. Bunlara karşı suâl soran ve o cevabı alan Melekler tarafından» sizin söz dinleyecek kulağınız veya düşünecek aklınız yokmuydu ki: Allahın indirdiklerini görüp dururken Allah bir şey indirmedi diyerek öyle bir tekzîb ve dalâle saptınız?»

denilmesine veya denilmesi ihtimaline karşı o kâfırlar o vakit onun sebebini de anlatarak 10.

﴿لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ﴾ hem derler ki ﴿وَقَالُوا﴾ eğer bizler söz dinler

ve

Sh:»5217

aklı güzel isti'mal eyler kimseler olsa idik - ya'ni Allah bize kulak ve akıl vermemiş ve onlarla iyi dinlenip

tutulduğu veya hakkıyla düşünülüp amel edildiği takdirde hidayete erdirecek haberler, hikmetler,

nasihatler, deliller indirmemiş değildi, fakat biz onlara kulak vermedik masal dedik, sağırlık ettik, akılı

olanlara yakışacak vechile iyi düşünmedik, kendi zevkımızı, hevamızı, düşündük, çılgınlıkla fitnelere

kapıldık, fenalar içinde fenalıklara düştük, eğer bizler iyi dinler yâhud iyi düşünür kimseler olsa idik aklın

yetişemediği hususlarda nakıl yolu olan semi'den olmazsa aklın kendisinden hakkile istifade etsek ya'ni

hidayet mısbahı olan ehli hak ulema ve eimmei müctehidîn gibi nakıl ve akılı, rivayet ve dirayeti cami'

bahtiyarlardan olamasak bile hiç olmazsa rivayet ve dirayetten birine olsun sahib bulunsa idik küfre

sapmaz ﴿مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ o Seiyr eshabı Şeytanlar içinde

bulunmazdık - onlara katılıp bu çılgın ateşe atılmazdık, vaktiyle içlerinden çıkar, hidayet yolunu tutardık,

lâkin onlar içinde bulunduk, bu ateşe atıldık, demekki bizler ne dinler, ne de düşünür kimseler değilmiz.

Eyvâhlar olsun derler. Ukalalık iddiasında bulunan o nankörler nihayet felâket karşısında böyle azâba

istihkaklarını ıtırâf ederler. Bütün mes'uliyeti vicdaniyye ile yanarlar. Bu beyan ile de şu noktalar tahlil

edilmiş bulunuyor: Allah bir şey indirmede deyip durmanın sebebi bu üç şeymiş: birincisi semi'den istifade

etmemek, ikincisi akıldan istifade etmemek, üçüncüsü de bu suretle kötü muhîtta bulunmak, fakat üçüncü

bir taraftan mebde' bir taraftan da netice demektir. Semi' ve akli insana mebde-ü meadi, maziy ve istikbali

tanıtıracak en müfid iki rehberdirler, diğer havas yalnız hali tanıtırlar. Lisan ve akl ise her ilme nâzırdır. Ve

semi', akıldan evvel gerektir. Sem'i veya akli olanlar anlayıp dinliyerek fena bir muhîttan çıkar iyilere iltihak

edebilir. İyman ve hidayet için bunların birisi bile

Sh:»5218

derecesine göre kâfi gelir. Şu halde küfr-ü küfranın bütün sebebi sem-u akle gereği gibi ehemmiyyet

vermemekte toplanır. Bu ise hayvanlıktan daha aşağı bir süfliyyettir. «

أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ ۗ» halbuki ne aklî ne de naklî delili idrâk kabiliyyeti

bulunmıyanlara esasen teklif ve inzar yoktur. Onlar o süfliyyetin netaicine katlanırken sonunda böyle ebedî

vicdan mes'uliyyetiyle Cehennem ateşinde yanmazlar. Kâfirler ise hilkaten insanın ta'rifinde dahil mükellef

mes'uldurlar. Sâmi'aları da vardır, akılları da, sonunda Cehennemın hıçkırışını, azâb Meleklerinin ince

suâllerini duyar anlarlar, önceden inzarı duymak, düşünmek istemezlerse de fi'lî darbe karşısında hepsini

duyarlar. Onun için küfürlerini i'tiraf ederlerken sâmi'amız veya aklımız olsaydı demiyorlar, dinler veya akl

eder olsaydık diye sem'-ü akıl ni'metlerine nankörlük etmiş olduklarına yanıyorlar. 11.

﴿فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ﴾ demekki günahlarını i'tiraf ettiler - demekki Allahın lûtfunda

rübubiyetinde, adaletinde hiç bir eksiklik yok, o herşey'i indirmiş, gözde vermiş, kulak da vermiş akıl da

vermiş, haberci göndermiş, haber de vermiş, Dünya Semayı, mer'î, mesmu', ma'kul, muhayyirul'ukul türlü

mesabîh ile hem tezyin etmiş, hem nucum, hem rucum halinde rehberler, muhkem ve müteşabih âyetler,

mu'cizeler, tebşirler, inzarlar indirerek mevt ve hayatta tesarruf eden kudret ve izzetini, ahkâmı rububiyetini

anlatan, güzel amellerle ileri de yüksek hayata yükseltecek iman nurları saçan ona karşı küfr-ü şeytanetle

halkı aldatıp o güzel Sema altında kendileriyle beraber yangınlara sürüklemek isteyenlere hazırlanmış ve

delk-ü temastan bir kıvılcımla tutuşup köpürmeğe müheyya bulunmuş olan Seıyr azâbının dehşetini

anlatarak fitne ve fesattan tahzir için ölüm alâmeti sa'ikalar atan hitablarla sem'ü akle teblîgat da yapmış,

cürm ü günah ancak onları duymayan veya düşünmek istemeyerek inkâr ve tekzib edip o

nuru

Sh:»5219

söndürmeğe o çılığın ateşi körüklemeğe çalışan haddini bilmez nankörlerin kendilerine olduğu kendilerince

de tebeyyün etmiştir. ﴿فَسُحْقًا لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ o halde uzaklaştırılsın, irag olsun

bütün o eshabı Seıyr - bütün o şeytanlar ve onlara uyan kâfirler. Onların kazançları ve son hakları ancak

budur. Allahın izzetine karşı gelerek mülki ilâhînin nizamı adlini bozmağa, fani ve süflî hayatta kalmak

zu'miyle hak ve halkı kendileri yaratıyormuş, âlemi mülk kendilerinin imiş gibi fitne ve fesad ile ihtilâl

ateşlerini körükleyip ileri hayati zulm ü zulmetle boğmağa uğraşan o kesiblerin o günahlarının sonunda

rahmet ve mağfiretten nasibi yoktur. İzzeti ilahiyyeye yakışan da budur. Allah öyle azizdir. Sinin zammiyle

suhk, uzaklaşmak ve irak olmak yâhud helâk olmak ma'nasına bu'd gibi masdar olup «

﴿بُعْدًا لِمَدِينٍ كَمَا بَعَدَتْ ثَمُودُ﴾ gibi mukadder fi'lin te'kidî mefuli mutlakı olarak

makamına kaim bir cümle duaiyye halinde ve kahrolsun tarzında şiddetli bir zecr ifade eyler «

﴿لِأَصْحَابِ السَّعِيرِ﴾ de «lâm» «خَلَافًا لَهُ» gibi fi'lin fail veya mefulünü beyan içindir.

Fi'in takdirinde « وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا » gibi iki vecih vardır. Birisi «

فَأَسْحَقَهُمُ اللَّهُ إِسْحَاقًا » takdirinde olarak Allah onları rahmetinden uzaklaştırsında

uzaklaştırsın demektirki bu surette suhkan müteaddi olan ishak ve ib'ad ma'hasına olmuş olur, Birisi de «

فَأَسْحَقَهُمُ اللَّهُ فَسَحِقُوا سَحِقًا » takdirinde olup Allah onları rahmetinden uzaklaştırsın

da onlar da uzaklaştıkça uzaklaşsın, kahrolsunlar demek olur.

12. ﴿إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ﴾ haberiniz olsun ki her halde

rablarına anilgiyab saygı besleyenler - ya'ni azâbı gelip çatmadan, bilfil sahai şühûde çıkmadan evvel

henüz kendilerinden gaib olan iken, yâhud el içinde mürâiyâne değil de dillerinden gaib olan kalbleri

içinden samimî surette korkup sakınarak şanı rübubiyetiyle emirlerine, inzarlarına ta'zîm ve ihtiram hissi

besleyenler ﴿لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ﴾

Sh:»5220

bir mağfîret ve büyük bir ecir onlar içindir - azâbı görünciye kadar korkmıyanlara yâhud kalblerinde saygı

olmayıp da zâhirden mürâilik edenlere değildir. İşte sizleri ileri hayat için hanginiz daha güzel iş yapacak

diye teklif ve ibtilâ, dünyasında peyderpey imtihan ve müsabaka meydanına çıkarmak için mevt-ü hayati yaratmış ve futursuz olarak yediğere muntabık, muntazam yedi sema ile her tarafınızdan ihata edip kendinizi tanıtmış ve Semai dünyayı mesabîh ve rücum ile donatıp o nur-u nar nizamı içinde sizi tenvir ve tahzir etmek üzere bu tebşir ve inzar âyetlerini dinleyip anlıyarak tatbık etmeniz için Peygamberine ve o vasıta ile sizlerin sem'inize ve aklınıza kadar indirmiş olan o Rahman böyle azîz, böyle gafurdur. 13.

﴿وَأَسْرُوا قَوْلَكُمْ﴾ ve kavlinizi, ya'ni iyi veya kötü söylediğiniz sözü, yâhud akîde ve mezhebini ister sir tutun, gizleyin ﴿أَوْ أَجْهَرُوا بِهِ﴾ ister onu açığa vurun, haykırın - onca müsavidir, hepsini bilir, ona göre hesabını görür. Binaenaleyh ona gizlide ve açıkta tam saygı beslemek gerektir. Ey mükellefn! Ey o mevt ve hayat arasında imtihan meydanına atılmış saygılı veya saygısız, dinler veya dinlemez, düşünür veya düşünmez bütün mübtelâlar!

﴿إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ﴾ çünkü o rabbınız bütün sînelerin künhünü bilir - nefislerin, kalblerin, içiyle dışıyla bütün hakikatini kendi hakikatlerinde kendilerinin bile vakıf olamadıkları gizliliklerin hepsini bütün hududiyle bilir. Hepsini o yaratmıştır 14. ﴿أَلَا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ﴾

bilmez mi yaratan? - Yarattığını bir duygu duyan, bir şey düşünen, bir niyyet eden, bir söz söyleyen, kasden bir iş yapan onu yaparken ne kadar gizlemek istese kendinden gizliyemez, vicdanında onu o demde duyabilir. O halde onu ve bütün sînelerin künhünü ve bütün hilkati yaratan Hâlık daha

evvel

Sh:»5221

ve daha ekme bilir. O sîneler, o nefisler, o düşünceler, o kuvvetler, o filler, o duygular bilgileri, hep Allahın

halkıyledir. O yaratmayınca kimsenin ne eli oynar ne dili ne hissi yürür ne fikri, ne vicdanı kalır ne kendisi.

Bakarsın bir an içinde el çolak olmuş, dil tutulmuştur. Fikir durmuş, akıl boğulmuştur, Gönül kendinden

geçmiş, ben şöyle yaparım diyen nefis hâk ile yeksan olmuştur. Hâlikın yeni bir halk ile imdadı yetişmezse

hiç bir mahlûk onu kendine getiremez ve o hilkati işletemez. Çünkü bir zerre, bir şuur, bir şey halketmenin

mütevakkif olduğu tafsilâtı bilemez. O bütün silsilei esbabı ihata eyliyen ekme bir ilim ve kudresin eseridir.

Mahlûkun hâlinkından bir şey gizlemesine imkân yoktur. Bir mahlûkun kendindeki hâdis bilgi ve onun

mazmunu ondan evvel onu ve onda o bilgiyi bütün künhiyle yaratan hâlikın ilmine medyundur. Mahlûkta

her hangi bir hâdise olur da onu yaratan hâlik bilmez olur mu? ﴿وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ﴾

o iken ancak lâtif habîr. - LÂTÎF, lûtufdan mubeleğalı ismi fâil yâhud letafetten sıfatı müşebbehe olabilir.

birincisinde gayet lûtufkâr demek olur, LÛTUF, gayet incelik, hoşluk ve uygunlukla gayeye iysal, muradı

ihsan eylemektir. LETAFET de kesafet mukabili olarak incelik, hoşluk, nâziklik demektir ki mukabili olan

kesafetin derecesine göre nisbî olarak muhtelif mertebelerde mülâhaza olunur. LÂTÎF bir hava dediğimiz gibi ba'zı ecsama lâtîf veya ruh ıtlak edilmesi bu ma'naca nisbî bir letafet i'tibariyledir. Zıyaya lâtîf, denilmesi daha ince, nura lâtîf denilmesi daha ince, esîre lâtîf denilmesi daha ince bir mülâhazadır. Halbuki bütün bunlardan az çok maddî veya cismanî bir nevi, kesafet mafhumu da vardır. Hiç kesafet mefhumu olmayarak mülâhaza edebileceğimiz bir letafeti ancak ilim mahiyetinde bulabiliriz ki böyle yalnız işareti ilmiyye ile iş'ar olunabilen letaife mücerradat ta'bir olunur, Mutlak vücud, mücerradatın en yükseği, vacibülvücud olan zâtı

Sh:»5222

Hakk ise hepsinden üstündür. Hak tealânın «lâtîf» ismi şerifinde iki tefsir vardır. Birisi en ince, en gizli umuru bütün inceliğiyle kolay kolay bilen «

أَلْعَالِمُ بِالْخَفَايَا بِرَفِقٍ وَكَمَالٍ سُهُولَةٍ» demektir ki bu ma'na ilim sıfatının

letafetine raci'dir. Birisi de nasıl yapıldığı gizli olan en lâtîf şeyleri yapan ve mahlûkatının muhtac oldukları

menafı lûtf u inayetiyle ihsan ve iysal eyleyen lûtfkâr demektir. Bu ma'na da tekvin sıfatına raci'dir. Râzînin

dediği gibi burada habîr sıfatı ayrıca tasrih edilmiş olduğundan bu ma'na daha muvafıktır. O Hâlık ancak

böyle her şey'e habîr, lâtf olan zatı ekmeldir, Hâbir olmayan kuvvetler tam ma'nasiyle lâtf olamayacağı gibi

her şey'e habîr olmayan lâtfiler, ruhlar, melekler de Hâlikin kendisi değil, şüunudurlar. Netekim «

وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ» buyurulmuştur. «قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» de lâmi

ta'rifin ifade ettiği ahid ekmeyyete işaretir. Lâtfi ekmel, habîri ekmel demektir. Müsnedin böyle muarref

olması da kasr ifade ettiğinden bu iki vasfı ekmel mecmuunun hâlika münhasır olduğunu anlatır.

Binaenaleyh bundan şu ma'naları anlayabiliriz. EVVELÂ, Halk fi'li, kesafet, atalet remzi olan maddenin şanı

değildir. Lâtf olan kuvvetin şanıdır. SANİYEN, ılımsız kör bir kuvvetin şanı da değil, tam ma'nasiyle lâtfi

âlim bir kudretin şanıdır. SALİSEN, ilminde bir eksiklik bulunan kudretin de değil, her şey'e kemaliyle âlim,

habîri ekmel olan lâtfi ekmel bir kudret ve kuvvetin şanıdır. İşte Hâlik odur. O yaratan yarattığını,

yaratacağın her şey'i bilir. O halde bütün sînelerin künhünü bilir. Mükellefnden sadir olan gizli açık, iyi veya

fena her kavlı ü fil, iman ü küfür her hal ü kal her niyyet ve garaz hepsi ona alesseviyye ma'lûmdur.

Lûtfunu da cezasını da ona göre verir. Onun için insan olan ve mevt ü hayat arasında imtihan meydanında

dökülmüş bulunan bütün mükellefin, ona gizlide ve açıkta o nisbette mehafet ve mahabbetle saygı ve

ta'zîm demek olan haşyet hissiyle mütehasis

olarak güzel amellere sa'yedip o seyr azâbından korunmalı va'deylediği o büyük ecr ü mağfirete

irmelidir.

Şimdi bunu daha amelî bir surette tevzih ve bu âlemde beşer için Arzdan Semaya, maddeden

ma'naya, süfliyyetten ulviyyete terakkî vicheleriyle tedennî ve helâk tehlikeleri arasında doğrudan doğru

rahmeti Rahmana götürecek bir istikamet yolu, uhrevî bir hayat ve nüşur gayesine irşad için hem teşvik

hem inzar siyakında buyuruluyor ki:

﴿١٥﴾ هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا فَامشُوا فِي مَنَاكِبِهَا
وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ ﴿١٦﴾ ءَأَمِنْتُمْ مِنْ فِي السَّمَاءِ
أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورٌ ﴿١٧﴾ أَمْ أَمِنْتُمْ مِنْ
فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ
﴿١٨﴾ وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ
﴿١٩﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَافَّاتٍ وَيَقْبِضْنَ
مَا يُمْسِكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ ﴿٢٠﴾ أَمَّنْ هَذَا

الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ
الَّذِينَ فِي غُرُورٍ ﴿٢١﴾ آمَنَ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ
بَلْ لَجُّوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ ﴿٢٢﴾

Sh:»5224

﴿٢٢﴾ أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَىٰ أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا
عَلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٢٣﴾ قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمْ
السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ ﴿٢٤﴾ قُلْ هُوَ
الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٥﴾ وَيَقُولُونَ مَتَىٰ
هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٦﴾ قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ
وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُبِينٌ ﴿٢٧﴾ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ
الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ ﴿٢٨﴾ قُلْ
أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَهْلَكَنِ اللَّهُ وَمَنْ مَعِيَ أَوْ رَحِمَنَا فَمَنْ يُجِيرُ
الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ ﴿٢٩﴾ قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَّا بِهِ
وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٣٠﴾ قُلْ

أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ ﴿٥٢﴾

Meali şerifi

O Hâlıktır ki o, size Arzı zelûl (munkad) kıldı, haydin, o Arzın omuzlarında yürüyün de o yaradan lâtfi

habîrin rızkından yeyin, onadır fakat nihayet nüşûr 15 Emînmissiniz o Semâdekinden ; sizinle Arzı

göçürüvermesinden? O vakit bakarsınız ki o Arz çalkalanıyordur 16 Yoksa emînmissiniz o

Semâdekinden:

Sh:»5225

üzerinize bir mermiler yağdırıcı gönderivermesinden? O vakit bilirsiniz ki nasılmış inzarım? 17 Filhakika

onlardan evvelkiler de tekzib ettiler, fakat nasıl oldu inkârım 18 Bakmazlarmı ki üstlerinde uçan kuşlara,

kanat süzerlerken ve yumarlarken? Rahmandır ancak onları tutan, şübhesiz ki o her şey-i görür 19 Yoksa

kimdir o Rahmanın berisinden şu sizin ordularınız ki sizi kurtaracak? Kâfirler başka değil, sade bir gurur

içindedirler 20 Yoksa kimdir şu sizlere rızık verecek? O rızkını keserse? Hayır bir ürküntü ve azgınlık içinde

inada dalmışlar 21 İmdi yüz üstü kapanarak giden mi daha doğru? Yoksa dos doğru bir cadde üzerinde
düpe düz giden mi? Düşünmeli bir 22 de ki, odur ancak sizi inşa eyleyen ve size dinleyecek kulak, görecekt
gözler, duyacak gönüller veren, fakat sizler pek az şükr ediyorsunuz 23 Deki, odur sizi Arzda zürriyyet
halinde yaratıp yayan, nihayet de hep toplanıp ona haşrolunacaksınız 24 Böyle iken diyorlar ki: Ne zaman
bu va'd? Eğer sadıksanız? 24 Deki o ilim ancak Allahın indindedir, ben sade açık anlatan bir nezîr
(kocundurucu bir Peygamber) im 26 Derken vakti gelip de onu yakından gördüklerinde o küfredenlerin
yüzleri kötüleşiverdi. Ve denildi ki işte, o sizin kendilerine da'vet edip durduğunuz budur 27 Deki: gördünüz
mü? Allah beni ve beraberimdekileri helâk etse yâhud bize merhamet buyursa iki takdirde de kâfirleri elîm
bir azâbdan kurtaracak kimdir? 28 Deki o öyle Rahman, işte biz ona iyman ettik ve ona dayanmaktayız,
ileride sizler de bileceksiniz ki o açık bir dalâl içinde bulunan kim? 29 De ki: gördünüz mü? Sabaha kadar
suyunuz bata kalırsa size bir âbi revan getirecek kim? 30

15. ﴿هُوَ الَّذِي جَعَلَ﴾ - lâtif, hâbir olan Hâlık tealânın insanlara olan lûtuflarından birine

tenbih ve ona müterettib vazife ve gayelerine irşaddir. ﴿لَكُمْ﴾ sizin için - bunun

takdimi

Sh:»5226

iẖṯı̱sas ifade eder. Ya'ni her űey ve her mahlũk için deęil, ancak siz insanlar ve bahusus bu kelãma

muhabat olan sem'u akıl sahibi kimseler için kıldı ﴿الْأَرْضَ ذُلُولًا﴾ Arzı bir zelũl -ZELũL

inkıyad demek olan, kesrile, zill masdarından mũbaleęa vasfıdır. Her hangi bir űeyden sana mũnkad, ya'ni

istedięin gibi kolaylıkla çekip gũtũrecek vechile tesarrufa mũsaid bulunan uysal űey'e zelũl denilir. Bunda

asl olan hakaret ve horluk ma'nası deęil, kolaylık, yumuűaklık, uygunluk, ya'ni uysal ma'nasıdır. Bir űey zelũl

olmakla beraber űerefli olabilir. Netekim tevazu' bir űereftir.

Hãk ol ki huda mertebeni eyleye ãlf

Tãci seri ãlemdir o kim hãki kademdir.

Ya'ni zelil olmak zelil olmayı istilzam etmez. Hor, hakir demek olan zelil zalin zammiyle «zũll»

masdarından gelir. Inkıyad ve uysallık infialf olmakla beraber esas i'tibariyle tav'f bir fi'l olduğundan zelũl

vasfı hayvanda hakikattir. En'ãm denilen yumuűak baűlı hayvanlar zelũldur. «

لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ» bu ma'nadandır, Lisanımızda bunun en űayi'

misali koyundur, koyun gibi deriz, koyun zelûldur zelil denilmez. Eşek zelûl olmakla beraber zelîl olmakda da meseldir. Deve zelûldur, Zelîl değildir.

At ehline zelûldur. Ufuk bir işaretten anlar, zelîl değildir. Kullanmasını bilmeyeni dinlemez, silker geçiverir. Beygir de hem zelûl, hem zelîldir. Katır zelîldir pek zelûl değildir. Taş gibi zorlukta kullanılan şeylere zelûl denilmez, denilirse mecaz olur. Şu halde Arza zelûl ıtlâkı teşbihidir. «

كَحَيَّوَانِ ذُلُولٍ» demek gibidir. Menakibinde meşiy emri karînesiyle bunun sade bir koyun gibi

eti yenir, sütü sağılır, yünü kırpılır değil, at veya deve gibi daha ziyade binilmesi mu'tad olan en mühim bir hayvana teşbih edilmiş olduğu anlaşılıyor ki en ziyade mütebadir olan

Sh:»5227

Arab atı veya hecînidir. Arz bu suretle her türlü istifadeye müsaid olarak binilen ve incitmeden yürüyen uysal bir binid halinde tasvir olunmuştur ki bunda onun hiss olunmayacak kadar tav'î ve seri' bir hareketle sarsmaksızın yürüyüşüne de bir işaret vardır. Demek ki Allah tealâ bize Arzın hareketini vaki'de olduğu gibi gayri mahsûs bir halde bildirmiştir. Ma'lûm ki bu gibi teşbih ve istiareleri takviye eden karînelere teşbih

denilir. Burada da murad öyle bir binid teşbihi olduğu şu suretle terşih olunarak buyuruluyorki

﴿فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا﴾ haydin onun omuzlarında yürüyün - bunda iki yürüyüş anlaşılır.

Birisi onun üzerinde, omuzları içinde yürümektir ki bu bildiğimiz vechile Arz üzerinde bizim bizzat

yürüyüşümüzdür. Bunda « فِي » meşye müteallık olarak « مَنَاكِبُ » mefulifihdir. Biz bunda yalnız

Arzın hududu içinde yürümüş oluruz. Birisi de bir at veya gemi sırtında gittiğimiz gibi Arzın sırtında olarak

onun yürüyüşü ile bilvasıta yürümemizdir. Ki bunda « فِي مَنَاكِبِهَا » zarfi müstekarr olarak meşyin

fâili olan muhatablardan haldır. Bunda Allah tealânın emriyle evvelen ve bizzat yürüyen Arz, saniyen onun

üzerinde olarak bilvasıta yürüyen de biz olmuş oluruz. Bu suretle yürüyüşümüz Arzın bir haddine doğru

değil. Semaya doğrudur. Bundan sonraki âyette Semadan bahsedilmesi de buna sarih bir karfinedir.

Burada bundan başka dikkat olunması lâzım gelen bir kaç nokta vardır.

- 1), Arzın menakibi nedir? Ma'lûmki menkib omuz demektir. Fakat görülüyor ki « فِي مَنَاكِبِهَا »

» ya'ni iki omuzu denilmemiş, cemi' sığısıyla menakib buyurulmuştur. Demekki bunun omuzları bildiğimiz

binid hayvanları gibi ikiden ibaret değil çoktur. O halde bunlar nedir? Râzînin beyanına göre müfsirînin

bunda üç kavli vardır. Birisi: Katade, ve Dahhâk ve İbni Abbasın kavlidirki: Arzin menakibi cibal ve âkâmı,

ya'ni dağları ve tepeleri

Sh:»5228

demektir. İnsanın omuzları mürtefi' olduğu gibi dağlar da mürtefi' olduğundan menakib ta'bir olunmuştur.

Buna göre ma'nâ şu olmuş olur: ben size onun omuzlarında bile yürümeyi kolaylaştırdım, halbuki onlar

onun tezlîlden en uzak olan eczasıdır. O halde sair eczasındaki kolaylık evleyitte olmazmı?

İKİNCİSİ: Arzın menakibi, yolları, açıklıkları, etraf ve cevanibidir. Bu da Hasenin, Mücahidin, Kelbînin

ve Mukatîlin kavli ve Atanın İbni Abbastan rivayeti ve Feranın ve İbni kutaybenin muhtarlarıdır. Demişti ki

menakib cevanib demektir. Adamın iki omuzu da iki canibidir. Ve bu «

«وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا لِتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا»

kavli gibidir. Bu iki kavlide menakibde mecaz filmüfred var demektir.

ÜÇÜNCÜSÜ, Sahib Keşşaf demiştir ki; omuzlarda yürümek ta'biri fartı tezlîlde meseldir. Çünkü iki

omuz ve onların mültekası olan ense kökü devenin en ince ve râkibin ayakla basıp da üzerine i'timad

edebilmesinden en uzak olan şey'idir. Deve omuzunda yürünebilecek bir hale geldiği zaman inkiyad ve

itaatte nihayet dereceyece gelmiş demektir **اه**. Bu surette « **فَامَشُوا فِي مَنَاكِبِهَا** » Arzın

zelûliyyette nihayet derecede olmasından kinaye olarak deveye teşbihi dahi anlatan bu ma'nada onda

istediğiniz gibi tesarruf edin demek olur. Güzel olmakla beraber bunda menakibin ayrıca bir ma'nasını

mülâhaza maksud olmıyarak sade meşy ile beraber terkibin mecmuu kinaye ve isti'arei temsiliyye yapılmış

oluyor. Bununla iktifa ise Arzın menakibi itlak olunan bir şeyler teharrisine lüzum göstermemiş olacağından

Arzın etrafını keşfe çalışmak gibi gayretleri tahrike müsaid görünmez zannedilebilir. Halbuki bu emir, Arz

üzerinde inkişaf hissi telkin ederek müslimanlara az bir zaman içinde âleme intişar yollarını açmış olan

irşadâtı ilâhiyyedendir. Şu halde menakib ta'biri için de ayrıca bir ma'na mülâhaza etmek gerektir ki o da bu

üç tefsirin hasılı olmak üzere

Sh:»5229

Arzın menakibi Arzın en yüksek, en uzak ve yürümek için en müşkil ve en nâzûk yerlerine kadar sırtı demek

olurki bu da dağları, tepeleri, ovaları, dereleriyle bütün şark-u garb cihetlerine ve cenub-u şimal kutublarına

varıncıya kadar onu kaplamış olan sathın hepsine şamil olur. Bu i'tibar ile cevanib tefsiri hepsinden

şumullüdü. Ancak Zemahşerînin dediği gibi meşy de her türlü tesarrufatı mümküneden ta'mim olduğu

surette yalnız sathında kalınmayı hafriyyat ve saire suretiyle derinliklerinde teharrî ma'nası da anlaşılır.

- 2) Bundan anlaşılır ki, Arzın menakibinde yürümek için evvel emirde onu keşf edip bilmeğe de ihtiyac vardır. Bu ise Arzın sathı ahvalini bildiren ve Coğrafya denilen ma'lûmat ile olur. Şu halde demek olurki burada o ilmi tahsile ve peyderpey keşfiyyâtı ileri götürerek tahkik ve islâh ile tedvine dahi bir teşvik vardır. Sonra bundan Arza dair tetebbuâtta bulunmak gibi amelî ilimlerin hepsine de bir tergyb çıkar.

- 3) «فَامْشُوا . وَكُلُوا» emirlerini müfsirîn ibahaya hamletmişlerdir. Bu umumî noktai

nazardan doğru olmakla beraber biraz izyaha muhtacdır. Burada siyakı kelâm bu emirlerin mücerred ibaha

için değil, lûtf-u inzâr beyninde bir irşad için olduğunu göstermektedir. LÛTUF, asıl fi'illere temkîn ve ıkdar

ile tergyb noktai nazarındandır. Bu cihetle bunda ibahadan fazla bir nedib ve lüzümuna göre vucub

ma'nası da vardır. Nefakasını tedarük etmek ve ölmeyecek kadar yemek vacib olduğu cihetle bu gibi

ahvelde bu emirler ibaha halinde kalmaz. İNZAR cihetine gelince oda «وَالْيَه النَّشُورُ» ile iş'ar

olunacağı üzere bu fillere bâis olan gaye ve niyetlere nazarandır. Ya'ni yürüyün, çalışın, yeyin ammâ bu

kuvvetleri ve salâhiyetleri size veren Allahı ve ölümü unutmayarak ve ona hisab vereceğinizi düşünerek

hareket edin, haksızlık,

Sh:»5230

tecavüz, israf, sefahet ve saire gibi kötü gayeler için değil, Allah için Allaha gideceğinizi hesap ederek, hasılı Allahdan korkarak yürüyün, yeyin demektir. Bu iki haysiyet mülâhaza edilince umumî netice ibaha mahiyetinde kalırsa da bunların gerek efrad ve gerek cem'iyet noktai nazarından mühim bir irşad olduğunu unutmamak ve ahvalin ıktızasına göre vücut, nedib, ibaha hükümlerini bil'ictihad ayırmak icab eder. Zira.

«فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ» emirleri, bu meşyin rızık işi, ya'ni

hayat mücadelesinde hüsni amel ile sa'y-ü kesib mes'elesine teallükunu ifade eder ve bu Sûrenin okunması rızık vus'atiyle alâkadar bulunduğuna dair geçen eserlerin menâti da bu olmak gerektir. Bu

suretle yukarıda geçen «لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» kavli kerîminde beyan

olduğu üzere mevt ve hayat arasında ahseni amel için imtihan meydanına çıkışın ameli bir manzarasını anlatmış olur. Bu cihetle bu meşiy emri bir mükellefiyyet ile alâkadar olarak rızık kesbi esbabından hepsine şamil olmak üzere mülâhaza olunmak ıktıza eyler. Şu halde bi meşiy, bu yürüyüş gerek cihad, gerek ticaret,

gerek ziraat ve gerek sınaî herhangi bir sa'y-ü amel gibi iktisab esbab ve maksadlarına şamil olur. Bununla

beraber « قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا » emirleri vechile âfakı müşahede ve

tedkîk ile ibret ve ma'rifet tahsiyl etmek ve dîn ve fazîlet neşri ile kesbi mesûbat eylemek gibi ma'nevî

rızıklarla intifa' kasıdlarına dahi şamil olur. Şu halde bu emirler aynen ferdlere dahi hitab olmakla beraber

daha ziyade kifaye suretiyle cem'iyete müteveccihdir. Ve işte bu suretledir ki Müslimanlar «

فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ » mazmunu üzere imtihan meydanına sevk olunmuşlardır.

﴿وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ﴾ ve rızıkından yeyin - ya'ni «o Halıkın rızıkından yeyin» emrinde ekil,

yalnız yiyeceğe mahsus olmayıp zikri has, iradei amm kabîlinden olarak şûrb,

Sh:»5231

kisve ve saireye dahi şamil olmak üzere mutlak intifa' ma'nasına olduğu gibi sûrei Bakarede «

وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ » kavlinde geçtiği üzere rızık da maddiyattan başka ilim gibi

ma'neviyata da şamildir. Netekim rızık hakkında « مَا يَسُوقُهُ اللَّهُ لِلدَّوَابِّ فَتَأْكُلُهُ »

Allahın hayvanlara sevkedip de onların yedikleri şeydir» diye meşhur olan ta'rifte ekil « فَتَنْتَفِعُ بِهِ »

diye intifa' ile tefsir olunduğu da İlmi akaidde ma'lûmdur. Sonra bu rızık yalnız Arz içinde bulunan rızıktan

ibaret değildir. « وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ » buyurulduğu üzere rızkımızın en mühin esası Semada

olmasına «

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ

Arzda değil, onunla beraber Semaya doğru da yürümeğe ve bu suretle Semadan hevamızı ve zıyamızı ve

sair tenezzülâtı maddiyye ve ma'neviyyemizi bildiğimiz ve bilmediğimiz yollardan almakta buluyoruz.

Binaenaleyh bu meşiy ve eklin gafletle ve süfliyyetle değil, büyük bir intibah ve yüksek bir hayat gayesiyle

yapılması lâzım gelirken o da Allah için bir hüsni niyyet ta'kidy ederek uhrevî maksadları gözetmek ve mülki

ilâhîde o suretle mertebeye irmekdir. Onun için bu emirlerin menatı gösterilmek üzere buyuruluyorki

﴿وَالِيَهُ النُّشُورُ﴾ bununla beraber nüşur ancak onadır. - Sûrei Furkanda ve sairede geçtiği

üzere «nüşur» intişar ma'nasına da gelmekle beraber daha ziyade hayat ve bahusus ölümünden sonra

hayat, ta'biri âharla ba's demektir. Ya'ni giderken müntehanızın yine o mebdede rucu' etmek olduğunu

unutmayın, gidip gidip nihayet ona varacaksınız, ona ba'solunacaksınız, evvel o olduğu gibi nihayet âhir de

odur. Bütün seyrler, yürüyüşler böyle iki ucu birleşen bir daire üzerinde bir hareketi deveraniyye demektir.

Ve şu halde bütün o hareket esnasında da zimam tamamen onun elindedir. Asıl hayat ve gayei hayat sizin

değil onundur. «Biyedihilmülk» odur. Böyle mebdede ve meadın

Sh:»5232

birliğini düşünmiyerek hareket edenler perişan olur. En yüksek ideal onun rızası olmak lâzım gelir. Sizin dediğiniz, kuruntunuz olacak değil onun dediği olacaktır. Ondan beride ne maksada irmek için yürürseniz nihayet onun huzuru ehadiyyetine o niyyet ve maksadın mes'uliyetini hamil olarak varacaksınız. Fanî maksadlar sönecek, o mülkûn nizamına uygun olmiyan fikirler, hareketler duracak, bâkîye aid olan kalacaktır. Kötü amellerle Seiyri körükliyenler Seiyre, güzel amellerle Cenneti süslemeğe çalışanlar mağfiret ve Cennete irecektir. Evet, Arzın omuzlarında yürüyün, ammâ şunu iyi bilerek yürüyünki bütün o yürüyüşlerin, yeyişlerin gayesi ona müntehi olan bir nuşurdur. O nuşur da nihayet bir humule ile o halika rucu' ve ona arz olunmaktır. Arzı size zelûl kılan ve onun üzerinde yürümek salâhiyet ve kuvvetini veren o olduğu gibi onda yürütecek ve maksada irdirecek ve nihayet kendine varılacak olan da odur. O halde daima onun lûtfü sayesinde yürüyünüz ve sonunda onun huzuruna varıp hesap vereceğinizi düşünerek onun nizam ve ahkâmından çıkmağa çalışmaktasınız, küfr-ü küfran, zulm-ü isyan, şekavet-ü şeytanet yollarına sapmaktasınız ni'metlerinin kadrini bilip her birini yerinde sarf için ahseni amel ile mücahede ederek, hasılı ewel-ü âhir ona iyman ve haşyet ile mütehassis olup ikabından korunarak ve eltafıran

şükrederek onun nezdinde mev'ud olan en yüksek hayata irmek için yürüyün, yoksa o Arzı size zelûl kılan ve size onun omuzlarında yürümek salâhiyetini veren Hâlık, dilediği zaman sizden o salâhiyeti aliverip size Arzı serkeşlendirerek altınızda çalkalayı vermeğe veya size sizden daha kuvvetlisini taslît edivermeğe de kadirdir. İşte bu inzar ciheti şu âyetlerle tevzîh buyuruluyor: 16.

﴿مَنْ فِي السَّمَاءِ﴾ ﴿ءَأَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ ۝۰۰﴾ الآية ﴿﴾

zat. Bu unvan bizden üstün olarak Semada bulunan

Sh:»5233

zevil'ukulün hepsine şamil olabilir. Onun için bir takım müfessîrin bu, Melâike demişlerdir. Lâkin siyakı

kelâm bundan murad, Halık tealânın kendisi olmasında daha zâhirdir. Seleften menkul olan da

ekseriyetle budur. Ancak « وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ » olan ve Arştan da üstün olan ve « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » bulunan Allah tealâ Semadadır demek nasıl olur? « فِي »

zarfiyyet ifade ettiği ve zarf, mazrufundan büyük olduğu cihetle Semanın Allahdan daha büyük olması veya

onun da mahlûku olan ecsam gibi mekâna muhtac olması ve mekânın ondan istiğnası lâzım gelmezmi? Ve

o halde o her şey'i muhît olurmu? Diye bir çok suâller varid olur? Ve bundan dolayı bu âyette bir çok

münakaşalar yapılmıştır. Bu babda en muhkem olan « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » nassını ve Allah

tealânın mekân ve cihetten münezzehtir olduğuna dair olan naklî ve aklî delâli iyi kavriyemiş olan

Müşebbihe bir çok vucuhu muhtemil olmak itibariyle az çok müteşabih bulunan «

مَنْ فِي السَّمَاءِ » dan murad, Allah demek olduğunda ve bundan dolayı Allah Semadadır

demekte ısrar etmişler ve Semadan da cismanî ma'nayı anlamak istemişler. Ba'zıları da «

فِي « عَلَى « الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى » ile tevfik için burada «

olarak Semanın üzerinde, ya'ni fevkında arş üzerinde demek olduğunu söylemişler, bundan da kimi

temekkün ma'nasına, kimi de cihet ma'nasına kail olmuşlardır. Bunlar ise muhkem olan «

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » tenzihine ve daha bir çok âyât ve nususun delâletlerine muhaliftir. Ebu

Müslimi isfehanî gibi ba'zıları da bu, «Allah göktedir» diye zu'm eden müşriklerin zuumlarına göre bir hitab

olduğuna zâhib olmak istemiş ise de burada da hitab evvelki âyetteki gibi eamm olmak kelâmın siyakına

daha muvafık olacağı cihetle buda iyi bir vecih değildir. Diğer ba'zıları bunun «

﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ﴾ . ﴿وَأَوْحَىٰ فِي
﴿فِي السَّمَاءِ أَمْرُهُ﴾ » mazmunları üzere « كَلِّ سَمَاءٍ أَمْرَهَا﴾ »

Semada carî» demek olduğunu söylemişlerdir. Selef ise bunu da «

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى » gibi müteşabih

Sh:»5234

add ederek « وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ » deyip te'vile girişmemiş, ya'ni bundan murad

olan ma'na şundan ibarettir diye, ta'yine kalkışmamış, muradını Allaha havale ederek bir cariye hadisinde

olduğu gibi « فِي السَّمَاءِ » demekle iktifa etmeği daha ihtiyatlı görmüşler «

« لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » demekten de ayrılmamışlardır. Allah tealânın nezaheti sübhaniyyesinde

münafi olduğu aklen ve naklen ma'lûm bulunan teccîm, teşbih, hulûl fikirleri gibi bâtil akîdelere

düşülmek için bizim vâsıl olduğumuz kanaat şudur ki: Burada Sema, Gök dediğimiz cismanî Semadan

ibaret değil, mutlak yükseklik üstünlük remzidir. Maddî ma'nevî , cismanî ruhanî bütün mahlûkatın, mekânın

ve zamanın fevkı demek olan mutlak ulüvv ve yükseklik ma'nasıdır. Ve bu ma'haca «

« مَنْ فِي السَّمَاءِ » ancak Allah tealâdır. Zira her şey'in fevkında her şeyden üstün olan ancak odur.

« الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى » Alel'arş, fevkal'arş demenin ma'nası da budur. Gerek «

gerek « مَنْ فِي السَّمَاءِ » vasıfları, tıbkı «

« وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ » . « وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ » .
« تَبَارَكَ وَتَعَالَى » . « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » . « وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ

﴿مُحِيطٌ﴾ vasıflarında olduğu gibi mutlak tenzih ifade eden vasıflardır. Ve bu ma'na ile ulviyyet onun

gerek Arzda ve gerek Semada eşyadan hiç bir şey'e karşı nisbetinde bir fark ifade etmez. O «

«وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ» dir. «فِي السَّمَاءِ إِلَهُ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهُ

dür. Bununla beraber hepsinden üstündür. Bizim nazarımızda ulviyyetin en yüksek timsali sema olduğu

için Allah tealânın ulüvvi mutlakı da onunla ifade buyurulmuştur. Sade halık ve mahlûk isimlerinin

mukayesesıyla dahi bu ma'na bedaheten ma'lûm olur: Allah semadadır. Semanın fevkındadır. Arşın

üstündedir demekte ısrar edenlerin asıl maksadları da hulûlden tenzih ile bu ulüvvi mutlakı isbattır. Fakat

bunu takdir edemiyenler taşbihe sapmışlardır. Biz Gök kelimesinden de yükseklik anlar isek de bu

kelimenin iştikakı renk ma'nasına olan gözlükle alâkadar olduğu ve sema ise mutlak yükseklik ma'nasına

olan sümüvden muştak bulunduğu için Gök ta'birinde tecsîm,

Sh:»5235

Sema ta'birinde yükseklik ma'naları daha bariz olduğundan Gök demek her zaman sema demenin yerini

tutmaz. Onun için Allah semadadır demek Allah şu mücessem göktedir demek olmaz. Sonra « **فِي** »

kelimesinin ifade ettiği zarfıyyeti cüz'iyeye gerek hakikî olsun gerek mecazî olsun ihata ma'nasını istilzam da

etmez. Meselâ Sema başımızdadır. Arz ayağımızın altındadır dediğimiz zaman bunlardan kuş hevadadır

gibi zarfiyyet anlamayız. Ne başımızın Semayı ne de ayağımızın altı Arzı ihata etmiş olduğu iddisında

bulunmayız. İşte bu gibi yerlerde « فى », « على », « الى », « با » gibi diğer bir harf ma'nasiyle de

tefsir olunur. Bu haysiyyette « مَنْ فِي السَّمَاءِ » kavlindeki zarfiyyet ile «

النَّجْمُ فِي السَّمَاءِ » demekteki zarfiyyet aynî ma'nada değildir. Bunun gibi Allah tealânın

Semada olmasını, Güneşin Semada olması tarzında değil, ilmin his fevkında, âlimin cahil fevkında, halikın

mahlûk fevkındahâkimin mahkûm fevkında, amirin me'mur fevkında olması gibi bir ma'haya anlamlıdır. «

عَلَى السَّمَاءِ » buyurulmayıp da « فِي السَّمَاءِ » buyurulması ise onun ulviyyeti zâhir ve

bâtından, haric ve dahilden muhîr olduğunu Semânın yalnız üstünde değil, içinde dahi hukmünü, ülûhiyyet

ve halikiyyetini ifade etmek gibi bir nükteyi tezammun eyler. Bu ise tamamiyle «

« وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرِّكُمْ وَجَهْرَكُمْ »

âyeti mazmununun aynîdir. « فِي السَّمَاءِ أَمْرُهُ » diyenler de bunu kâsd etmişlerdir. Demek ki «

« اللَّهُ فِي السَّمَاءِ لَا فِي الْأَرْضِ » diyenler, onun mekândan münezze olarak her

yerde hâzir ve nâzir olduğunu inkâr eyliyenler «

« وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرِّكُمْ وَجَهْرَكُمْ »

âyetinin sarahatine karşı gelmişlerdir. Evet, sade « اللَّهُ فِي الْأَرْضِ », « Allah Arzdadır » demek

câiz olmayacağında ittifak vardır. Çünkü bununla mekân ma'nâsı kasd edilmese bile süfliyyet iş'ar eder.

Halbuki sade « **اللَّهُ فِي السَّمَاءِ** » demek ise cisim, mekân ve cihet kasd edilmiyerek ulûvvi

mutlak ma'nasiyle câizdir. Çünkü Sema' Arzı da muhîttir. Fakat « **اللَّهُ لَيْسَ فِي الْأَرْضِ** »

Allah yerde değildir»

Sh:»5236

denilmek onun yerde ülûhiyyet ve ma'budiyyetini, ilm ü kudretinin nüfuzunu inkâr veya Arzı onun

ihatasından haric tutmak kasdiyle söylenirse câiz olmaz, küfr olur. Çünkü «

« **وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ** » dir. «

« **إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ** » dir. Ancak mekân ve süfliyyeti ve hulûlü nefiy ma'nâsı kasd edilirse

tenzih olarak doğrudur. Arz bize nazaran bile zelûldür. Lâkin bu ma'nâca «

« **اللَّهُ لَيْسَ فِي السَّمَاءِ** » Allah Semâda değildir, ya'ni Semâda mütemekkin değildir» demek

de doğrudur, Ve öyle itikad edilmek lâzım gelir. Çünkü o Semânın halikidir. «

« **هُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ** » dir. « **وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** »

« **لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ** » dir. «

« **اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ** » dir.

Bunun için « وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ » âyetinden de Allah tealânın

zâtı, Semâvat ve Arzın içinde mütemekkindir ma'nâsını anlamağa kalkışmak doğru değildir. Onu Semâvat

ve Arzda ma'bud ilâhdır diye anlamak lâzım gelir « يَعْلَمُ سِرِّكُمْ وَجَهْرَكُمْ » de bunu beyan

içindir. Allah bütün Semâvat ve Arzdan, Arş ve Kürsiden ve her şeyden ekber, lâtf, habîrdir. Her şeyden

ulûvvi mutlakla üstün rabbi â'lâdır. Ve işte bu ma'nâ ile burada « مَنْ فِي السَّمَاءِ » Allahdır

demek doğru olur. Men halak o, Arzı zelûl kılan o, nüşûr kendisine müntehi olan, mebde'ü mead

kendisinde birleşen sahib mülk tebareke ve tealâ ancak odur. «

فَامْشُوا فِي مَنَاكِبِهَا وَكُلُوا مِنْ رِزْقِهِ وَإِلَيْهِ النُّشُورُ » fermanıyle bizim

Arz üzerinde meşy-ü seyrimizin, nüşûrumuzun kendisinden geldiği gibi yine kendisine müntehî olduğunu

bildirerek bizi yalnız Arzdaki rızık ve hayat ile bırakmayıp « وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ » ihtarı

vechile Semada merzuk kılmak üzere kendisine davet buyurmakta olduğunu ve şu halde bizim Arzın

menakibinde yürürken Arz ile beraber ona doğru gidiyor olduğumuzu, bu gidişin ise kolay olmayıp terakkisi

ne kadar yüksek ise tedennî ve tenezzül tehlikesi de o nisbette büyük bulunduğunu beyan ile inzar

siyakında siz tahti lûtf ve kudretinde bulunduğunuz o semadakinden eminmisiniz? Diye «

تَأْمَنْتُمْ مِنْ فِي السَّمَاءِ » buyurmuştur. Ya'ni onun sizi ve Arzı hep

bulduğunuz

Sh:»5237

halde tutup duracağından ve gidişinizde sizi hiç helâk etmeyeceğinden eman aldınız, emniyet kesbettiniz

de hiç korkunuz kalmadı mı? O arz üzerinde hareketleriniz de nasıl küfr-ü küfrana, şeytanet ve isyana

sapar da korkmazsınız? O üstünüzdekenden ﴿أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضُ﴾ sizi Arza

geçirivermesinden, yâhud Arzıla beraber batırvermesinden ki ﴿فَإِذَا هِيَ تَمُورُ﴾ o vakıt bir

de bakarsınız o altında zelûl olan Arz ıztırab ile çalkanıyordur - o ıztırabat ile bir volkan ateşinde kaynar

gidersiniz, o Seiyri boylarsınız. O halde Allahdan korkun da o Arzın üzerinde yürürken küfr-ü şeytanetle

onu ihtilâle vermekten, Allahın emirleri hılâfına haksız ve çirkin hareketlerden sakının. Bu inzar Arzın

zelûliyyetini selb ile dahilinden inzardır. Şu 17.

﴿أَمْ أَمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا﴾ âyeti de

Arzın zelûliyyetini durduğu halde haricinden inzardır. Ya'ni ya yoksa eminmisiniz o semadakinden,

korkmazmısınız? Şeytanlara rücumlar saldırdığı gibi üzerineze semadan bir hâsıb, taşlar, mermiyler

yağdırmağa memur bir Resûl, bir melek, bir rüzgâr gönderivermesinden

﴿فَسَتَعْلَمُونَ كَيْفَ نَذِيرِ﴾ artık ileride bileceksiniz nasılmış benim nezîrim? -

Gönderdiğim nezîrim, Peygamberim, yâhud onunla haber verdiğim inzar ve tehdidim. Ya'ni şimdi iman etmezseniz ileride bilfil bilmeğe mecbur olacaksınız ey o nüşura ve bu nezîr ve inzara inanmıyanlar!

Gökten taş mı yağarmış? Âfati tabiiyenin bizimle alâkası ne imiş, Peygambere inanılır mı imiş? Diyenler

18. ﴿وَلَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾ - Misal için hitabdan gıyaba iltifattır. Ya'ni

namı celâlîme kalem ile söylerim ki inanmıyan münkirlerden evvelki kavımlar, kavmı Nuh, Ad, Semud,

Fir'avn, kavmı Lût ve saire gibi munkarız

Sh:»5238

olan kavımlar hep gönderilen nezîrleri tekzib etmişlerdi de ﴿فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ﴾ fakat

nasıl olmuştu nekîrim, tekziblerine karşı ikabım? Her birini görülmedik bir surette köklerinden helâk eden

azâbım ne korkunç olmuştu? Yukarılarda haber verildiği üzere ma'lûm, nezîr, nezîriy nekîr, nekîriy demektir.

Ranın kesresiyle mütekellim yasından iktifa olunmuştur. Bunlar masdar da sıfat da olabilirler. Nekîr, inkâra

karşı görülmedik bir surette ukubet ile inkâr veya o ukbete me'mur olan kuvvettir.

O da'vet ve bu inzar ile beraber bir intibah ve terakkî deliline irşad için de buyuruluyorki: 19.

﴿أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ﴾ ya üstlerinden uçan kuşlara bakmadılar da mı?

ve yumarlarken? - Ki onlar Semada kâh süzülerek kâh yumulurak nasıl yükselip nasıl iniyor? İrili ufaklı o uçanlar, o kartallar, o kara kuşlar, o leylekler ve sair kuşlar, hevedan ağır olan o sıklakleriyle bulutlar gibi yüksekte nasıl duruyor? Nasıl gidiyor, nasıl menzil alıyor ya Yerde ve Gökte halikın rızkından nasıl nasibini alıyor. Musallat olduklarına nasıl musallat oluyorlar, ma'rekeler etrafında nasıl dolaşiyor, nasıl canlar alıyorlar? Sonra da nasıl çırpınıyor? Nasıl ve neden düşüyorlar? Arzın menakibinde yürüyen ve bahusus muharebe meydanlarında veya şekavet vadilerinde dolaşan kimseler bunları görmek ve ibret almak lâzım gelmezmi? Onlar bütün bu fi'illerinde ve harekât-ü sükûnlarında kendi içlerinden gelen bir sevk, bir irade ile fâ'il olmakla beraber her iki halde de ﴿مَآئِمَسِكُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ﴾ onların ancak Rahman tutuyor - Semada o tutuyor veyahud

Sh:»5239

uçuşlarına o nihayet veriyor. Ancak Rahman tealânın rahmeti eseri olan bir nizamı, bir iradesi ile o yükseklerde uçabiliyorlar. Ve onun emri ve müsaadesiyle sırası geldikçe tepelerinizden inip harb meydanlarında sizlere saldırıyorlar. O nizama muhalefet veya bir gaflet ettikleri veya içlerinden gelen sevk kesiliverdiği vakit da derhal tutulup yuvarlanıp düşüyor, helâk oluyorlar. Demek ki

﴿إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ﴾ o Rahman he halde her şey'e Basîrdir. - Muhakkak her şey'i

tamamiyle görüyor ve gözetip duruyor. Bütün hayat, nüşur hep ona müntehi bulunuyor. İşte sizin Arz üzerinde yürüyüşünüz ve Arzın Semaya doğru vaz'iyeti de cevvi hevada mu'allakta uçan kuşlar gibidir. Sizi de tutan ve tutacak olan ancak o Rahmandır. Siz de onun onları uçuran nizamı ve imsaki ile yüksekleri uçabilirsiniz. Onlardan ibret alın uçun, fakat ne kadar uçsanız, yine öyle üzerinizde dolaşan ve haddinizi tecavüz ettiğiniz halde Rahmanın emr-ü imsakiyle Semadan inerek sizi avlıyacak ve binaenaleyh size karşı bir taraftan mısbah bir taraftan da rucum olacak olan nice kuşlar, tayyareler, melekler vardırki hepi o Rahmanın kabzai kudretinde cünududurlar. O halde sizler de o Rahmanın irade ve kudretine dayanarak ve onun emr-ü nizamını ta'kibederek Arzın omuzları üstünde Tayyareler yapın ve imtihan meydanında yarışın, fakat bütün hedefiniz ve gidişiniz o Rahmana karşı gelmek değil, ona saygı ve ubudiyet ile nezdinde nüşura irmek, mağfiret ve ecrine nail olmak olsun. Çünkü ne kadar uçsanız, onun cünudundan kurtulamaz, milkinden harice çıkamaz, hiç bir futur bulamaz, nihayet «

يَنْقَلِبُ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِعًا وَهُوَ حَسِيرٌ» mazmununu anlayıp kendinize,

kendi mesainize inkılâb ederek mebdeiniz olan Halıka dönmek mecburiyetinde bulunursunuz ve hiç bir zaman onun kabzai kudretinden yakanızı kurtaramazsınız. O hepsini görür, gözetir durur. Sizlere verdiği sem-u akıl da onları anlayıp

dinliyerek iman etmeniz ve ona göre çalışmanız içindir.

20. ﴿أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ﴾ yoksa kimmiş, kim oluyormuş o sizin

cündünüz, askerleriniz, ordunuz, kuvvet almak istediğiniz vasıtalarınız - putlarınızdan, şeytanlarınızdan tut

da yardım beklediğiniz silâhlarınız, âletleriniz ve bütün avenenizki ﴿يَنْصُرْكُمْ﴾ sizleri kurtaracak

﴿مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ﴾ Rahmanın önünden? - onun azâb ve ıkabından, yâhud o Rahmanın

berisinden, dayandığınız, güvendiğiniz şeyler. Demek ki o korumayınca, onun rahmeti irmeyince ne

yapsanız ne kadar çabalasanız aleyhinizedir. Onu saymayınca, ona dayanmayınca, onun lûtfuna, onun

mağfiretini irmeyince her şeyiniz husrandır. O sizin sem u aklınızı alıverse her şey'iniz duruverir. Onun

koyduğu nizamı hayat karışiverince her şey muzmahill oluverir. Ve binaenaleyh ondan beride güvendiğiniz

şeyler dinlediğiniz ameller sönüverir, sönüverir değil, sizleri ilelebed yakan bir Seıyr, bir azâb kesiliverir.

﴿إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ﴾ kâfirler ancak bir gurur içindedirler. - O Rahmanı ve

onun emirlerini ve inzarlarını tanımayıp da yalnız dünya hayatta kalmak için boğuşan ve öldükten sonraki

hayatı inkâr edenler aldanmaktan başka bir şey yapmış olmazlar. Uçsalar da kuş değildirler. 21.

﴿أَمَّنْ هَذَا الَّذِي يَرْزُقُكُمْ﴾ yoksa kimdir o ki size rızık verecek? - Maddî ve ma'nevî

veya cismanî ve ha ruhanî hayatınıza medar olan gıdayı, nasîbi size bahşedecek?

﴿إِنْ أَمْسَكَ رِزْقَهُ﴾ şayed o rızkını keserse - gerek âfaktan, gerek enfüsten verdiği rızkı

kesiverirse, meselâ ab u hevanızı veya zıya ve idrakinizi kesiverse bir katre suyu, bir nefes hevayı size kim

sunar? Bir lokma ekmeği nerde görürsünüz, haydi sunsalar, ağzınıza soksalar veya

iddihar

Sh:»5241

etmiş bulsanız, o size hazım kuvveti vermez veya kalbinizi, cereyananınızı durduruverirse bir yudum

içebilir veya bir lokma yiyebilirmisiniz? Veya o orduları besleyebilirmisiniz? O halde rızkınız razıksız

olmıyacağını bilir ve hep yemeyi düşünürsünüz de niçin o rızkı başkasından bekler. Rahmanın milkinde

doğru dürüst iman ile çalışmazsınız, başkasından umar, atâlet veya zulmeyle, kendinizin ve İbadullahın

zararına koşarsınız? - ﴿بَلْ لَجُوا فِي عُتُوٍّ وَنُفُورٍ﴾ hayır ne kadar irşad ve inzâr

edilse Allahın kendilerini iman ve ırfan ile merzuk kılmadığı o kâfirler, tuğyan ve serkeşlik ile vahşet ve

fırarda, haktan kaçınmakta ınad etmektedirler, yan yan gider doğru yola gelmezler. 22.

﴿أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَىٰ وَجْهِهِ أَهْدَىٰ﴾ o halde yüzün kuyu sürünerek giden

mi hak gayesine daha iyi irer, muradına muvaffak olur? - Ki, işte şeytanatta, bâtil fikir ve akidede giden

kâfirler, nankörler böyle yer yüzünde gözlerini yalnız süfliyyete dikerek ve kendilerinden başkasını

görmiyerek yüzün kuyu sürüne sürüne giderler. Cehennemde de böyle sürüneceklerdir. Artık onlarmı daha

iyi ﴿أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ yoksa iman ve ırfan ile doğru

bir cadde üzerinde eğrilmeden düm düz hakka giden muvahhid, müstakîm mü'minlermi daha iyi, daha

hidayetkâr olur? Hangisinden olmalı, hangisinin ardından gitmeli? İnsan olan bir düşünmelidir. Şübhesiz ki

insanlık süflî hayvanlar gibi yerde sürünmekte, rızkı sade yerde aramakta değil, doğru bir yol ve istikametle

hakka doğru düpe düz gitmektedir. O halde insan olanlar Arzın menakibinde yürümek ve Hâlikın rızkından

yemek ve onun nezdinde nüşura irmek için evvel emirde Hâlikın birliğine ve ahkâmına iman ederek ve

onun gösterdiği delâili ta'kib eyleyerek maddeten ve ma'nen doğru ve geniş

Sh:»5242

yollar açmalı ve semti hakka dos doğru yürümelidir. İşte bu sıratı müstakîm hak dîni olan tevhi'd yoludur. Ve

onda düz gitmek de istikametle ahlâk ve şeriat dairesinde yürümektir. Şu halde bunun muktezasından

birincisi «إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ» ya'ni yoldan eza verecek, mâniiaları pislikleri

kaldırarak Arzın her tarafına geniş geniş ve temiz temiz yollar yapmak ve onlarda öteye beriye sarkıntılık
etmeksizin dos doğru edeb ve hakkaniyetle yürümektir. Ve bunun için Allah tealâ Sûrei Nuhta geleceği

üzere «

«وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا لَتَسْلُكُوا مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا»

buyurmuştur. Şimdi bu istikametın esasını ve bu emirlerin ve irşad ve inzarların hasilını hulâsa etmek üzere

Peygambere hitaben buyuruluyor ki:

23. ﴿قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ﴾ di ki ey bu kelâma muhatab olan insanlar! Sizi inşa

eden, ya'ni size bu vücudda bu ilk neşeti veren ancak o sahibi mülk, o mevt-ü hayatı ve bu nizâmı âlemi

yaratan o lâttif habîr olan Halık, o Rahman tebareke ve tealâdır. - Onun berisinden hiç bir şey değil, ne şu

ne bu, ne babalar analar, ne şu devlet bu devlet, ne Arz ne Sema hiç biri değil, ancak hepinizi yaratan

Halık tealâdır. Diğer sûrelerde geleceği üzere tavırdan tavra o sizi inşa etti

﴿وَجَعَلَ لَكُمْ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْعِدَّةَ﴾ ve size işidecek kulak, görecek

gözler, idrâk edecek fu'adlar, gönüller yaptı - ki siz evvelâ o kulakla işidilmesi lâzım gelen sesleri ve ilmin

başı olan tenzilî ve naklî ve enfüsî âyetleri ve âlâm-ü ekdara veya ahbar-u irşada delâlet eyliyen sesleri,

iniltileri, fıganları, gürültüleri çığırtıları hep vahdet kulağıyla dinliyesiniz ve görölmesi lâzım gelen ve türlü

elvan ve menazırı ihtiva eden ve nazar ve akl-ü tecrîbe ile nice ilimler istihracına yol açacak olan tekvinî

âyetleri göresiniz ve hepsini gönlünüzde duyup idrâk edesiniz de ona göre mucebince iyman ve

istikamette vazifenizi yaparak onların şükürünü eda edesiniz .

Sh:»5243

﴿قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ﴾

sizler pek az şükrediyorsunuz - o ni'metlerinin kadrını takdir etmiyor,

onları veren mun'ime karşı ta'zîm ve ibadet vazifelerinizi yapmıyor, yaparsanız da pek az yapıyorsunuz ve

yapanlarınız pek az bulunuyor. Bir çoklarınız veya bir çok ahvalde onların ve hâliklarının kadrini tanımıyor,

yanlış yollarda ve yaradılışlarının hılâfına olarak onları boşuna gayelerde kullanarak israf ediyorsunuz.

Gerek yukarıdaki nazar âyetleri ve «لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ» âyeti ve gerek bu âyetten

anlaşıyor ki sem'u ebsar, akl u vicdan, Hâlik tealânın insanlara uzaktan acı veya tatlı haberler vermek için

gönderdiği koruyucu ilçilerin en yakınlarıdır. Kitapların tebligatı, Meleklerin ve Peygamberlerin ihbar ve

inzarları her kese hep bunlar vasıtasıyla tebliğ olunurlar. Gerçi lâmise, zâika, şâmme dahi Allahın birer

muhbirleridir. Fakat bunlar uzak tehlikeleri duyurmaz, en yakından haber verirler, o vakit ise korunmağa

meydan kalmaz. Tehlüke veya netice gelmiş çatmış bulunur. Şem u ebsar, akl-u kalb ise en uzaktan haber

vererek atf için müsaid bir surette irşad ederler. Bunlardan hüsni suretle istifade etmek istemeyen ve yalnız

lems, zâika, şâmme sahasındaki l'tiyadlara zebun kalanlar Allah bir şey indirmede diye ne Peygamber, ne

kitab, ne irşad dinlemez, Şeytanların arkasına düşerek sonunda «

لَوْ كُنَّا نَسْمَعُ أَوْ نَعْقِلُ مَا كُنَّا فِي أَصْحَابِ السَّعِيرِ» derler

yanarlar. 24. ﴿قُلْ هُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ﴾ deki: sizi zerre zerre yaratıp

Arzda yayan - çoğaltarak her hangi bir sebep ile şuraya buraya, şu dereye, şu tepeye, şu ülkeye, şu

noktaya, şu cem'iyete bu cem'iyete dağıtan da ancak o sizi inşa eden Allahdır. Yoksa ne nema

bulurdunuz, ne çoğalır, ne büyük, ne dağılır, her biriniz bir yerde bir mevki' tutabilirdiniz

﴿وَالِيَهُ تُحْشَرُونَ﴾ nihayet de hepiniz ona haşrolunacaksınız - her

Sh:»5244

nerede olursanız olunuz, her hangi bir noktada, bir devlet ve cem'iyette bulunursanız bulununuz, nihayet

ona sevkolunup onun huzuruna toplanacaksınız. Böyle olmiyan hiç bir ferd hiç bir cem'iyet yoktur. O halde

niçin evvel sizi başkası yaratmış, başkası büyütmüş sonrada ölmeyecek, bulunduğunuz Dünyada kalacak,

yâhud başkasına gidecek imişiniz gibi davranıyor, başkalarına kulluk ediyor, başkalarından korkuyor,

nankörlükle bu süfliyyette kalmak istiyorsunuz da ona gideceğinize iman ederek her hareketinizde onun

rızasını gözetip şükreliyerek ona gitmek istemiyorsunuz? Demek ki siz her nerede olursanız olunuz,

ondan kulağınıza, gözlerinize, gönüllerinize iriştirilen haberleri güzelce, samîmiyyetle dinler ve onlara

hiyanet etmeden hareket edecek olsanız hiç bir yerde ölümden kurtulmayacağınızı ve her nereden

bulunursanız Hâlikın ınayetiyle yaşadığınızı ve âkıbet ona gideceğinizi bilir anlarsınız. Ve bu anlayışla

bütün yüzünüzü ona, onun kiblesine tevcih edip ancak Allahdan korkarak ve ona şükrederek hareket

edecek olsanız « **أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا** » mısdağınca hepimiz bir

cem'iyyet olarak onun huzuru ehadiyyetine ak yüzle girmiş ve başka korkuların hepsini atmış bulunursunuz.

O sizi her şeyden kurtarır ve murada erdirir. Ondan başka saydıklarınız ve korktuklarınız ise onun elinden

kurtaramaz. Olsa olsa bir kaç günlük geçici bir zevk veya eleme sebebiyyet verebilir, o da onun izn ü

iradesi olursa yapabilir. Ve nihayet hepimiz ferd ferd veya cem'iyyet cem'iyyet veya bütün Arz ve Sema ile

birlikde ona sevkolunur, onun huzurunda yeni bir neş'et ebedî mücazat ve mükâfat için toplanırsınız. 25.

﴿ **وَيَقُولُونَ** ﴾ Hakikat böyle iken sem'u ebsar ve efidenin kadrını bilmeyen kâfirler diyorlarki

﴿ **مَتَى هَذَا الْوَعْدُ** ﴾ ne zaman bu va'd? - « **وَأَلَيْهِ تُحْشَرُونَ** » diye yapılan bu haşir

va'di

Sh:»5245

﴿إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ eğer sadık iseniz - ey Peygamberler! Ve ey o sözü bize getiren

kulağımız ve duyan vicdanlarımız! Biliyor, doğru söylüyorsanız onun ne zaman olacağını da söylemeniz 26.

﴿قُلْ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ﴾ De ki o ilim ancak Allah indindedir. - Ya'ni mutlak vukua

ilim başka, zamanı vukua ilim başka, zamanı vukua ilim yine başkadır. Vuku' zamanını, her birinizin veya

hepinizin ne zaman ölüp ne zaman dirilip toplanacağınızı tafsilini ancak Allah bilir

﴿وَإِنَّمَا أَنَا نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾ ben ise ancak açık bir nezîrim - sade onun olacağını açıkça

haber vererek sakındırıcı bir muhbirim. Yoksa yapacak olan ben değilim. Mutlaka vaki' olacağını biliyor

isem de ne zaman vaki' olacağını bilmem, ve onu haber vermek sakındırmak için haber olmaz, icra tebliği

olur.

27. ﴿فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً﴾ Derken o va'di yakından gördüklerinde - o ölüm ve sevk

emarâtı belirip burunlarının ucuna gelince ﴿سَيِّئَ وَجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾

küfredenler, ya'ni Peygamberin verdiği o habere ve onu duyan kulaklarına ve vicdanlarına inanmayıp da

ne zaman diye âlay eden kâfirlerin yüzleri kötüleşivermişti. - lâkin o vakit yakından duymanın fâidesi olmadı

da ﴿وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ﴾ ve budur işte o sizin eğlence tarzında

hani diye kendilerinize da'vet edip durduğunuz, şey denilmiştir. - Onu söyleyen Mekke müşriklerine öyle

olmuştu. 28. ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ﴾ de ki gördünüza - söyleyin bakayım

﴿إِنْ أَهْلَكَنِیَ اللَّهُ وَمَنْ مَعِیَ﴾ eğer Allah beni ve benimle beraber olan mü'minleri

helâk etse - Mekke müşrikleri Peygamberin inzarları bâkî olan Allah tealâ tarafından olduğuna inanmayıp

da

Sh:»5246

kendisinin dünyadaki hayatına mahsûs olduğu zu'münde buldukları için şu helâk olurse de kurtulsak

derlerdi. Fakat bu inzarın öyle zannettikleri gibi Peygamberin vefatiyle münkati' oluvermiyeceği anlatılmak

üzere böyle buyuruluyor: Eğer Allah beni ve bütün ma'iyetimdeki mü'minleri sizin arzu ettiğiniz gibi vefat

ettirip Âhirete gönderse ﴿أَوْ رَحِمْنَا﴾ yahud da bizi rahmetiyle şadeylese - de size karşı nusret

verip arzunuza rağmen yaşatsa her iki takdirde de

﴿فَمَنْ يُجِيرُ الْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ﴾ kâfirleri elîm bir azâbdan

kurtaracak kimmiş? - demek ki Allahdan başka yokmuş, demek ki Allaha iymandan başka halâs çaresi

yokmu, siz iman etmedikçe ne Peygamberin vefatından size bir fâide ne de onun muvaffakiyetinden size bir zarar gelecek değil imiş. Bütün o azâb bu Dünyada kalmak sevdasiyle Allahın lûtfuna ni'metine karşı küfrünüzden, nankörlüğünüzden dolayı geliyormuş, işte sizin hakkınız öyle bir azâbı elîmdir, Hayatını da mematını da Allahdan bilen ve yalnız ona kulluk eden bizlere ise âkıbeti ölüm olan fânî bir hayattan daha güzel ve mahzı rahmet olan ebedî bir hayat güle güle gitmekten başka bir gaye yoktur. 29.

﴿قُلْ هُوَ الرَّحْمَنُ أَمَّنَّا بِهِ وَعَلَيْهِ تَوَكَّلْنَا﴾ deki işte size o azâbı, bize bu

rahmeti veren Rahmandır ki bizler ona iman ettik ve ancak ona tevekkül kıldık - kendimizi ona verdik, ona dayanmaktayız. Biz size çoklukla veya diğer bir vasıta ile değil, ancak o Rahmanın nusretiyle galebe ettik

ve edeceğiz ey giri kalan kâfirler! ﴿فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ﴾ Siz de

ileride bileceksiniz ki açık bir dalâl içinde bulunan kimmiş? - O Rahmana iman ve tevekkül ile onun yoluna giden bizler mi? Yoksa fânîlere aldanıp da onun inzar ve rahmetine küfreden

sizler

Sh:»5247

mi? Dünyada hangisi yanlış gidiyormuş? Sonunda hangisi gaybedecekmiş anlayacaksınız. Bu hitab

mucebi telhısdan sonra bir va'iddir. Bununla beraber munsıfâne bir suretle tebliğ olunmuştur. Hangisinin

yanıldığını anlamak için şunu düşünmek yeter: 30. ﴿قُلْ أَرَأَيْتُمْ﴾ deki: gördünüza ? - Kendinizi

ve gösterilen yolu bir düşünün, söyleyin bakayım ﴿إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا﴾ eğer

suyunuz bata kalırsa - hayatınız en mühim ve umumî bir mâyesi olan su Arzdan külliyyen çekiliverir de

Allah rahmetini tamamen kesiverir, menba'larınız kuruya kalırsa yâhud bedenizin veya cem'iyyetinizin suyu

çekiliverir de o güvendiğiniz Dünya hayatınız kuruyuverirse

﴿فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ﴾ size bir mâimaîn, bir göz suyu, bir menba', bir kaynak suyu

bir abi revan kim getirir? - Hangi ferd, hangi Devlet hangi fen ve san'at sahibi Arzda veya bedeninizde o

hayat mayesini yaratabilir? O Rahmandan başka hiç kimse getiremez. Bu artık en belli bir hakikat değilmi?

Zira, suyun ne olduğunu bilenler ve müvellidülma' ile müvellidülhumuzadan biz onu istihsal ederiz diyecek

olanlar da bilirlerki, o gazlar, o buharlar, o hevalar, o anasır ve onları tanıtan idrâkler ve i'mal edecek

melekeler de ondandır. Hep o Rahmanın bu alemde mü'mine ve kâfire dirig etmediği rahmetindedir.

Demekki o Rahmandan beride hayat verecek ve tevekkül olunabilecek hiç bir şey yoktur. Hakikatte

öldürecek ve ölüleri diriltebilecek ondan başka kimse yoktur. Demekki ondan, onun rahmetinden

başkasına dayananlar ve ona gitmek istemiyenler Dünya ve Âhret açık bir dalâl içindelerdir. Ve öyle

olduklarını onun bir rahmeti olan o hayat suyu kesiliverdiği zaman anlıyacaklardır. Biz işte o Rahmana

iyman ettik ve onun emrine hiç karşı gelmemek

Sh:»5248

üzere kendimizi hayata mematta ona teslim edip ancak ona tevekkül kıldık ve nihayet ona, onun

mağfiretine ve rahmetine gideceğiz. Böyle inandık ve böyle azmeyledik. Dileriz ki « **بِيَدِهِ الْمُلْكُ** »

olan o kadîr, âyet azîz-ü gafur, o lâtf-ü habîr, o her şey'e basîr yegâne Halık, yegâne Rahman olan

rabbımız tealâ bizi bu yoldan şaşırmasın, Şeytanlara uydurmasın, iymanımızı muhafaza buyursun da güzel

huylar, güzel amellerle hüsni hatimeye mazher ve mağfiret-ü rahmetine iysal eylesin «

« **وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** »